This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

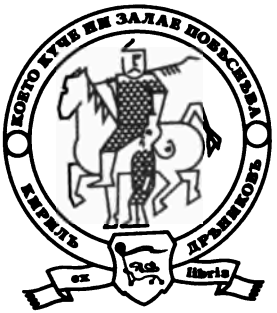

HOOVER LIBRARIES
STANFORD LIBRARY
INSTITUT O'

Demokraticheska partia (Bulgaria)

ПРОГРАМНИ РѢШЕНИЯ

НА

III-й СЪБОРЪ

НА

ДЕМОКРАТИЧЕСКАТА ПАРТИЯ

ВЪ

БЪЛГАРИЯ.

СОФИЯ
Печатница «Св. София»
1904.

† Петко Каравеловъ

Роденъ 25 Мартъ 1843 г. — починалъ 24 Януарий 1903 г.

Петко Каравеловъ!

Това име е цѣла програма!

Това име е синонимъ на държавни идеали, синонимъ на честь и безкористие!

Това име олицетворява мжжествена енергия, непрѣкжсната борба и страдание за правдата, то е символъ на успѣха!

Това име съдържа въ себе си онова, отъ което толкова много се нуждае България: безусловна честность, прѣданность къмъ държавнитѣ интереси, широкъ държавнически умъ!

Бившъ регентъ на България, бившъ министръ-прѣдсѣдатель, бившъ пазитель на държавния ковчегъ — той живѣ и умрѣ въ страдания и сиро-

машия, като най-онеправдания отъ своитѣ съграждани!

Великъ мѫжъ, на когото съ очудвание гледаме не само ние неговитѣ съотечественици! Хора отъ стари просвѣтени земи, които сѫ дали на человѣчеството плеяда гиганти, взиматъ поука отъ живота на Петко Каравеловъ и го посочватъ на своитѣ съврѣменници, като идеалъ на държавенъ мѫжъ!

Чужденцитѣ дохождатъ въ София да фотографиратъ кѫщицата, въ която е живѣлъ, работилъ и починалъ оня, който дълги години е държалъ въ рѫцѣтѣ си сѫдбата на единъ народъ!

Съ гордость демократическата партия посочва на своя основатель и бившъ вождъ като на знаме, което води само къмъ честь и напрѣдъкъ!

Подъ това знаме сѫ извършвали своитѣ подвизи дѣйцитѣ — каквито само демократическата партия може

да посочи — Славейковъ, Алеко Константиновъ, Китанчевъ и Бѣлиновъ!

А на насъ, по-младитѣ послѣдователи на демократическата партия, вдъхновени отъ оставенитѣ завѣти, се пада великата задача и свещенъ дългъ: да бждемъ достойни ратници за възтържествуванието на правдата и законностьта въ измжченото отъ неправди и произволи отечество!

Прочее, съ дълбока признателность къмъ миналото и вѣра въ бждащето нека всичко, което е способно да работи и да се жертвува за народния напрѣдъкъ, се събира подъ завѣщаното ни знаме!

ОСНОВНИ НАЧАЛА
НА
ДЕМОКРАТИЧЕСКАТА ПАРТИЯ

Ако е вѣрно, че политическитѣ идеи сѫ изразъ на стремежитѣ въ обществата, очевидно е, че съ покойния вождъ на Демократическата партия не е изчезнало онова течение на обществената мисъль, което той е съсрѣдоточавалъ въ себе си. Петко Каравеловъ, наистина, принадлежи отъ една страна на прѣдосвободителната епоха, като възприемникъ на завѣщанитѣ отъ нея идеали за въздигание и закрѣпване на българската народность и отъ друга — на поколѣнието, което подзе дѣлото на ратницитѣ по черковната и политическата свобода, споредъ новитѣ условия, настанали слѣдъ освобождението.

За да разберемъ, слѣдователно, идеалитѣ и рѫководнитѣ начала, отъ името на които нашитѣ прѣдшественици сѫ дѣйствували, както

и да си уяснимъ, до колко тия начала сѫ съврѣменни и съ какво тѣ би могли да се попълнятъ или замѣнятъ, необходимо е да направимъ единъ малъкъ прѣгледъ на миналото, да свържимъ това минало съ настоящето и непосрѣдственото бѫдаще. Съзнателното схващание на изминатия пѫть освѣтлява посоката на бѫдащия.

Единъ пъленъ и изчерпателенъ прѣгледъ въ тая широка и пъстра область, разбира се, още е невъзможенъ. Но това не може да ни попрѣчи, мислимъ, да разберемъ поне ония страни на нашата история, които се отнасятъ до най-важнитѣ и най-главнитѣ въпроси, които Демократическата партия си задава. Именно до въпроситѣ за отношението на Демократическата партия къмъ идеята за българската народность; къмъ политическитѣ и обществеитѣ свободи на гражданитѣ, осветени отъ конституцията; къмъ оня основенъ принципъ на демократията, въ който тия свободи могатъ да се обединятъ и оправдаятъ; къмъ политическото съзнание и дѣеспособность на народа; къмъ успѣхитѣ, които страната е направила отъ гледището на демократическия принципъ и къмъ онова, което прѣдстои да се върши отъ името на сѫщия принципъ. Вмѣсто заключение, къмъ

всичко това ние ще прибавимъ и едно съпоставяние на либерализма и социализма съ демократизма, отъ което характернитѣ черти на Демократическата партия ще изпъкнатъ още по-ясно.

I. Идеята за българската народность и демократическата партия.

Общото знаме, подъ което сѫ били обединени и сѫ воювали всички сили на прѣдосводителната епоха, това е идеята за българската народность, противопоставена на елинизма и исляма. Подъ косвеното и далечното влияние на идеитѣ, които френската революция прогласи, както и на националистическитѣ борби въ първата половина на миналия вѣкъ, българскиятъ народъ почна да се съзнава като отдѣлна народность между другитѣ и, съгрѣнъ отъ това съзнание, той отвори борба тъкмо на ония, които културно и политически бѣха го заробили, а това бѣха гърцитѣ, носители на елинизма, и турцитѣ, прѣдставители на исляма. Затова и цѣлото съдържание на прѣдосвободителната епоха се пълни именно отъ движенията и борбитѣ съ тия два страшни врагове на българската народность. Но колкото тия движения и борби да спазваха своето вън-

шно единство прѣзъ цѣлия периодъ до освобождението, тѣ криеха въ себе си двѣ противоположни течения, които не трѣбва да се замълчаватъ. До като едни отъ борцитѣ за идеята на българската народность търсѣха осѫществението ѝ по пѫтя на помирението, други, напротивъ, блъскаха движението по посока на пълно освобождение отъ властьта на патриаршията и отъ гнета на султана. Това бѣха „непримиримитѣ“ — въ черковната борба на чело съ Петко Славейковъ, Д-ръ Чомаковъ и др., а въ политическата подъ водителството на Сава Раковски, Любенъ Каравеловъ и неговата школа. Примиримитѣ държеха за единството на православната черква и бѣгаха отъ *схизмата*, непримиримитѣ настояваха за отдѣлянието на всички български земи и населения на Балканския полуостровъ и подвеждането имъ подъ едно автономно и независимо отъ патриаршията черковно управление. Първитѣ виждаха спасението въ политическо отношение въ *дуализма*, т. е. въ една равноправна турко-българска империя, а вторитѣ изтъкваха противоположностьта и противорѣчията на тоя съюзъ и се обявиха за политическия *монизмъ*, т. е. за извоюването на една независима и автономна България въ

прѣдѣли, общи съ ония на черковното управление. Постигнатитѣ резултати въ прѣдосвободителната епоха не могатъ, наистина, да се припишатъ изключително на усилията на едно само отъ тия течения, но важното е, че това е течението на непримиримитѣ, което възприе и разпространи най-напрѣдничавитѣ идеи на врѣмето си и което именно тикаше общото движение все по-напрѣдъ и по-напрѣдъ.

Въ всѣки случай, онова, което ние искаме да изтъкнемъ, то е, че общото мѣсто на тия течения е идеята за българската народность, защото въ нея собственно се събираха и сливаха всички културни и политически желания на българския народъ, отъ какъ той дойде въ съзнание на себе си. Тая идея изключва господството на елинизма или ислама въ по-голѣма или по-малка степень и утвърдява автономията и свободата на българското племе. Въ нейната основа лежи естественото стремление на всѣки народъ, който се съзнава като такъвъ, да обедини силитѣ си и да се сплоти въ единъ организмъ съ достатъчно срѣдства да се брани, да живѣе и се развива самостойно, да достигне чрѣзъ свободата по-голѣма доброчестина. Тоя идеалъ за обединение въ историята на западнитѣ народи е дѣло вече

свършено, а за насъ той още си остава идеалъ: защото освобождението, съ въоръжената дѣсница на Русия, реализира само една малка часть отъ него, а съединението направи само втората стжпка по сжщия пжть. Прочее, Демократическата партия, като възприема изцѣло тоя идеалъ, ще има да му пожертвува всичкитѣ си сили, оставайки вѣрна на традицията, завѣщана намъ още отъ Любеновата школа на прѣдосвободителната епоха — ще работи: не за завоюване и поглъщание на другитѣ народности въ полуострова, а за извоюване само на своето, уважение на чуждото и за сближаване на родственнитѣ народности.

II. Конституцията и демократическата партия.

Въ развитието си и въ борбата си съ елинизма и политическия гнетъ на султана, подъ влиянието при това на съсѣднитѣ свободни и съ парламентаренъ режимъ страни, българскиятъ народъ, както видѣхме, трѣбваше да дойде въ противорѣчие и съ фанариотската черква като свѣтски институтъ, който изсмукваше неговитѣ стопански сили и сѣеше развратъ, и съ полуфеодалния строй на своя политически господарь. Той отхвърли фанариотската уредба на

черквата, като ѝ противопостави друга и национална, въ която, по израза на епохата, „калугерократията“ трѣбваше да изчезне и да се замѣни съ една уредба, положена на изборното начало, на участието и контрола на енорияшитѣ въ управлението на черковнитѣ имоти и доходи, събирани по прѣдварително установени такси, споредъ силитѣ на народа. Отъ режима на султана той отрече неговата поземелна система, основана на владѣнието на *царскитѣ* земи и свързаната съ нея данъчна система, която имаше за основа подчинението на трудящата се рая и ограбването на нейнитѣ доходи. Занаятчийското и търговското съсловия трѣбваше въ развитието си да се сблъскатъ съ рушящето се спахийство, отъ което излизаха забѣднѣли и пролетаризирани аги, живѣещи за смѣтка на селския и индустриялния български слой и прѣдадени даже на разбойничество по друмищата. Той трѣбваше да почувствува всичкото си безсилие и угнетение, въ което го туряше публично-административната уредба на Турция, която запазваше всички права на господствующата бюрократия и правовѣрнитѣ мусулмани, за да отказва и най-първоначалнитѣ свободи на раята. Всичко това добрѣ се съзнаваше отъ дѣяте-

литѣ по черковния въпросъ и особенно отъ емигрантитѣ въ Румания, които надпрѣвариха дори развитието на своя народъ съ своитѣ радикални отрицания. Критиката, обаче, на Любеновата школа твърдѣ своеврѣменно се опълчи противъ чорбаджийството въ страната, което въ послѣдния свой фазисъ, закриляно отъ властитѣ, по общественно положение и навици се приближаваше, по-скоро до положеннето на угнетителитѣ народни, нежели до онова на страждущия народъ.

Въ тоя именно почти вѣковенъ процесъ на развитие и борба се изработи, въ мирогледа на поколѣнието отъ прѣдосвободителната епоха, единъ политически идеализмъ, отъ рѣшающе естество за бѫдащата държавна уредба на освободена България. Тоя идеализмъ рисуваше освободеното и автономното си отечество съ наредби, противоположни на ония, които тогавашното поколѣние изпитваше, т. е. българския селянинъ, избавенъ отъ фанариоти и турци, отъ натуралнитѣ данъци, ангарии и сервитуди; българскитѣ занаятчии и търговци, обезпечени въ цѣлостьта на своитѣ доходи, въ сигурностьта на съобщенията и търговията, и най-послѣ, всѣки български гражданинъ издигнатъ до положение на равноправенъ членъ въ обществото, контролирующъ дѣлата на ония,

които управляватъ и злоупотрѣбяватъ за негова смѣтка. Колкото и да биваше той ограничаванъ отъ течението на примиримитѣ, поменатиятъ идеализмъ не можеше да не даде понататъкъ и веднага слѣдъ освобождението, *оная мечтана хартия на политически и обществени свободи, която е извѣстна подъ името Търновска Конституция*. Грамадното мнозинство отъ народнитѣ прѣдставители, повечето прѣки участници въ политическитѣ и черковнитѣ борби на своя народъ, възпитанъ въ тия борби и увлѣченъ отъ своя идеализмъ, съ ентузиязмъ възприе тая хартия и изтъкна Петка Каравелова като нейнъ тълкуватель и нейнъ най-неотстжпчивъ и искрененъ борецъ. Борбитѣ за конституцията, както се знае, оставиха по-сетнѣ блѣстящи страници въ нашата нова история, а това не може да се обясни иначе, освѣнъ съ оня идеализмъ на непримиримитѣ, който имаше въ нашия животъ за единственъ врагъ консерватизмътъ и чорбаджийскитѣ наклонности на „примиримитѣ“.

И тъй, конституцията нито е чужда на нашата история, нито пъкъ е безразлична за съвременното ни поколѣние. Тя е отрицание въ историята на западнитѣ народи на режима на съсловията и феодализма, сжществующъ не-

давно и у насъ, съ ония мѣстни и източни особенности, които го правятъ още по-отвратителенъ; тя е утвърждение отъ друга страна на ония политически и обществени свободи, които опитътъ на другитѣ народи и нашето минало доказватъ, че сѫ необходими положителни условия за развитието на народитѣ. Поради това, Демократическата партия си поставя за цѣль не само да запази придобититѣ свободи, осветени отъ конституцията, но и да ги прѣвърне въ жива дѣйствителность, да ги разшири даже съ ръстътъ на потрѣбноститѣ и политическото съзнание на страната.

Тукъ, обаче, е нуждно да се поспремъ и да се отклонимъ малко отъ историята, за да схванемъ още по-добрѣ вѫтрѣшния смисълъ на свободитѣ, изброени въ основния ни законъ, тъй и ония положителни качества, които тѣ прѣдполагатъ въ гражданитѣ на една конституционна и демократическа страна. Смисълътъ имъ се изразява въ принципа на демократията, а качествата, които тия свободи прѣдполагатъ въ гражданитѣ, въ политическото съзнание на сѫщитѣ.

III. Принципътъ на демократията.

Вѫтрѣшниятъ и общъ смисълъ на правата и задълженията, прѣдвидѣни въ основния ни за-

конъ, ние намираме не въ етимологическото тълкувание на думата демократия съ думата народовластие, не въ догматическия само разборъ на конституционнитѣ текстове, а въ историческото значение на послѣднитѣ и въ стремежитѣ, които сѫ продиктували тия текстове.

Историческото значение за насъ, българитѣ, на режима, прѣдвидѣнъ въ конституцията, е въ това, че той се противополага на стария политически строй на султана, като управление не чрѣзъ чужди за българския народъ тѣла или съсловия, облѣчени въ всевластие и привилегии, а като управление на народа чрѣзъ избранници и повѣренници, взети отъ народа. Това *управление на народа чрѣзъ народа* гуря върховната власть или суверенитетътъ въ рѫцѣтѣ на равноправнитѣ граждани, които, чрѣзъ свободно избранитѣ си прѣдставители, изразяватъ своята воля въ законъ, търсятъ смѣтка за изпълнението му отъ управляющитѣ чрѣзъ бдителенъ контролъ надъ дѣлата имъ, ползувайки се за това отъ цѣла редица права, гарантирани отъ конституцията: свобода на печата, събранията, митингитѣ и т. н. — Стремежътъ пъкъ, който се съдържа въ наредбитѣ на конституцията, се заключава въ прѣвръщението правата въ държавата отъ лични или

съсловни, каквито бѣха при стария режимъ, въ *обществени*, т. е. въ права, еднакво достжпни за всички граждани. Това е именно демократическия принципъ, и то отъ политическо гледище само. Отъ стопанско гледище, сѫщия принципъ е отрицание на експлоатацията на народния трудъ отъ съсловията на стария режимъ; слѣдователно, стремежъ къмъ справедливо използуване на стопанскитѣ блага.

Споредъ това схващание, принципътъ на демократията се явява като понятие не на застоя, а на послѣдователния общественъ напрѣдъкъ. До като съ прѣвръщението правата отъ частни или съсловни въ обществени демократията създава еднакви политически условия за развитието на гражданитѣ, съ стремежътъ си къмъ справедлово използуване на стопанскитѣ блага въ обществото, тя се старае да обезпечи еднакви материални условия за развитието на сѫщитѣ. Освобождавани послѣдователно по тоя начинъ отъ прѣчкитѣ, било политически, било стопански, гражданитѣ, като членове на едно солидарно общество, придобиватъ възможность да развиятъ своитѣ духовни и физически способности въ по-скоро врѣме и съ по-малка загуба на сили, за да достигнатъ сравнително по-голѣмо съвършен-

ство и благоденствие. Тази е крайната цѣль, спрямо която и демократическия режимъ, като съвокупность отъ наредби, не е освѣнъ едно средство.

IV. Политическото съзнание на народа и демократическата партия.

Послѣ казаното до тукъ за конституцията и за принципа на демократията, досущъ ясно е, че тѣ нищо не би помогнали на единъ народъ, ако той не е дошелъ до съзнание на тѣхноно значение и смисълъ, сирѣчь, ако той, не умѣе да ги устоява и цѣлесъобразно да ги прилага въ живота, като необходими условия за неговото по-нататъшно развитие.

Като издига всѣки пълновръстенъ гражданинъ до степень на равноправенъ членъ въ обществото, като го прави съучастникъ въ упражнението на върховната власть, отъ която произтичатъ всички други власти въ държавата, и като му повѣрява контролътъ надъ органитѣ на властьта, съ това демократията туря въ ржцѣтѣ на гражданитѣ достатъчно политически и законни средства, за да взематъ тѣ живо участие въ общественнитѣ работи и да прѣдотвратятъ всички домогвания, съ които заинтересованитѣ би желали да по-

върнатъ стария редъ на нѣщата, макаръ и въ нови форми, или пъкъ съ които би се насочилъ вървежътъ на общитѣ работи не въ интереса на общностьта, а въ интераса на една или на нѣколко само групи отъ народа. Ето защо, нека го кажемъ и ние, силата на демократическото управление се крие не толкова въ външнитѣ правила и наредби, колкото въ *политическитѣ добродѣтели* или достоинства на гражданитѣ, т. е. въ онова тѣхно съзнание, въ ония тѣхни качества, които ги правятъ способни да цѣнятъ правата си и да дѣйствуватъ съобразно съ принципа, съгласно съ духа на демократията. Съ практикуванието на тия добродѣтели именно се постига и *положителната* страна на свободитѣ, прѣдвидѣни въ конституцията, защото въ режимитѣ на прѣдосвободителната епоха българинътъ не е видѣлъ и не е изпиталъ друго, освѣнъ тѣхното отрицание.

Въ противоположность на стария политически моралъ, съврѣменната демократия изисква, прочее, не дълготърпѣливи роби, малодушни прѣдъ силния, не жестоки, когато сами станатъ силни или се облѣкатъ въ власть, но граджани съ съзнание на своитѣ права, като солидарни членове на едно свободно и

автономно общество, готови да устоятъ тия права съ мѫжество и достоинство, както и да ги уважаватъ въ лицето на всички ония, които носятъ името и тегобитѣ на гражданина. Тукъ е важно да се помни, че нарушението правото на едного е нарушение правото на всички, защото допусне ли се да се потъпче то спрямо единъ, съ това се насърдчава насилникътъ да направи сѫщото съ втори, трети и т. н. Съзнанието, обаче, на покушителя, че всѣко нарушение правата на гражданитѣ ще се посрѣщне отъ енергичния тѣхенъ отговоръ, ще го удържи въ границитѣ на законностьта много повече, отколкото масса други прѣдписания и санкции, написани въ правилницитѣ и самия законъ. Демократията прѣдполага, понататъкъ, не благодушна рая, затворена въ себе си и въ своитѣ лични и семейни интереси, за да не смущава управляющитѣ, заняти съ общитѣ работи, но граждани, съ чието участие и съзнателно схващание на общитѣ интереси се гради оная обществена срѣда, въ която само, ако тѣ съдѣйствуватъ да стане по-добра, ще има за тѣхъ и по-добри условия за доброчестина и напрѣдъкъ. Върху настоящия гражданинъ, който наслѣдва и се ползува отъ моралнитѣ и материалнитѣ блага, извоювани

отъ неговитѣ прѣдшественници, лежи благородния обществен дългъ да ги запази и да ги прѣдаде на бждащото поколѣние по-съвършени и разширени. Най-послѣ, ако чувството на законность въ гражданитѣ, ако добросъвѣстното и точното изпълнение на тѣхнитѣ обществени задължения и тегоби, е една добродѣтель, въ демократията не отъ по-малко достоинство е и оня контролъ, който тѣ трѣбва да упражняватъ върху властитѣ, които изпълняватъ законитѣ и насочватъ общитѣ работи. Гражданската доблесть и мжество да се изобличи всѣки, който би се опиталъ да измѣни користно на законитѣ или общитѣ интереси на страната, стои на равна, ако не на по висока степень. Съ други думи казано, игнорираното по-рано правило „не търпи беззаконие“ има не по малко практическо и политическо значение въ демократията отъ заповѣдьта „не прави беззаконие“.

Прѣдъ видъ на всичко това, Демократическата партия, подъ господството на наредбитѣ, прѣдвидѣни въ основния ни законъ, ще има да се застжпи най-енергично прѣди всичко за политическото възпитание на народа въ духа на демократията. Въ режима на условията, както е било и въ старото българ-

ско царство, за защита на отечеството сѫ се грижили царьтъ и болярството: военно възпитание на народа не е имало, и ако той не е могълъ да даде достатъчно сили да го бранятъ, наемали се такива вънь отъ него. Рѫководението и грижата за общитѣ работи сѫ били присвоени отъ сѫщитѣ и отъ духовенството, а нравственото и религиозното възпитание, както и благата отъ духовната и материялната култура изобщо, сѫ били монополъ и достояние само на болярството или духовенството, за да се раздаватъ като милость на народа. Режимътъ на султана бѣше още по-лошъ въ това отношение. Но прѣдосвободителната още епоха издигна „народния учитель“ и народния пастиръ, а днесь, по наредбитѣ на конституцията, всички поменати области на възпитанието сѫ прѣвърнати въ обществени: принципътъ на въоружения народъ се противопостави на болярското опълчение; първоначалното образование стана общо и задлъжително за всички, безплатно, поставено подъ контрола на държавата, като политическа организация на народа; най-послѣ, прѣвърнати сѫ въ обществени почти всички учреждения въ страната, както за контролъ, така и за поука на гражданитѣ. Всички тия

наредби трѣбва да се използуватъ, слѣдователно, не за наредбитѣ, а за широката масса отъ народа и за оня политически духъ и съзнание, който тѣ прѣдполагатъ и който е нуждно чрѣзъ съзнателно въздѣйствие т. е. чрѣзъ възпитанието да се прокара въ ума и сърдцето на гражданитѣ. Държавата чрѣзъ училищата и частната инициатива дава широка область за дѣйствие, а колкото до Демократическата партия тя не е прѣставала да буди съзнанието и да изобличава лошитѣ политически нрави у гражданитѣ било чрѣзъ своитѣ органи на печата, било чрѣзъ живото слово, а въ лицето на покойния си вождъ и на редъ свои дѣйци, тя е дала, мислимъ, достатъчно примѣри за безкористие и граждански доблести. Тя ще има да дѣйствува по сѫщия пѫть и за напрѣдъ.

V. Успѣхи на демократията.

Но да се повърнемъ на прѣдмѣта и да видимъ, какви успѣхи е направила страната слѣдъ освобождението, подъ влияние на новитѣ условия и новия режимъ, и главно подъ водителството на старата либерална партия, отъ която по-сетнѣ се отдѣли демократическата.

Освобождението, като актъ на силата и оружието, очисти територията на Княжеството отъ

политическитѣ господари на страната — турцитѣ — и съ това отхвърли отъ тѣлото на народа всички паразити отъ феодаленъ и източенъ характеръ, каквито бѣха турскитѣ беове и цѣлата турска администрация. И както избавлението на българитѣ отъ фанариотитѣ освободи значителна часть отъ народния трудъ, който понапрѣдъ се ограбваше въ форма на своеволни черковни давнини, тъй сѫщо и прогонването на турцитѣ даде възможность на производителнитѣ слоеве отъ народа да използуватъ още по-голѣма часть отъ своитѣ доходи за своитѣ нужди и материялно благоденствие. Освѣнъ това, подъ влиянието на новия режимъ, очертанъ отъ конституцията, чорбаджийството, като съсловие на особенни права и защита отъ властитѣ, изгуби вече значението си: то можеше да цъвти само въ съюзъ съ фанариотитѣ или агитѣ; то запази само своята стопанска служба като обладатель на паричния наеменъ капиталъ, — служба, и до сега още необходима при недостатъчно уредения у насъ кредитъ за селското население. Черковнитѣ наредби, сѫщо тъй останали отъ прѣдосвободителната епоха, и тѣ трѣбваше да прѣтърпятъ една значителна промѣна; черквата прѣдаде полека-лека въ вла-

дѣние на младата държава: училищното дѣл
и възпитанието на младото поколѣние; нарел
бата по констатиране гражданското състояни
на населението т. е. раждането, брака, мало
лѣтството, смъртьта; нотариялнитѣ и мате
риялнитѣ служби по наслѣдството и завѣща
нията. Изобщо, черковата се упѫти и ограничі
въ своята собственна область — религиознат
съвѣсть на гражданитѣ, която не търпи при
нудителнитѣ мѣрки на свѣтскитѣ учреждения

Най-забѣлѣжителни сѫ, обаче, промѣнитѣ
докарани въ стопанското положение на народа
подъ дѣйствието, разбира се, на новия поли-
тически режимъ. Съ унищожението на съсло-
вията, подчиненото положение на селското
население, работяще царскитѣ земи при си-
стемата на фермажа, натуралнитѣ данъци и
сервитути, фактически, ако не формално, прѣ-
стана. Отъ друга страна, като използуваше и
спестяваше своитѣ приходи, дори и като зае-
маше, то употрѣби паритѣ си за купувание
земитѣ на вчерашнитѣ си господари, а голѣма
часть отъ балканското население почна да се
движи къмъ полето и да го колонизира. Но
хората на еснафа, прѣдставители на нашата
индустрия, трѣбваше да се почувствуватъ злѣ,
макаръ отъ начало тѣ и да не очакваха тъй

бързото си западание: чрѣзъ евтенитѣ и посигурнитѣ сега пѫтища на съобщение по Дунава и морето и ония по желѣзницитѣ, идящи отъ централна Европа, и подъ господството на свободния митнишки тарифъ на Турция, задължителенъ за Княжеството до 1889/90 г., тѣ се туриха въ още по-силна конкуренция съ фабричнитѣ произведения отъ странство и голѣма часть отъ еснафа трѣбваше да имъ отстѫпи. Грамотнитѣ и по-развити граждани, изтикани отъ индустрията, се приспособиха къмъ новитѣ условия. като заеха служби, а своето поколѣние почнаха да възпитаватъ за свободни професии и чиновничество. Колкото до по-голѣмитѣ търговци и капиталисти, тѣ намѣриха приложение на своитѣ капитали отчасти въ правителственнитѣ прѣдприятия и доставки, отчасти запазиха своята търговия съ земледѣлческитѣ произведения на страната или съ външнитѣ колониялни и индустриялни стоки. Съ малко думи, полуфеодалнитѣ остатъци отъ стария режимъ съ чорбаджийството наедно се чистѣха, черквата отстѫпи своитѣ свѣтски институти на държавата, селянитѣ, издигнати до положение на равноправни граждани, заемаха земитѣ и разширяваха областьта на обратваемата земя на малки кѫсове, а занаят-

чиитѣ западаха, защото трѣбваше да отстъпятъ на по-съвършени начини въ производството, неподготвени и безсилни да ги възприематъ.

Това положение на нѣщата въ всѣки случай не бѣше въ противорѣчие съ оня политически идеализмъ, който даде мѣсто на конституцията и на образуването на голѣмата тогава, въ осемдесетѣхъ години, либерална партия. Мѣроприята, които тя е прокарала, колчимъ е имала властьта въ ръцѣтѣ си, сж характерни и прѣдставляватъ цѣлесъобразни успѣхи въ областьта на земледѣлието, финанситѣ, желѣзопжтнитѣ съобщения и публичния кредитъ. Спрямо земледѣлието, старата либерална партия, съ явно отвръщение отъ голѣмото землевладение, т. е. отъ спахийството и чифликчийството, подзе една политика, която благоприятствуваше развитието на дребното землевладѣние върху частнитѣ земи и ония, които турцитѣ владѣеха, обикновенно най-добритѣ и плодороднитѣ. Съобразно съ това, тя изкупи феодалнитѣ права на поземелнитѣ турски владѣлци въ Западна България (прѣимущественно въ Кюстендилско) и ги отстжпи на мѣстнитѣ жители; тя прокара, понататъкъ, законитѣ за господарскитѣ и чифлишкитѣ земи и даде въз-

можность на селянитѣ, които имаха присвоени земи или мери, да си ги взематъ изново; тя насърдчи съ законъ и прѣселението на българитѣ, живѣещи вънъ отъ прѣдѣлитѣ на Княжеството. Но по отношение на меритѣ и земитѣ, оставени за обща потрѣба на селата и градоветѣ, старата либерална партия държеше за тѣхното запазвание. При едно екстенсивно и дребно земледѣлие, каквото е нашето, мерата дава храна на добитъка, а послѣдниятъ— работна сила и торъ за нивата, както и продукти за потрѣбление. По тая причина, меритѣ важеше да се запазятъ, защото съ тѣхъ се запазваше отъ разорение и най-бѣдния земледѣлецъ, който съ еднакви права и безплатно може да отхрани на тѣхъ добитъка си. На тая земледѣлческа политика не бѣше чуждъ и мотивътъ да се попрѣчи образуването на голѣми поземелни владѣния; но той появно се изрази въ запазването и разграничаването на държавнитѣ имоти, толкова нуждни за вѫтрѣшната колонизация, за разселвание на увеличилото се население въ едни пунктове на територията въ други, дѣто земята е изобилна, рѣдко населена, а цѣната ѝ нищожна. Разбира се, че турскиятъ законъ за земитѣ, който съдържа толкова ограничения

за свободното и напрѣдничаво земледѣлие, не спъваше тая политика: тамъ, дѣто той се явяваше стѣснителенъ, правителството не искаше прилагането му; българскиятъ земледѣлецъ владѣеше на дѣло като собственникъ, свободно минаваше отъ една култура на земята въ друга, свободно разполагаше съ нея и я наслѣдваше, безъ да има нужда отъ разрѣшението на властьта. — Въ областьта на финансите, старата либерална партия прѣмахна закупничеството на данъцитѣ, публичната ангария, изключавайки пѫтната повинность, и нареди една провизорна система (прѣходътъ не можеше да бѫде внезапенъ) по събирането му въ форма на пари и прѣдприе редъ мѣрки за упростотворяване на системата и по справедливото разхвърляние на данъка. — Въ дѣлото на съобщенията, тя отблъсва началото за постройка и експлоатация на желѣзницитѣ отъ частнитѣ компании и прокара онова за владѣнието имъ отъ държавата, която трѣбва да бѫде абсолютенъ господарь на своята национална система на съобщенията не само по стопански, но и по политически съображения: стопанскитѣ служби отъ всеобща полза трѣбва да бѫдатъ обществени и национални. — Найпослѣ организирването на земледѣлческия и

индустриялния кредитъ отъ държавата и прѣдаването му на автономни кредитни учрѣждения (Каситѣ и Банката), турени подъ контрола на държавата и гражданитѣ, освегяватъ въ друга форма принципа, приетъ за съобщенията, и изказватъ освѣнъ това желанието да се ограничи, ако не да се унищожи, разрушителното дѣйствие на лихварството, особенно за селското население.

VI. Задачи на демократическата партия.

И тъй, по въпроса за българската народность, Демократическата партия прѣгръща идеалътъ, издигнатъ още въ прѣдосвободителната епоха, който не отрича нито зачитанието на другитѣ народности, нито пъкъ идеята за балканското или югославянското сближение; по въпроса за конституционнитѣ свободи на страната, тя ги схваща като необходими условия за нашето развитие, на което тѣ не сѫ и чужди, и вмѣсто застой или повръщание назадъ, нуждно е, напротивъ, да се иде понататъкъ въ духа на основния принципъ на демократията — прѣвръщание на правата отъ частни и съсловни въ обществени и достигание на едно по-справедливо използване на

стопанскитѣ блага; по отношение на политическото съзнание и политическитѣ достоинства на гражданитѣ, тя противополага на стария политически моралъ, останалъ отъ режима на робството и съсловията, оня на демократията, въ който младото поколѣние ще трѣбва да се възпита и кали; най-послѣ, въ политическитѣ и общественнитѣ събития слѣдъ освобождението и доклѣ е боравила въ управлението старата либерална партия, Демократическата партия вижда, макаръ и скромни, но все пакъ важни успѣхи за демократията: началото особенно за едно по-справедливо използувание на земята, както и онова за прѣвръщание на стопанскитѣ служби по съобщенията и кредита въ обществени, сж си пробили вече пжть въ нашия животъ и остава само да имъ се даде по-пълно и рационално приложение.

Всички тия изводи още отъ сега даватъ да се разбере, въ какво се заключаватъ най-общитѣ задачи на Демократическата партия. Но явно е, че дѣятелностьта на партията съ тия само насочвания не се опрѣдѣля достатъчно. Въ тѣхъ не се чувствува, така да кажемъ, пулсътъ на съврѣмената дѣйствителность, защото ние нищо не сме прѣдали и отъ онова съдържание на нашия политически и общест-

венъ животъ, което изпълва периода отъ втората половина на осемдесетѣхъ години т. е. отъ съединението до днесь. Като оставимъ великия актъ на съединението на страна, чието значение всѣки разбира, намъ прѣдстои, слѣдователно, да разгледаме периода, който настжпва слѣдъ него поне до толкова, до колкото той ни разкрива нѣща нови и важни за отбѣлѣзвание.

Споредъ нашето схващание, периодътъ отъ съединението до днесь, съпоставенъ съ оня, който му прѣдхожда, може да се очертае както слѣдва. До като въ първата половина на осемдесетѣхъ години наивния почти политически идеализмъ на гражданитѣ ги хвърля въ ожесточени и буйни борби съ живитѣ прѣдставители на старото — чорбаджиитѣ и консерваторитѣ, въ края на сжщитѣ години тоя идеализмъ губи значението си като факторъ въ политическия животъ, понятията чорбаджии и консерватори прѣставатъ да бждатъ отличителни бѣлѣзи на една партия спрямо друга, а самитѣ партии се раздробяватъ и се пълнятъ съ „практични хора“, жаждущи да направятъ положение и богатства за смѣтка на държавата, окржга или общината; по тоя начинъ партиитѣ, благодарение на практичния еле-

ментъ, съ едно-двѣ изключения, се прѣвръщатъ въ *котерии*. Това едно. Друго: до като въ първата половина на осемдесетѣхъ години съзнанието на избирателитѣ, като стопански групи съ особенни искания рѣдко изпъква въ политическитѣ борби, отъ първата половина на деветдесетѣхъ години то почва да си пробива пѫть и да издига финансовитѣ и стопанскитѣ въпроси все повече и повече на пръвъ планъ: съзнателното отношение на земледѣлцитѣ, занаятчиитѣ и търговцитѣ къмъ тѣхнитѣ собственни интереси, противополаганието на тия интереси едни къмъ други и обсѫждането имъ спрямо общитѣ интереси на страната — това сѫ вече явления характерни за сегашния периодъ. Най-послѣ, поквареването на конституционното управление отъ котерийния елементъ въ партиитѣ, злинитѣ и отвръщението, които тоя елементъ създаде, докараха до това, че единътъ факторъ въ управлението е на пѫть вече да използува и котериитѣ, и възмущението противъ тѣхъ, въ интересъ на личния и монархическия режимъ, а въ срѣдата на другия факторъ — народа да се организува едно широко течение, съ задачи да се възстанови правилния конституционенъ животъ въ страната и да се обезпе-

атъ на гражданитѣ ония политически условия, които ще имъ дадатъ възможность да развиятъ сичкитѣ си сили въ духа на демократията.

Практическитѣ хора, които изпълниха реоветѣ на партиитѣ, животътъ самъ ги създаде като готовъ материалъ за използване отъ сички ония държавни мѫже, които търсѣха ѣхнитѣ услуги. Това бѣха западналитѣ занаятчии и търговци въ градоветѣ, най-жизненния елементъ въ прѣдосвободителната епоха, когато занаята цъвтѣше, не малко прѣдприемачи и доставчици, които бѣха готови да свържатъ своето богатство съ властвуването на партията, и ония селяни, повечето посрѣдници между чиститѣ земледѣлци и търговцитѣ, които се намираха въ сѫщото положение. Въ градоветѣ отъ западналитѣ занаятчии и тѣмъ подобни случайни елементи се организуваха съ обѣщания на служби и разни облаги за смѣтка на държавата или общината подвжни насилнически групи, за да тероризиратъ всички ония свои съграждане, които не сподѣлѣха котерийнитѣ възгледи на партията. Въ селата подобни елементи, подпомогнати отъ полицията и администрацията, вършеха сѫщото. Гонението и материялното съсипване на полититическия противникъ, туряше прѣдприемачътъ или

доставчикътъ, за да не говоримъ за другитѣ, ако искаше да се спаси, да се обяви за правителственен партизанинъ или поне да писува. А чиновничеството и офицерството — тѣ се привличаха съ добри заплати, краткосрочни пенсии и емератури. За да обезпечи услугитѣ и ревностьта на хората си, тоя режимъ търпѣше най-послѣ не само тѣхнитѣ грабежи за обща смѣтка, но трѣбваше и да ги запази съ ограничение на контрола и репресивната власть на правосѫдието, както и съ прѣмахвание на свободнитѣ избори чрѣзъ насилие, т. е. съ *назначавание* на прѣдставители, които имаха за дългъ не да контролиратъ управлението и министритѣ, като носители на изпълнителната власть, а да узаконятъ и одобрятъ всичкитѣ нарушения на основния законъ. Реакцията, която настѫпи противъ тоя режимъ и вълнението на селянитѣ противъ „номунето“, бѣше наистина, доволно силна и широка. Общото мнѣние искаше да се възстанови истинското конституционно управление и да се пристѫпи къмъ реформи въ всички области на управлението, ала котерийнитѣ чувства надвиха, за да се създаде една нова „партия“, па и реформитѣ, които „Народната“ партия направи подъ натис-

на общественното мнѣние, отиваха да се изъуватъ именно отъ „нашитѣ“. Тъй че г. Радововъ лесно намѣри почва да мобилизира въ жинки останалитѣ недоволни граждани съ ерийни чувства въ подавляющето си болшино и да ни даде по-сетнѣ като образецъ на ерийно управление онова, което на всички извѣстно. И каквото и да казватъ, Демокраческата партия, изникнала подъ водителството Каравелова въ общата реакция противъ жима на Стамболова, остана чужда и нестжпна на тия алчущи елементи, защото ленно задачитѣ на старата либерална партия измѣниха, а на новата Демократическа парія прѣдстоеше сега да противопостави своитѣ или не противъ стремежитѣ на консерватоитѣ, а противъ ония на котериитѣ, които ормално държеха за конституцията, а факчески за частнитѣ интереси на котерията, ато нарушаваха законитѣ, разоряваха финаитѣ и прѣчеха за развитието на страната. Грочее, въ политиката на коалиционния кабинетъ за пръвъ пжть се яви най-силния оторъ противъ господството на котерията, която е изправи въ лицето на Радославовия кабиетъ прѣдъ държавния и общественния сждъ, якаръ слѣдъ това старитѣ способи на управение и да взеха връхъ.

Колкото до растящето съзнание на гражданитѣ, разгледани като стопански групи, то се обяснява отъ една страна съ врѣдното влияние, което котерийното управление упражнява върху тѣхнитѣ интереси и отъ друга съ съвокупностьта на ония стопански условиѣ, въ които тия групи сѫ поставени. Ако западването на занаятчийството и съотвѣтната му търговия даде изобилни кандидати за служби и „практични“ хора въ редоветѣ на партиитѣ, подвижностьта на послѣднитѣ, възрастующата конкуренция и несигурностьта въ службогонския занаятъ трѣбваше най-послѣ да вразумятъ тоя производителенъ слой и да го накаратъ да потърси изново сигурность въ своя трудъ, подобренъ, обаче, съ съдѣйствието на държавата. Корупцията и рушветътъ въ котериитѣ, проявени съ такава сила въ прѣдприятията, доставкитѣ, миннитѣ концесии и т. н., както и прѣслѣдванията на политическитѣ противници, занимающи тия области на стопанската прѣдприемчивость, не можеха да не доведатъ до взаимни разорения и изобличения, слѣдователно и до оня общъ викъ за сигурность и законность, съ който би се гарантирало и запазването на веднажъ придобитото положение, и ограничението дѣйствията на котерията и нейнитѣ

ьучастници въ границитѣ на закона. Разпи-
яванието на държавната пара и увеличава-
нието на данъцитѣ безъ съотвѣтното повди-
ание доходностьта на данъкоплатцитѣ, прѣи-
гуществено земледѣлци; голѣмитѣ лихви на
ıастнитѣ заемодатели и зеленичари, множе-
:твото посрѣдници между селянина производи-
гель и консуматора на външния пазарь, т. е.
:жществуванието на една дълга редица групи,
кои то поглъщатъ за своитѣ посрѣднически
услуги половината отъ дохода на производи-
теля земледѣлецъ, — всичко това, за да по-
менемъ по-важното, се чувствува, макаръ и
смѫтно. отъ земледѣлческото население и не
напраздно бѣха неговитѣ движения прѣзъ го-
динитѣ 94 и 900 особенно. Най-послѣ, като
най-широко и отъ общъ интересъ проявление
на общественното съзнание служи онова схва-
щание, което свърза идеята за националната
независимость и единството съ вѫтрѣшната ав-
тономия и пълно обладание на всички сто-
пански и обществени сили на страната, изклю-
чавайки по възможность тѣхното поглъщение
отъ външна нѣкоя държава. Тукъ спада, на
първо мѣсто, усилието да се признае върхо-
венството и компетентностьта на нашата съ-
дебна власть спрямо чуждитѣ подданници, жи-

вущи въ България, чрѣзъ отстранение на капитулацинтѣ; тукъ може да се причисли борбата за усвояване на цѣлата желѣзопътна мрѣжа като национална система на съобщенията чрѣзъ изтикване компанията на изтоцнитѣ желѣзници, която спъва търговията и я насочва въ ущърбъ на производители и търговци, за да ги тури подъ експлоатацията въ зависимость на чужди интереси; тукъ е мѣстото особенно на жизненния въпросъ да се запазятъ, обучатъ и въздигнатъ индустриалнитѣ сили на народа чрѣзъ митнишката тарифа и редъ подобни мѣроприятия, сили, които сега сѫ парализирани отъ иностранната конкуренция, а цѣлата страна рискува да се обърне единъ день на колония съ жалки и бѣдни консуматори на чуждестранни произведения. Нибихме могли да продължимъ, но това е достатъчно за да направи нашата мисъль понятна. Стопанското завладяване на Дунавския и Черноморския брѣгъ, свързването единa и другия съ вѫтрѣшностьта чрѣзъ пѫтища и портове и чрѣзъ една търговска национална флота, колкото малка и да бѫде тя, не се ли подвежда подъ сѫщото схващание? Тъй че, да се върнемъ на думата си, общественното съзнание днесъ крие въ себе си по-

ьдържателенъ идеализмъ и издава такива сили, ито не всѣкога могатъ да другаруватъ съ деалитѣ на котерията или личния режимъ, върдѣ лакоми, за да използуватъ всичко за ебе си; трърдѣ разкошни за смѣтка на наоднитѣ доходи, прахосвани за непроизводиелни цѣли; твърдѣ завистливи, ако не страхиви, за да търпятъ оная ширина на свободитѣ и сигурность въ изпълнение на законитѣ, юдъ сѣнката на които само всички сили на страната би намѣрили условия да се развиятъ.

* * *

Сега ний можемъ вече да пристѫпимъ къмъ формулирането на нашитѣ задачи.

Демократическата партия ще насочи усилията си прѣди всичко за да възстанови истинското конституционно управление въ страната, въ противоположность на котерийното. Котерията, това анонимно политическо сдружение, не може да сѫществува безъ мълчеливото или явното съучастие на натрапени народни прѣдставители и съвѣтници, общински или окрѫжни, както и на нейнитѣ волни и неволни помагачи между офицерството и чиновничеството. Свободнитѣ избори, слѣдователно, било за народни прѣдставители, било

за общински или окржжни съвѣтници, какъ и съзнателното участие на гражданитѣ въ тѣхъ, за да подбератъ въ лицето на своитѣ избранници хора, способни да прѣдставляватъ и бранятъ общитѣ или мѣстнитѣ имъ интереси отъ посѣгателствата на котериитѣ и въ положение да наложатъ своя контролъ върху централната и мѣстната власть — ето първитѣ условия и срѣдства за достигание на горната задача. Мѣроприятията, които би гарантирали свободнитѣ избори, сж толкова важни, колкото и съзнанието на гражданитѣ, продуктъ отъ своя страна на опита и възпитанието. Касателно до принудителното или доброволното съучастничество на чиновницитѣ, единъ законъ за послѣднитѣ, гдѣто строго би се разграничили политическитѣ отъ техническитѣ служби, за да се избавятъ послѣднитѣ отъ влиянието на котерията, — такъвъ единъ законъ е наложителенъ. Тая управителна политика, подпомогната отъ стопанската, ще има да насочи, по-нататъкъ, излишния службогонски елементъ къмъ свободнитѣ професии и производителни занятия. Най-послѣ, дѣто конституционното управление фактически сжществува и дѣйствува въ духа на демократията, сирѣчь гдѣто организования и публичния кон-

тролъ на народа чрѣзъ неговитѣ изборни тѣла и органи — Нар. Събрание, общинския или окръжния съвѣтъ, свободния печатъ, митингитѣ и пр. — гдѣто тоя контролъ е дѣйствителенъ, тамъ не би могли да вирѣятъ не само личния режимъ, но и неговитѣ спътници — преториянството на войската и бюрократията на чиновничеството.

Въ областьта на земледѣлието, слѣдъ онова, което старата либерална партия е извършила и което въ духа на нейната политика е направено до сега, на Демократическата партия прѣдстои да освободи поземелното частно владѣние отъ прѣчкитѣ за прѣвръщанието му въ свободно и интесивно *земледѣлие*, и то на кооперативни начала за дребното, безъ да насърдчава при това развитието на едрото частно *землевладѣние*. Владѣнието на земитѣ отъ частни владѣлци, отстъпени съ тапия или придобити по давность, фактически е вече прѣминало въ пълна и неограничена собственость, и затова формалното измѣнявание на закона за земитѣ, който съдържа толкова прѣчки отъ феодаленъ произходъ, прѣдставлява една стъпка напрѣдъ. Но земитѣ, които съ оставени за обща потрѣба на селата и градоветѣ, както и ония, които съ отдѣлени, като дър-

жавна собственность, Демократическата партия не мисли да ги прѣвръща отъ обществена въ частна собственость, било чрѣзъ подаряванието имъ на частни лица, било чрѣзъ отчуждаванието имъ: съ това би се насърдчило монополизиранието на почвата отъ едритѣ землевладѣлци и би се поставили бѫдащитѣ поколѣния отъ земледѣлческото население подъ тѣхната стопанска власть; съ това би се попрѣчило и на вѫтрѣшната колонизация върху държавнитѣ земи. По рационалното използуване, обаче, на общественитѣ земи (въ това заедно и горитѣ) по системата на дългосрочната аренда; кадастрирание на всички категории поземелни владѣния и въвеждание на публичнитѣ поземелни книги, вмѣсто емлячнитѣ регистри и нотариялнитѣ крѣпостни и актови книги — това сѫ реформи, които се налагатъ и отъ финансово, и отъ стопанско гледище. Кадастрътъ и поземелнитѣ книги би турили край, покрай другото, на несигурностьта въ правата на собственность и би спестили на земледѣлческото население стотини хиляди годишно, които се прахосватъ за процеси, вмѣсто да се приложатъ въ подобрѣние на производството и почвата, тѣ ще усигорятъ движението на почвата; като прѣдмѣтъ на

размѣна, и ще дадатъ солидна основа на поземелния кредитъ т. е. ще привлѣкатъ капиталътъ къмъ земледѣлието, който скъпо се пласира тамъ поради липса на безспоренъ залогъ и установени права. Най-подиръ, насърдчавайки прѣходътъ на нашето земледѣлие отъ натурално къмъ размѣнно и отъ екстенсивно къмъ интенсивно, Демократическата партия ще съдѣйствува за обединението на разпръснатитѣ сили на земледѣлцитѣ по началата на кооперативнитѣ сдружавания въ всички области на селското стопанство. Стремежътъ на тия нови форми на сдружение се заключава главно въ това: да се достигне сравнително една по-висока производителность на труда и едно по-справедливо използуване на богатствата чрѣзъ ограничение на конкуренцията между стопанскитѣ сили отъ еднакво почти положение и чрѣзъ обединението имъ за взаимна помощь и защита. На лихварството се противопоставятъ кредитнитѣ кооперативни сдружавания, на експлоатацията на посрѣдницитѣ — общото и на едро купуване и продаване за смѣтка на членоветѣ отъ подобни сдружавания, и т. н.

Спрямо индустрията и търговията, задачата на Демократическата партия придобива, на

първо мѣсто, характеръ на национална защита противъ стремежътъ на заинтересованитѣ индустриялни и капиталистически нации да превърнатъ страната въ една своя колония или да я третиратъ като такава. Другото значение на тази задача, това е вътрѣшната необходимость да се оползотвори труда на излишния вече службогонски елементъ, който е напусналъ западналата индустрия и търговия и става тормозъ за спокойното и конституционното управление на страната. Единъ протекционизмъ, който да има прѣдъ видъ не личноститѣ, а прѣдмѣтитѣ и областитѣ за протекция, тукъ е досущъ на мѣстото си. Дребната индустрия, тъй онеправдана отъ досегашната политика на личенъ протекционизмъ и отъ самия търговския законъ, особенно въ областьта на сдружаванията, ще трѣбва да се потикне и подкрѣпи съ една политика, обратна на досегашната. Както въ земледѣлието, тъй и въ дребната и дори въ срѣднята индустрия, кооперативнитѣ сдружавания ще намѣрятъ найенергичната защита на Демократическата партия, и то не само сдружаванията за кредитъ и произвеждание, но и ония за потрѣбление, за взаимни усигорявания, за помощи въ случай на болесть или злополука, за малки пенсии

или ренти на старость и т. н. Отъ подобни дружавания съ еднаква свобода и защита ще трѣбва да се ползуватъ и работницитѣ, прѣдставителитѣ на труда; ако личнитѣ, частнитѣ интереси на обладателя на капитала, слѣдователно и на силата, изискватъ при най-голѣмъ трудъ и никаква почти надница най-голѣма печалба, ония пъкъ на обществото налагатъ да се запази работнишкото население отъ израждание и изтощение да се държатъ, сирѣчь, обществениті сили въ равновѣсие, понеже тѣ са въ солидарна зависимость по между си, като се обезпечи едно по-справедливо използувание на богатствата. Най-подиръ, само по себе си се разбира, че съ издиганието и закрѣпванието на мѣстната индустрия, тя ще запазва вътрѣшния пазарь на произведенията си, потрѣбявани отъ земледѣлието, а това послѣдното ще има повече и по-сигурни мѣстни консоматори въ лицето на индустриялното население, та по тоя начинъ стопанскиятъ организмъ на страната пѣма да остане сакатъ, съ една ръка, а ще се развие въ нѣщо посъвършено: — едно тѣло, способно да удовлетворява нуждитѣ си съ собственитѣ си ръцѣ.

Относително пътищата и съобщенията, Демократическата партия ще продължи прилага-

нието на положенитѣ вече начала за прѣвръ
щание срѣдствата на съобщенията отъ части
въ обществени и държавни. Прѣдприятия
и съоржженията изобщо, които иматъ за прѣд
мѣтъ стопански услуги, засѣгащи интересите
на цѣлото общество или неговитѣ насущни по
трѣбности, и които въ ржцѣтѣ на частни прѣд
приятия би се обърнали въ монополъ и сто
панско всевластие, Демократическата партия
счита, че тѣ трѣбва да станатъ или да бж
датъ държавни и общински. Тия уредби, по
ложени на принципа за обобществение на пу
личнитѣ стопански услуги, водятъ къмъ това,
че, подложени на контрола на гражданитѣ,
данъкоплатци и консоматори, тѣ ще прине
сатъ полза на всички, безъ да бждатъ изклю
чени отъ нея и тѣзи, които сж слаби като
стопански единици. Въ всѣки случай, завла
дяванията на чуждитѣ желѣзнопжтни линии въ
нашата територия или поне тѣхното парали
зирание да не прѣчатъ на общото стопанско
развитие на страната, както и съоржжението
на Дунавския и Черноморския брѣгъ за нуж
дитѣ на нашата търговия, сж задачи отъ общъ
и националенъ интересъ, които, винаги близки
на Демократическата партия, ще има да се
прѣслѣдватъ и за напрѣдъ отъ нея.

По държавнитѣ финанси. Тѣ сѫ били прѣдмѣтъ на голѣми и добросъвѣстни грижи отъ страна на Демократическата партия. Въ противоположность на котериитѣ или партиитѣ подъ наемъ на личнитѣ режими, Демократическата партия е привличала вниманието на властитѣ и гражданитѣ прѣди всичко за пестението (не прахосничеството) на държавната пара̀, за нейното производително и цѣлесъобразно разходване. Да се рационализира бюджетътъ и да се турятъ разходитѣ въ правилно съотношение съ податнитѣ сили на народа, както и да се организира близъкъ и строгъ контролъ въ постѫпленията и разноскитѣ, — това сѫ задачи всé още важни при състоянието на нашето държавно стопанство, при наличностьта на оная привичка, напримѣръ, която почти е унищожила силата на контрола върху разходитѣ по войската или пъкъ е готова да натовари населението съ цѣли милиони за прѣкалени повишения въ офицерското тѣло. Още по-важна задача на тая область въ Демократическата партия е тази: заедно съ послѣдователното прѣмахване останкитѣ отъ старата турска данъчна система, да реформира нашитѣ данъци врѫзъ основа на приходния данъкъ.

Какви сѫ задачитѣ на Демократическата партия къмъ здравословното състояние на нашето население?—По схващанието на Демократическата партия, всѣка единица отъ населението, каквото общественно положение и да заема, важи като морална и физическа сила, и заслужва еднакви грижи да се съхрани и използува за обществото, защото отъ тия именно единични сили се слага колективната мощь на нацията.—Тифосътъ, блатната трѣска, едрата шарка, сифилисътъ и тѣмъ подобни болести не само всѣкидневно взиматъ своитѣ жертви и намаляватъ съ толкова сили населението на страната, но твърдѣ много влияятъ и върху работоспособностьта на ония, които страдатъ отъ тѣхъ. Отъ своя страна разпространенитѣ пороци, станали обществени болести, внисатъ цѣли разорения въ семѣйствата и докарватъ морално и физическо израждание на поколѣнието. Тъй че, задачата, на Демократическата партия въ случая е тождествена съ оная на социялната хигиена: послѣднята полага своята цѣль не толкова въ лѣкуването на веднажъ появилитѣ се болести, колкото въ прѣдотвратяването имъ и въ отстранение на причинитѣ, които ги прѣдизвикватъ, чрѣзъ една широка и цѣлесъобразна система

отъ мѣроприятия. Прѣподаванието на хигиената и въобще санитарнитѣ мѣрки у насъ въ училищата, както надзорътъ върху здравословното положение на работницитѣ въ работилницитѣ и фабрикитѣ сѫ слаби или никакви. Естественото богатство на страната — минералнитѣ извори сѫ съвсѣмъ занемарени. Даването медицинска помощь въ болницитѣ и между населението не е достатъчно нито по количество, нито по качество. — Въ връзка съ мѣроприятията на обществената хигиена стои и уредбата на аптекитѣ. Дадени на реална и наслѣдствена концесия, тѣ клонятъ да станатъ монополъ въ рѫцѣтѣ на нѣколцина, и тая реална концесия не само не е справедлива къмъ неконцесиониранитѣ, но, като всѣки монополъ, изкуственно и извънредно повишава цѣната на лѣковетѣ, прави ги недостѫпни за населението и експлоатира дори съ неговитѣ болести.

Ний завършваме съ училищното дѣло (за военното дѣло и неговия основенъ принципъ — въоружения народъ и военното възпитание, а сѫщо и за новитѣ стремежи, които се забѣлѣзватъ въ военното тѣло подъ влиянието на личния и котерийния режимъ, ние, ако и пътъомъ вече говорихме). Въ областьта,

прочее, на народното просвѣщение, началото въ конституцията за безплатното и задължителното първоначално образование на всички граждани, за Демократическата партия е само едно послѣдствие на оня основенъ принципъ на демократията, който издига всѣки гражданинъ до положение на равноправенъ членъ въ обществото, участвующъ при това активно и съзнателно въ контрола и насочванието общитѣ работи въ страната. Подобно положение и участие на гражданина въ една конституционна държава прѣдлага една сума отъ минимални познания, очистени отъ схоластика и сектантство, които той е длъженъ да придобие въ училището, като обществен институтъ. Оттука и главната задача и желание на Демократическата партия: съ необходимитѣ общи и технически познания да се даде на младото поколѣние и едно гражданско възпитание въ духа на основния законъ. Оттука и слѣднитѣ искания: да се увеличи курсътъ на първоначалното образование, недостатъченъ при съврѣменната сложность на познанията и обществения животъ; да се попълнятъ познанията на възрастнитѣ граждани въ недѣлнитѣ и вечерни училища, и въ народнитѣ университети. Но това, на което Демократическата

партия всѣкога е обръщала внимание и което отъ день на день става все по-наложително, то е контролътъ на гражданитѣ въ областьта на народното образование чрѣзъ избраното отъ тѣхъ тѣло — училищното настоятелство.

VII. Либерализмъ, социализмъ и демократизмъ.

Казаното до тукъ ни дава достатъчно данни, за да теглимъ нѣколко разграничителни линии между демократията и либерализма, отъ една страна, и между демократията и социалъ-демократията отъ друга.

Исторически, либерализмътъ е политическа и стопанска идеалогия, възникнала въ епоха на рушящитѣ се срѣдневѣковни съсловия. Притиснатиятъ народъ въ желѣзнитѣ рамки на абсолютната монархия и живитѣ остатъци на феодлния режимъ, въ борбата си противъ тоя „изкуственъ“ редъ на нѣщата съпостави „неотемнитѣ и всеобщитѣ права на човѣка“, спогазени отъ монархията, и свободната игра на естественнитѣ стопански закони, незачитани и нарушавани отъ държавната власть. Народътъ трѣбва да бѫде суверенъ на сѫдбинитѣ си, тъй както гражданинътъ трѣбва да бѫде творецъ на своята сѫдба и щастие. Естественнитѣ

закони на производството и размѣната, оставени на своето свободно проявление, ще докарватъ щастие на всѣкиго споредъ силитѣ и способноститѣ му и ще внасятъ хармония въ общественния редъ. Държавата има за задача само да обезпечи страната отъ външни неприятели, собственостьта и порядъка, както и съдебнитѣ и принудителнитѣ мѣрки за изпълнение на свободно сключения договоръ. Това е сѫщностьта на либерализма като политическо и стопанско учение.

Между това, ако народътъ трѣбва да бѫде върховния господарь въ управлението, вземайки равноправно участие въ него и упражнявайки контролъ върху дѣйствията на властитѣ, негови пълномощници (мандатери), никакъ не е вѣрно, че личностьта сама по себе е господарь и творецъ на сѫдбата си и че свободната игра на стопанскитѣ закони докарва желаемото щастие на личностьта и обществото. Личностьта не може да се откѫсне отъ общественната среда, сѫдбата ѝ главно зависи отъ нея и най-послѣ не всички оставатъ въ обществото съ еднакви срѣдства за животъ. Затова, каквито способности и да има личностьта, прѣдъ въорѫжената съ наслѣденъ капиталъ и положение посрѣдственность, неограничена отъ

друго, освѣнъ отъ своя егоизъмъ, тя скоро ще изтощи своитѣ сили въ борба за насѫщния, до като посрѣдственниятъ господинъ ще просѫществува безъ особенна полза за обществото. Отъ друга страна, свободната игра на стопанскитѣ закони — ако не се ограничаваше отъ държавата и се реализираше напълно либерализмътъ — въ сѫщность би значила свободна и неограничена експлоатация на трудящия се народъ отъ малцина обладатели на капитала и почвата. Прочее, демократията, като дава на държавата, прѣдставителка на обществениитѣ интереси, право да ограничи „свободната игра“ на капитала, като я опълномощава, напримѣръ, да обърне въ обществени прѣдприятията отъ обща полза за гражданитѣ, съ това тя, демократията, се стреми да ограничи частния капиталъ да ги направи монополъ за себе си и да експлоатира силитѣ на потрѣбителитѣ. Прогресивното начало въ данъчната система и началата на кооперацията отъ своя страна налагатъ други ограничения на тая власть на капитала и допълватъ дѣйностьта на държавата.

Демократическата партия не сподѣля ученето на социализма. То изникна, наистина, като реакция на либерализма и посочи него-

витѣ слаби страни, за да изпадне, обаче, въ други крайности. За социализма историята е борба на обществ. класи. антагонизмътъ на тия класи — двигатель на историята и отъ тукъ държавата е класова, законодателството сѫщо класово, а днесь капиталътъ, който се централизува все въ по-малко и по-малко рѫцѣ, и то въ всички области на производството, е и стопанскиятъ, и политическиятъ господарь въ държавитѣ, или по-добрѣ казано, неговитѣ обладатели, капиталиститѣ, сѫ фактическитѣ господари. И понеже производството е общественно, а присвояването т. е. завладяването на произведенията му въ разни форми частно, социализмътъ иска прѣвръщанието на срѣдствата на едрото капиталистическо производство и на размѣната отъ частни въ обществени, или експроприация на капиталиститѣ чрѣзъ социална революция.

Тия положения, обаче, на социализма сѫ едностранчиви. Социалнитѣ класи, антагонизмътъ, класовата държава и законодателство, централизацията на капитала въ всички стопански области, социалната революция — всичко това сѫ обобщения, възведени въ пълни истини и реалности, когато, въ сѫщность, общественното развитие се движи, наистина, и

отъ противоположность на интереситѣ, ала не по линията на интереса на една само класа, а, така да речемъ, по линията, която прѣдставлява компромиса на интереситѣ. Държавата е уредба на компромиситѣ, а не държава на една само класа, както и самъ законътъ обикновенно е компромисъ. Въ земледѣлието, понататъкъ, развитието не отива къмъ централизация, не малко дребни индустрии се възраждатъ чрѣзъ кооперацията, а социалната революци при демократическия режимъ, който дава възможность на послѣдователно развитие, не е необходима. Тъй че, Демократическата партия не излиза отъ едностранчивитѣ схващания на социализма, за да изпрѣварва дѣйствителностьта. Демократията е партия на общитѣ интереси и еволюцията, а не изключително на класовитѣ интереси и на революцията.

Спрямо другитѣ партийни групи вънъ отъ социялистическата, Демократическата партия противопоставя, освѣнъ схващанието на своята политическа дѣйность, и главно отношението на демократията къмъ общитѣ интереси на страната, отъ гледището на които винаги е третирала въпроситѣ, безъ да е смѣсвала нѣкога личнитѣ интереси на своитѣ членове съ

общитѣ. За да носи достойно името *партия*, една групировка отъ граждани трѣбва да бѫде прѣди всичко партия на общитѣ интереси и общия напрѣдъкъ на страната, а не съдружие за обогатяване членоветѣ си отъ облагитѣ на властьта — не *котерия*.

КОНКРЕТНИ ИСКАНИЯ НА ПАРТИЯТА

СЪ ОБЯСНЕНИЯ.

Централно управление.

1. — Върховната власть принадлежи на народа, всичкитѣ власти произхождатъ отъ народа.

Този основенъ принципъ се схваща отъ Демократическата партия така, както той дълбоко е легналъ въ основата на нашата конституция. Демократическата партия го поставя сѫщо, като своя основа, на чело и прѣдъ всичкитѣ други конституционни и политически принципи. За да мотивира своето становище спрямо този краежгъленъ принципъ, Демократическата партия изказва слѣднитѣ съображения:

Българското Княжество, мисли тя, е олицетворение на съврѣменното политическо могѫщество на българския народъ, който обединенъ отъ гражданитѣ си въ едно колективно тѣло, е създалъ това Княжество въ Търновското Учрѣдително Събрание, като самостоятелна и независима държава по отношение на вѫтрѣшната ѝ организация и управление.

Ако въ българската държава, както въ всѣка друга, има една власть, наречена държавна власть, която се упражнява отъ разни органи, то не ще

съмнѣние, че българскиятъ народъ, който е създалъ тази държава и учрѣдилъ тази власть, има най-голѣмата, най-обширната или така наречената върховна власть въ страната. Тази върховна власть не признава друга такава по-горѣ отъ себе си; тя е неизчерпаемъ източникъ на всѣка власть и отъ нея произтичатъ всички други власти въ държавата. Обаче, тази върховна власть на народа не е абсолютна; тя си е наложила сама едно самоограничение, което е проявило своя юридически и политически изразъ въ основния законъ на Княжеството — Конституцията. Въ нея се съдържатъ юридическитѣ и политически положения, въ границитѣ на които се движатъ и дѣйствуватъ всичкитѣ държавни органи и власти. Въ тази смисъль тя е върховенъ и основенъ законъ надъ всичкитѣ закони и фактори въ държавата.

Между другитѣ положения въ Конституцията найглавнитѣ сж тѣзи: 1) Народътъ, слѣдъ като е проявилъ въ нея своята творческа държавна дѣятелность, е запазилъ и урегулиралъ върховната си учредителна власть за измѣнение на самата конституция, за намаление и увеличение на държавата, за избирание на българския прѣстолъ новъ князь, за измѣнение формата на управлението и пр. и пр. 2) И въ тритѣ конституционни власти: законодателната, изпълнителната и сждебната, учредительтъ имъ е изрично прѣдвидѣлъ доста широко и обширно участие въ разни форми на народния елементъ. А отъ това слѣдва, че, щомъ народътъ е творецъ на своята политическа сждба, създатель и хранитель на върховната държана власть и въ голѣмото си мнозинство сжщински взема най-активно участие въ всичкитѣ от-

ласли на управлението, то трѣбва да се приеме, че ърховната власть принадлежи на народа или че стински суверенъ въ България е българския народъ, управлението ни е конституционно, демократическо.

Макаръ, че на чело на държавата стои монархъ-нязь, — неговата власть е произлѣзла отъ народа, ойто, както е създалъ държавната власть, така е ъздалъ и княжеската и всички други произходни въ граната власти. Властьта на княза е произходна; и му е дадена по делегация отъ народа, както сж адени и другитѣ власти на разнитѣ държавни органи. нязътъ дѣйствува отъ името на народа и по народ-ата воля; той е олицетворение на народната воля общото народно благо. Той е върховния прѣдста-итель на народа, упълномощенъ отъ него да го рѣдставлява въ най-главнитѣ му държавни актове. ой, князътъ, по делегация е пълномощникъ и съв-ѣстно съ народното прѣдставителство носитель на ародния суверенитетъ.

2. — Народното Събрание не може да бжде азтурено прѣди да бжде свикано и консти-уирано въ сессия.

Демократическата партия ще се придържа о кон-титуционното правило, строго пазено въ всички онституционни страни, а именно: да не се разпуща дно Народно Събрание *не въ сессия,* защото тогава е може да има разногласие по единъ или повече ъпроси между правителството и прѣдставителството, а да има причини да се апелира къмъ народа. Іо въпроса за разтурването изобщо Демократи-ческата партия ще поддържа то да не става, когато нѣма конфликтъ между министритѣ и народното прѣд-

ставителство, защото не може да има тогава никаква реална политическа полза за държавата и народа. Когато, обаче, подобенъ конфликтъ съществува, Демократическата партия ще иска да се уважава напълно парламентарния режимъ т. е. волята на прѣдставителството да надделява; защото то прѣдставлява волята на народа. Обаче, това не ще каже, че князътъ нѣма правото да разтурва камарата. Демократическата партия вижда въ правото на короната да разтуря Н. Събрание не особенна власть и сила, а немощь и безсилие прѣдъ върховната власть на народа. Когато дѣйствително се породи конфликтъ между министритѣ и Народното Събрание, а князътъ не може да се произнесе положително, да ли народнитѣ прѣдставители изразяватъ народната воля и разбиратъ добрѣ интереситѣ на страната, тогава той апелира къмъ упълномощителя си т. е. къмъ народа. Въ такъвъ случай князътъ задържа министритѣ на постоветѣ имъ и разтурва камарата, като възлага разрѣшението на спорния въпросъ върху самия народъ. Прочее, и въ единия, и въ другия случай изходътъ е винаги въ полза на народа, понеже, ако се приеме оставката на министритѣ, то значи, че надвива народното прѣдставителство или волята на народа; ако ли се задържатъ (министритѣ) и се разтуря Народното Събрание, тогава се апелира къмъ народа и му се възлага чрѣзъ свободни нови избори да разрѣши окончателно спорния въпросъ и изравни възникналия конфликтъ между изпълнителната власть и Народното Събрание.

3. — Народнитѣ прѣдставители на едно разтурено съ указъ Народно Събрание не гу-

бятъ пълномощието си, до като се не избератъ нови прѣдставители и до като послѣднитѣ не се конституиратъ въ законодателно тѣло.

Демократическата партия, прочее, както се поясни по горѣ, не отрича на княза правото за разтурване на Народното Събрание. Тя, обаче, ще изисква, щото къмъ това право да се не прибѣгва така често, както до сега, а само въ изключителни, много рѣдки случаи и когато разтурването, повтаряме го. се налага повелително, за да се апелира къмъ народа по нѣкой много важенъ въпросъ, по който се е породило сѫществено разногласие между главнитѣ фактори въ държавата.

Юридическото значение на акта за разтурването се заключава въ това, че мандатътъ на народнитѣ прѣдставители се прѣкратява прѣди срока, за който сѫ били избрани, слѣдователно, когато се разтуря едно Народно Събрание, на пръвъ погледъ и формално изглежда, като че държавата ни остава безъ народно прѣдставителство отъ деня на разтурването до онзи, когато ще се конституиратъ въ законодателно тѣло новитѣ народни избраници. Обаче, знайно е, че народното прѣдставителство е единъ отъ главнитѣ, ако не най-главния конституционенъ и политически факторъ, чрѣзъ който българскиятъ народъ участвува въ упражняване на своитѣ върховни права; въ такъвъ случай сѫщиятъ народъ, който не осѫществява тѣзи си права непосрѣдствено, а чрѣзъ прѣдставители, би осталъ въ този периодъ безъ такива прѣдставители. Такова анормално положение и формално схващание на въпроса е неприемливо и противорѣчи на изричния текстъ на Консти-

туцията, който гласи, че Българското княжество е монархия конституционна съ народно прѣдставителство (чл. 4 отъ конституцията).

На основание горѣизложеното Демократическата партия, като приема, че България не е непосрѣдственна демократия (народовластие), а прѣдставителна, ще поддържа, че народътъ не бива да остане безъ прѣдставители нито една минута, а още по-малко прѣзъ такова критическо врѣме, когато евентуално могатъ да настанатъ сѫдбоносни събития. Заради това тя приема, че народнитѣ прѣдставители на едно разтурено Народно Събрание се считатъ за такива, до когато новитѣ избрани народни прѣдставители не се конституиратъ въ законодателно тѣло.

4. — Провѣрката на изборитѣ е изключително право на народното прѣдставителство; анкетитѣ, обаче, се извършватъ отъ сѫдебнитѣ власти.

Колкото и да сѫ ставали злоупотрѣбления отъ болшинствата на Народнитѣ Събрания съ провѣркитѣ на изборитѣ, които болшинства въ интереса на своята количественна сигурность или по чисто партизански съображения или гонения на противницитѣ, сѫ изпѫждали тѣзи послѣднитѣ отъ Народното Събрание, безъ всѣкакво законно основание, все пакъ Демократическата партия ще намѣри цѣръ на тѣзи злини на друго мѣсто и ще се старае, за запазване достолѣпието и върховната мисия на Народното Събрание, да задържи провѣрката на изборитѣ да става изключително отъ народнитѣ прѣдставители. Тя счита, че всѣка мѣрка съ тенденция да накърни това вър-

ховно право на народнитѣ избраници е опасна. Участието на сждебната власть, колкото и да е желателно да се разшири и уголѣми при производството на самия изборъ, както и при изслѣдването му чрѣзъ анкети, но то е недопустимо да се простира върху самата провѣрка на избора.

5. — Князътъ назначава само пръвъ министръ; послѣдниятъ избира своитѣ другари. За министри могатъ да се назначаватъ само лица, които произхождатъ отъ срѣдата на народното прѣдставителство и иматъ довѣрието му.

Демократическата партия относително изпълнителната власть и нейнитѣ съотношения спрямо другитѣ конституционни, политически власти въ страната ще изисква, щото Българското княжество да се управлява съгласно съ главния принципъ на неговата конституция. Този принципъ е, че князътъ, като глава на изпълнителната власть, трѣбва да взема за свои съвѣтници, министри само хора, които се ползуватъ съ пълно довѣрие на болшинството отъ свободно избранитѣ изразители на колективната народна воля, сирѣчъ народното прѣдставителство, и това истинско прѣдставителство да упражнява пълнъ контролъ върху всичкитѣ клонове на управлението. Князътъ, обаче, избира не всички министри, а единъ, който се ползува съ довѣрието на болшинството отъ народното прѣдставителство въ страната и чийто авторитетъ е необходимъ за да се обезпечи устойчивостьта на политиката, законностьта и редътъ въ управлението. Това лице избира своитѣ другари — министри и тѣ наедно образуватъ министерскиятъ кабинетъ

или съвѣтъ. Подъ думата министерски кабинетъ Демократическата партия разбира, че министритѣ сѫ членове на законодателното тѣло, че тѣ притежаватъ еднакви възгледи по общитѣ или важнитѣ въпроси, че тѣ прѣслѣдватъ една и сѫща политика, вѫтрѣшна и външна, че тѣ отговарятъ солидарно прѣдъ законодателната власть и че министръ-прѣдсѣдательтъ насочва общата политика въ страната. При все това Демократическата партия гледа на кабинета или на министерския съвѣтъ не като *на колегия*, гдѣто въпроситѣ се рѣшаватъ по болшинство на гласоветѣ, макаръ и да се събиратъ тамъ министритѣ за съвѣщание по важни въпроси. Това съвѣщание дори е необходимо, за да има съгласие и хармония въ управлението, за което всичкитѣ министри, ако не юридически, то поне парламентски, отговарятъ *съвокупно* и *лично* прѣдъ законодателната власть, която имъ изказва своето довѣрие или недовѣрие. За доброто управление на страната Демократическата партия иска, щото на чело на всѣки отдѣлъ отъ управлението да стои едно лице отговорно, а не колегия, защото, когато на чело на едно учреждение стои едно лице, което поема върху си всичката отговорность за добрия или лошия вървежъ на повѣрената нему работа, тази отговорность е *реална*; а когато отговарятъ мнозина, особно ако не се знае, какъ всѣкой отъ тѣхъ е постѫпилъ по извѣстно дѣло, тази отговорность остава *фиктивна*. Министерскиятъ съвѣтъ не трѣбва да прѣдрѣшава дѣлата на отдѣлни министри, а всѣки министръ вѣрши дѣлата си самостоятелно въ подвѣдомствения му отдѣлъ на управлението. Той се съвѣщава съ другаритѣ си, но не имъ прѣдлага тѣ да рѣшаватъ *за него*. Демократи-

ческата партия ще обръща вниманието на народното прѣдставителство, щото то при законодателствуването си, вмѣсто да увеличава правата на министерския съвѣтъ и да намалява ония на отдѣлнитѣ министри, да постжпва съвършено обратно. Демократическата партия освѣнъ това строго ще слѣди, щото министритѣ да не смѣсватъ българския князъ съ българската корона, защото прерогативитѣ на короната винаги трѣбва да се упражнявать чрѣзъ отговорни прѣдъ народното прѣдставителство министри.

Самоуправление.

1. — За правилностьта на селскитѣ общ. избори да рѣшаватъ окржжнитѣ сждилища, а за оная на градскитѣ общински избори, както и на изборитѣ за окржжнитѣ съвѣти да рѣшаватъ апелативнитѣ сждилища. — Всѣко отстраняване на съвѣтникъ поради непритежавание или изгубвание право на избираемость да става само по рѣшение на надлежния сждъ.

Това искание особенно не се различава отъ сжществующата наредба, понеже и сега върху правилностьта на избора се произнася сждътъ. Обаче, тукъ има едно нововъведение, що се отнася до прѣдаването изборитѣ за градскитѣ общински съвѣти и ония на окржжнитѣ на апелативнитѣ сждилища. Нововъведение е още исканието въ втората алинея, споредъ което се отнима произволно упражняваното сега отъ министра на вжтрѣшнитѣ работи право да отстра-

нява неугоднитѣ нему съвѣтници подъ какви и да е измислени прѣдлози.

2. — Разтуряне на общинскитѣ и окражнитѣ съвѣти да става, когато по-вече отъ половината съвѣтници сж подали оставка или когато за това има опрѣдѣление на сжда.

Между многото машинации, съ които се заобикаля законътъ за независимостьта на общинскитѣ и окражнитѣ съвѣтници, не маловажна по своитѣ резултати е взиманието рѣшение по подготвени „легални“ болшинства за разтурване дори на самия съвѣтъ. Така, съ обѣщания, заплашвания и насилия властьта като придобие часть отъ съвѣтницитѣ на своя страна, послѣднитѣ се ползуватъ отъ непрѣдвидѣни случаи, когато отъ цѣлия съставъ присжтствува само едно незначително болшинство, въ срѣдата на послѣдното да образуватъ едно „легално болшинство“ за да взема рѣшения по разтурването на съвѣта. Примѣръ, отъ 16 съвѣтници, при днешната практика, ако присжтствуватъ само 9 и ако отъ тѣзи послѣднитѣ само 5 искатъ разтурването на съвѣта, то тѣ могатъ да си постигнатъ своята цѣль по тоя околенъ пжть да се прокара желанието на едно незначително „легално болшинство“, напр. отъ 5 души противъ волята на дѣйствителното болшинство, въ случая отъ 9 души. Заграждането тоя околенъ пжть и поставянето разтурянето въ зависимость отъ сждебно опрѣдѣление сж срѣдства за укрѣпване независимостьта на изборнитѣ учреждения.

3. — Кметътъ и неговитѣ помощници да се отстраняватъ или уволняватъ, само когато

противъ тѣхъ е възбудено углавно прѣслѣдване и то по опрѣдѣление на окръжния сѫдъ, а не по искането на прокурора или по усмотрѣнието на министра. По сѫщия начинъ да става уволнението или отстранението на единъ или повече съвѣтници.

Както съ по-горното искане се желае да се обезпечи независимостьта на общинското управително тѣло спрямо съвѣтницитѣ; тъй сѫщо съ това искане се иска обезпечение независимостьта на кмета и помощницитѣ му спрямо министра. Нововъведението, щото отстраняването на кмета и помощницитѣ да става само слѣдъ искането на прокура, се оказа твърдѣ не достатъчно. Не ще съмнѣние, че само сѫдътъ и въ тоя случай е единственото учреждение, което може да попрѣчи на насилията отъ високо.

4. — Въ градскитѣ общински съвѣти да се въведе пропорционалното прѣдставителство на състезающитѣ се въ избора кандидатни листи съразмѣрно съ полученитѣ гласове.

Независимо отъ добритѣ и лошитѣ страни на пропорционалното прѣдставителство за Народното Събрание, слѣдното практическо съображение подкрѣпи усвояването пропорционалното прѣдставителство за градскитѣ общински съвѣти:

Усилията на Демократическата партия, при общинскитѣ избори да не се прави политика, оставаха безрезултатни, при навикътъ у насъ кметствата да служатъ за изборни комитети на правителствата. Което не можа да се постигне съ доводъ, се иска да се

Народно здравие.

Изхождайки отъ посоченитѣ въ «Основни начала» недостатъци въ санитарното дѣл Демократическата партия ще се стреми къ осѫществлението на слѣдующитѣ по-главн положения:

1. — Прилагание на научно установени от обществената хигиена мѣроприятия за намал лявание причинитѣ на болеститѣ.

За пояснение на мисъльта, която е вложена в този пунктъ, за примѣръ, ще посочимъ на върлуванието на нѣкои твърдѣ много разпространени у нас болести, на борбата, която се води противъ тия болести сега, и онози борба, която би трѣбвало да се води, за да има добъръ резултатъ. — Знайно е, че обикновената треска, така наричана блатна треска, върлува навсѣкждѣ въ България, но особенно страда населението отъ тази болесть въ крайдунавскитѣ мѣста, въ Видинско, Свищовско и Силистренско и въ мѣстата, гдѣто сѫ развити чалтъцитѣ, Т.-Пазарджикъ и др. Блатната треска е разпространена наймного тамъ, гдѣто има много блата. До гдѣто такива блата има, до тогава и болестьта нѣма да изчезне. нито да се намали. Отдѣлни болни ще се лѣкуватъ съ едни или други срѣдства и тѣ могатъ да се излѣкуватъ, но болестьта ще се повръща и ще намира нови жертви и това ще се повтаря до тогава, до като сѫществува причината на болестьта. Доказано е, че изсушвание на блатата чрѣзъ тъй наречени

ренажи веднага намалява разпространението на е, латната треска. Това е, значи, дѣйствителна мѣрка ротивъ болестьта, а не лѣкуването, както се прави ега, съ хининъ или други срѣдства, защото съ тия рѣдства числото на болнитѣ нѣма да се намали нито съ единъ. — Тифусътъ, тежката болесть, всѣка одина взема въ много мѣста между нашето население пидемическо разпространение. Има градове и села, въ които тази болесть почти никога не се прѣкратява. Най-главната причина за вълуването на тази болесть е употрѣблението на нечиста, заразена вода. Извѣстни сж много мѣста — и у насъ има такива напр. Пловдивъ — въ които тифусътъ е вълувалъ постоянно и въ които тази болесть се е прѣкратявала съ докарвание чиста незаразена вода. — Сифилисътъ въ нѣкои мѣста е много разпространена болесть, но колкото и да се лѣкуватъ ония, които вече боледуватъ, разпространението нѣма да се спре, до като не се вематъ мѣрки, напр. да не пиятъ всичкитѣ и болнитѣ и здравитѣ ученици отъ единъ сждъ, да не пущатъ болни войници по домоветѣ си прѣди да се излѣкуватъ, до като не се нареди надзоръ върху работницитѣ, които дохождатъ отъ странство, до като нашитѣ лѣкари, па и учители и др. по-интелигентни хора не запознаятъ населението съ болестьта, какъ се прѣнася тя, какъ се прѣдава по наслѣдство, какъ се лѣкува и пр. — Примѣритѣ, които посочихме — а такива примѣри има много — достатъчно обясняватъ изказаната въ I пунктъ мисъль, че борбата противъ народнитѣ болести трѣбва да бжде насочена най-главно противъ причинитѣ на тия болести. Каквито усилия и жертви и да се правятъ въ това направление, тѣ ще бждатъ стократно оползотворени.

Когато бѝ прѣсѝтнали само икономическитѣ загуби напр. отъ блатната треска и само прѣзъ едно лѣто, когато въ нѣкои мѣста половина отъ населението лежи по домоветѣ си неспособно за работа, тия загуби би възлѣзли на милиони лева.

2. — Въвеждание училищни лѣкари за подобрение на училищната хигиена и прѣподавание на хигиената, антропологията и профилактиката.

Признати сѫ голѣмитѣ, по традиции останали, недостатъци въ обучението на младото поколѣние въ училищата не само у насъ, но и въ странство. Училището е прѣдназначено да дава нужнитѣ въ живота знания, а между това, тъкмо онова, което е най-нужно въ живота, училищата не даватъ. Най-необходимитѣ свѣдѣния по стапанството, напримѣръ, или по хигиената, училищата не даватъ на бѫдащитѣ граждани. Сѝта се за голѣмъ грѣхъ, ако ученикътъ не знае всичкитѣ потънкости по историята, но не се изисква отъ него да знае, каква храна е вредна и каква полезна, каква вода е добра за пиение и каква не, какви болести сѫ прилѣпчиви и какви не, какъ може да се прѣдпази отъ най-разпространенитѣ болести и пр. Въ санитѣ училища нѣма разуменъ надзоръ върху физическото развитие на дѣцата и върху нужното съотвѣтствие между физическото и умственото развитие. По всички прѣдмѣти въ срѣднитѣ учебни заведения има по нѣколко прѣподаватели, а лѣкари прѣподаватели на науката за здравието и надзиратели на школната хигиена нѣма. Тази неправилность въ училищчото дѣло е тѣсно свързана съ обширния въпросъ за народното здравие, и за

туй на всѣкждѣ напослѣдъкъ е обърнато върху нея особенно внимание. У насъ, при нашата примитивна култура, при толкова разпространени между населението болести, съ толкова прѣдубѣждения и суевѣрия, това е още по-наложително.

3. — Постепенно изучване и устройството на минералнитѣ извори отъ централното санитарно управление, подъ вѣдомството на което тѣ трѣбва да се намиратъ.

Малко земи има толкова надарени съ изобилни минерални извори, колкото нашата, но пакъ извѣстно е, колко е занемарено това естествено богатство у насъ. Неудобствата, примитивното състояние на нашитѣ минерални бани е станало пословично. Нашитѣ болни отиватъ въ странство на минерални бани, излагатъ се на пжтни незгоди, харчатъ голѣми суми, а нашитѣ минерални извори, които не отстжпватъ по своитѣ лѣчебни свойства на такива въ странство, оставатъ неизползувани. Нѣма нито цѣлесъобразни постройки, нито редъ, нито медицински надзоръ, нито систематически наблюдения върху дѣйствието имъ. Министерството на Търговията и Земледѣлието, въ вѣдомството на което се намиратъ нашитѣ минерални бани, обръща внимание само върху експлоатацията имъ, но твърдѣ малко или нищо не е направило за тѣхното подобрѣние. Обаче, до гдѣто минералнитѣ бани оставатъ въ такова състояние, въ каквото сж, и правилната имъ експлоатация не може да става. Вѣдомството на минералнитѣ извори, трѣбва да прѣмине въ централното санитарно управление, въ което се съсрѣдоточаватъ всички въпроси по опазване на народното здравие и управлението на всички

лѣчебни заведения въ страната. Минералнитѣ извори тоже не сж и не могатъ да бждатъ друго, освѣнъ лѣчебни заведения.

4. — Прѣустроустройството на болницитѣ и отваряние на повече специални отдѣления.

Извѣстно е, че нашитѣ болници не сж наредени така, както се изисква, и може да се каже, че ние, освѣнъ до негдѣ Александровската болница въ София, нѣмаме ни една въ всѣко отношение добрѣ наредена болница и която да дава помощь по всичкитѣ медицински специалности. Болнитѣ отъ разнитѣ краища на България сж принудени да идватъ въ София да се лѣкуватъ отъ по-сериозни болести по разнитѣ специалности, но колцина сж тия, на които болестьта и срѣдствата позволяватъ да търсатъ помощь въ София? Повечето отъ тѣхъ оставатъ безъ помощи по селата и градоветѣ, а мѣстнитѣ болници, по лишение потрѣбнитѣ удобства и нужнитѣ специалисти, оставатъ празни или даватъ помощь въ най-обикновеннитѣ случаи. -- Сжществующитѣ болници трѣбва да се подобрятъ както относително зданията и вжтрѣшнитѣ потрѣби, така относително подготовката на персонала, а въ нѣкои мѣста по близо къмъ населението трѣбва да се отворятъ специални отдѣления по очни, кожни и венерически, гинекологически и др. болести.

5. — Увеличение числото на лѣкаритѣ, особенно за селското население (селски участкови лѣкари) така, щото на единъ лѣкарь да се пада не повече отъ 15,000 жители и 10 километра въ радиусъ (отъ лѣкарския центръ).

Въ България въ сегашно врѣме има около 600 души лѣкари, всички разпрѣдѣлени по градоветѣ. По селата, между селското население, което най много има нужда отъ медицинска помощь, лѣкари нѣма. За селското население е прѣдназначенъ околийскиятъ лѣкарь, който живѣе въ централния градъ, излиза по околията си единъ или два пѫти прѣзъ годината, но не успѣва нито да се запознае, а камо ли да помага на едно население отъ 50—60,000 души. Чувствова се крайна нужда да се уголѣми числото на лѣкаритѣ между самото население, да се въведатъ селски участкови лѣкари съ такава смѣтка, щото единъ лѣкарь да се пада на не повече отъ 15.000 селско население и ни едно село да не е по далечъ отъ мѣстожителството на лѣкаря отъ 10 километра.

6. — Отваряние малки селски болници и поддържание допълнителенъ медицински персоналъ отъ самото население.

Съ въвеждането на участковитѣ селски лѣкари още не се постига всичко, каквото е нужно и желателно за подобрѣние на санитарната служба между населението. При участковитѣ лѣкари, въ срѣдата на самото население, сѫ нужни малки селски болници, въ които въ бързи случаи и въобще въ случаитѣ, когато болнитѣ не могатъ да идатъ въ по-голѣми и по-отдалечени болници, да могатъ наблизо да намѣрятъ болнично гледание и лѣкувание.

Освѣнъ това, правителственият персоналъ никога не ще бѫде достатъченъ да удовлетворява всичката нужда на населението. Отваряването на голѣми болници, подържанието на болницитѣ, околийскитѣ и участъковитѣ лѣкари е грижа на правителството, но

понататъшното увеличение на персонала, по-голѣмото увеличение на лѣкаритѣ и фелдшеритѣ между населението и отварянието и поддържанието на малки селски болници трѣбва да се прѣдостави на самото население. Въ Русия това правятъ така наречениятѣ „земства“ — тамкашни окржжни съвѣти, въ Ромжния, Франция и Англия много санитарни учрѣждения се поддържатъ отъ обществената благотворителность. У насъ животътъ се развива другояче и нито нашитѣ окржжни съвѣти, нито обществената благотворителность могатъ да замѣстятъ държавата въ нареждането на санитарната служба. Но понеже държавата не може да направи всичко, каквото животътъ изисква, нужно е и самото население да вземе по-голѣмо участие въ грижитѣ за общественото здравие, да не очаква и да не изисква всичко отъ правителството.

7. — Организация на лѣкаритѣ («лѣкарския съюзъ»), на която да се прѣдоставятъ извѣстни права както по нареждането на съсловието, тъй и по общесанитарнитѣ въпроси.

Не ще съмнѣние, че вървежътъ на санитарнитѣ работи прѣди всичко зависи отъ лѣкаритѣ. Тѣ управляватъ санитарната часть въ държавата, тѣ пишатъ специалнитѣ наредби и закони, тѣ управляватъ болници и други санитарни учрѣждения и пр. Но лѣкаритѣ само тогава могатъ да оправдаятъ положението, което заематъ, и добросъвѣстно да извършватъ обществениятѣ задачи, за които сж прѣдназначени, ако сами тѣ не само въ научно, но и въ нравствено отношение стоятъ на изискуемата се отъ об-

щественни дѣятели висота. За жалость, социалнитѣ условия и борба за сѫществуване — развиха и между лѣкаритѣ не стремление чрѣзъ заслуги и способности да достигатъ извѣстно положение, а чрѣзъ угодничества, протекции, реклами и д. т. непрѣпоръчителни срѣдства. Тази деморализация не може да не влияе лоше върху санитарното дѣло. Отъ друга страна, висшитѣ санитарни учрѣждения се показаха доста несъстоятелни да въведатъ по-добъръ редъ въ санитарното дѣло и въ съсловието. Злинитѣ, на които посочване, могатъ да прѣмахнатъ само лѣкаритѣ, защото знаемъ, че болшинството отъ тѣхъ сами страдатъ отъ това ненормално положение и се борятъ противъ него, но неорганизирано това болшинство нѣма възможность да влияе нито върху съсловнитѣ, нито върху санитарнитѣ работи. Ако се даде възможность на лѣкарската корпорация да се организира и ако на тази организация се даде правото да контролира дѣлата на лѣкаритѣ, да създава толкова необходими нравствени основи на съсловието и да взима участие чрѣзъ свои прѣдставители за правилното развитие на санитарното дѣло — не ще съмнѣние, че такава организация ще бѫде отъ голѣма полза и за лѣкаритѣ, и за народа.

8. — Измѣнение на сѫществующата аптечна концесионна система, за да не може тя да влияе върху цѣнитѣ на лѣкарствата. Даване право на общинитѣ да отварятъ свои аптеки.

Споредъ дѣйствующитѣ санитарни наредби, всѣки аптекарь има право да продаде аптеката си т. е.

наедно съ стоката, която се намира въ аптеката да продаде и правото на владѣние, концесията, която е получена отъ държавата даромъ и е дадена за личнитѣ качества на аптекаря. Такава наредба има нѣколко лоши послѣдствия: 1). Тя е нелогична въ една демократическа страна, защото създава привилегировано положение на една корпорация; 2) несправедлива е, защото ония аптекари, които нѣмать аптеки, почти се лишаватъ отъ възможностьта да владѣятъ такива, ако нѣматъ голѣми срѣдства да откупатъ правото отъ сегашнитѣ владѣлци и 3) вредна е за населението, защото чрѣзъ прѣпродаването на аптекитѣ цѣната имъ се качва, а наедно съ това се качва и цѣната на цѣроветѣ, понеже аптекарьтъ само отъ тѣхъ вади срѣдства за лихвитѣ и погашението на капитала. Аптечната концесия трѣбва да бѫде строго лична безъ право да се продава или да минава по наслѣдство. Положението на дрогериитѣ трѣбва да се урегулира отъ закона така, щото правото на владѣние да се дава само на фармацевти и дрогериитѣ да продаватъ само на едро, а не да конкурирать аптекитѣ, безъ да иматъ условия да функционирать като такива. — На общинитѣ трѣбва да се даде право да държатъ аптеки за бѣдни болни, а въ ония общини, гдѣто нѣма частни аптеки, и за състоятелни болни. Аптечната такса трѣбва да се уреди споредъ мѣстнитѣ условия, а не споредъ такива въ Германия или Русия, гдѣто таксата по особени причини е много висока. Таксата, изработена споредъ мѣстнитѣ условия, трѣбва да бѫде справедлива, да не онеправдава аптекаритѣ, но и да ги не благодѣтелствова за смѣтка на населението.

9. — Изработвание новъ законъ за народното здравие върху изброенитѣ по-горѣ начала.

Независимо отъ изброенитѣ по-горѣ начала, които трѣбва да бѫдатъ санкционирани отъ закона, въ новия законъ трѣбва да се урегулиратъ и много други отъ голѣмо значение санитарни въпроси. На други основи трѣбва да се тури централното санитарно управление, по-голѣма самостоятелность трѣбва да се даде на медицинския съвѣтъ, трѣбва да се установи отгажъ за новосвършившитѣ лѣкари и точно да се укаже начина за заемание разни длъжности, та да се прѣмахнатъ толкова врѣднитѣ за правилния вървежъ на службата произволи и протецкии, трѣбва точно да се опрѣдѣлятъ правата и обязаноститѣ на волнопрактикующитѣ и общинскитѣ лѣкари, на фелдшеритѣ и пр.

Учебно дѣло.

1. — Принципътъ на задължителностьта на първоначалното учение трѣбва да се прокара на дѣло и спрямо всички български граждани безъ разлика.

Нашиятъ основенъ законъ изисква, щото всички граждани на Княжеството задължително да минатъ курсътъ на първоначалното учение. Обаче, и до днесъ още, слѣдъ двадесеть и петь-годишно свободно сѫществувание на Българското княжество, голѣма часть отъ дѣцата на българскитѣ граждани никакъ не по-

сѣщаватъ първоначалнитѣ ни училища. Особенно женскиятъ полъ въ своето болшинство и день днешенъ още се отклонява отъ това прѣдписание на нашата Конституция и не получава дори и онова скромно образование, което по нашия законъ за народното просвѣщение би трѣбвало да притежава всѣки български гражданинъ. Така напримѣръ, прѣзъ 1901—1902 учебна година отъ около 450,000 български дѣца на училищна възрасть и отъ двата пола посѣщавали сж основни училища всичко 236,000 ученика, отъ които 156,000 момчета и само 71,000 момичета. Споредъ това, прѣзъ тая година, около 500,000 момчета или 22% отъ всички момчета на училищна възрасть и около 154,000 момичета или близу 70% отъ всички момичета не сж се съобразили съ прѣдписанието на Конституцията. Демократическата партия, която винаги е имала присърдце народното образование, на първо мѣсто счита за свой дългъ да се погрижи да прокара и на дѣло споменатата наредба на Конституцията, като ще гледа особенно, щото тая наредба да се приложи напълно и спрямо момичетата, които сега въ грамадното си болшинство оставатъ безъ всѣкакво образование.

Вънъ отъ туй, макаръ това прѣдписание да се отнася до всички български граждани, въ сжщность, обаче, една голѣма часть отъ тѣзи граждани, именно мухамеданското население, до сега е била оставена безъ надлежно внимание отъ страна на нашитѣ училищни власти, защото грижата за първоначалното образование на тия граждани е била прѣдоставена почти изключително на добрата воля на самото население. Демократическата партия, като не прави разлика между българскитѣ граждани по вѣра и езикъ,

и като смѣта принципътъ за задължителностьта на първоначалното учение еднакво задължителенъ за всички граждани, ще гледа да прокара тоя принципъ еднакво спрямо жителитѣ отъ всички вѣроизповѣдания.

2. — Курсътъ на задължителното първоначалното учение Демократическата партия ще се стреми да продължи и разшири.

Обучението, което се дава въ сегашнитѣ основни училища, гдѣто учението трае четири години, не може да се смѣта, разбира се, достатъчно на гражданитѣ на една държава, въ която по основния законъ управлението се намира въ пълна зависимость отъ съзнанието на гражданитѣ. Заради това, Демократическата партия, като ще гледа да наложи по възможность на всички бѫдущи граждани онова образование, което по сегашнитѣ ни закони е задължително за всички, покрай това ще се стреми да разшири постепенно това образование, но не като го направи задължително само на книга, ами като подкрѣпя дѣятелно отварянето на главни безплатни училища въ градоветѣ и ерѣдоточни села или на допълнителни курсове въ видъ на вечерни и празднични училища тамъ, гдѣто не ще могатъ се отвори главни училища.

3. — Демократическата партия ще подкрѣпя уреждането на народни университети, нагодени къмъ практическитѣ нужди на живота.

Образованието не бива да се прѣкѫсва и за широката маса съ напущанието на училището; заради това, както и за да се дойде на помощь на практическитѣ нужди на населението, чието удовлетворение

днесъ се намира въ зависимость отъ редъ познания и умѣния, трѣбва да се даде подкрѣпа отъ страна на властьта и за уреждание на народни университети, които, обаче, ще трѣбва да даватъ не толкова отвлѣчени познания, колкото да спомагатъ за икономическото подигание на населенинто и за по-добро уреждание на живота.

4. — За поддържанието на основнитѣ училища ще трѣбва да се уредятъ специални училищни фондове.

Поддържанието на първоначалнитѣ училища трѣбва веднажъ за винаги да се постави на здрава почва и да не зависи вече отъ доброто или лошето състояние на държавнитѣ и общинскитѣ финансии. За да може това да се постигне, трѣбва още съ врѣме да се уредятъ специални училищни фондове, отъ приходитѣ на които да се издържатъ тия училища. Като се отнеме по тоя начинъ поддържанието на персонала въ тѣзи училища отъ държавата и отъ общинитѣ, ще се даде възможность на държавата да се погрижи, щото да се построятъ навсѣкждѣ хигиенични и сгодни училищни помѣщения, на които е вече врѣме да се обърне много по-сериозно внимание, отколкото е ставало до сега, гдѣто главната грижа на държавата едностранчиво е била насочена къмъ персонала и учебната страна на училищата, а почти съвсѣмъ е била занемарена материалната имъ страна. Досега министерството на Народното Просвѣщение е смѣтало едвали не за своя едничка грижа да нарежда тоя персоналъ и да намира срѣдства за подобрение положението на учителитѣ, но твърдѣ малко се е грижело, щото не само да се отварятъ училища

и да се намиратъ учители ами и да се осигурятъ добри помѣщения за тия училища, та ученицитѣ да не бждатъ изложени на голѣми опасности въ здравословно отношение. Достатъчно е само да видимъ, въ какви здания се помѣщаватъ столичнитѣ основни училища, за да се убѣдимъ, какъ е била занемаряна досега тая важна страна на нашето училищно дѣло.

5. — Учителитѣ въ основнитѣ училища трѣбва да бждатъ независими отъ държавата. Тѣхното назначение трѣбва да става отъ училищнитѣ настоятелства, а уволнението имъ по рѣшение на особенъ дисциплинаренъ сждъ.

Съ уреждението на училищнитѣ фондове ще се спомогне, щото основниятъ учитель да се освободи отъ настойничеството на държавата. Докато се постигне, обаче, това, Демократическата партия ще поддържа идеята, че въ издръжката на учителитѣ въ основнитѣ, както и въ всички други училища, които служатъ като допълнение къмъ основнитѣ училища, трѣбва да взиматъ участие съвмѣстно общинитѣ и държавата. Назначението на тия учители трѣбва да зависи изключително отъ училищнитѣ настоятелства, а тѣхното уволнение не бива да става инакъ, освѣнъ по рѣшение на специаленъ дисциплинаренъ сждъ, за да се тури по тоя начинъ прѣграда на пагубното влияние, което въ туй отношение е упражнявала до сега много пжти държавната власть.

6. — Училищнитѣ настоятелства трѣбва да бждатъ самостоятеленъ и независимъ отъ общинското управление институтъ. За членове

въ тия настоятелства Демократическата партия допуска да се избиратъ хора не по-млади отъ 25 години и жени съ извѣстно образование.

Демократическата партия смѣта за наврѣменно, щото въ управлението на учебното дѣло да се привлѣче и женскиятъ полъ. Съ тая цѣль тя ще ратува, щото на първо врѣме да се допуснатъ съ извѣстно образование въ училищнитѣ настоятелства, както бѣ прѣдложено и въ изработения въ врѣме на министеруванието на покойния Каравеловъ законопроектъ за основното и срѣдното образование. Така ще се даде възможность, щото и образовани жени да се заинтересуватъ по-живо въ нашето учебно дѣло и да взематъ непосрѣдно участие въ неговото ржководение.

7. — Общеобразователнитѣ срѣдни училища трѣбва да се реформиратъ така, щото да даватъ на своитѣ възпитанници по-солидна подготовка за цѣльта, за която сж прѣдназначени тия училища.

Относително общеобразователнитѣ срѣдни училища Демократическата партия стои на становището, че тѣхната главна задача трѣбва да си остане и за напрѣдъ, да даватъ потрѣбната подготовка на ония граждани, върху които пада грижата за специално културнитѣ цѣли на държавата. А за да могатъ добрѣ да изпълнятъ тая си задача, тѣзи училища трѣбва да се уредятъ по начинъ, щото да даватъ по-солидна подготовка на своитѣ възпитанници. При това, тѣзи учебни заведения трѣбва да бждатъ разнѣстени по-цѣлесъобразно въ Княжеството, та да бждатъ по-лесно достжпни за населението.

Правосѫдие.

1. — Несмѣняемость на сѫдиитѣ.

Нашето население има много причини да се оплаква отъ Правосѫдието: то е и скѫпо, и бавно, и недостѫпно, и което е още по-скръбно, по нѣкога дори е далечъ не нелицеприятно. Демократическата партия ще има да насочи грижитѣ и усилията си къмъ прѣмахванието на тия злини, които биха могли окончателно да дискредитиратъ правосѫдното дѣло у насъ и да разклатятъ и безъ това извънредно слабия му авторитетъ прѣдъ населението.

Законътъ е задължителенъ за всички; жизнената сила на закона е въ неговото изпълнение и приложение. Като се помни това и като не се изпуща отъ прѣдъ видъ, че назначението на сѫдебната власть е именно въ прилаганието на закона, ще трѣбва да се създадатъ ония условия, при които органитѣ на сѫдебната власть биха могли най-добрѣ да изпълнятъ висшята си, да приложатъ закона еднакво всѣкога и спрямо всички, когато се прѣдстави случай. Дѣлата отъ компетенцията на сѫдебната власть се докосватъ често пѫти до животътъ, имотътъ и честьта на такива хора, които сѫ силни по своето имотно и обществено положение, по своитѣ връзки съ силнитѣ на деня. — естественно е, че въ тия случаи, най-вече за обществото е важна сѫдейската независимость и самостоятелность. Тѣ биха били достатъчно гарантирани, ако всички носители на сѫдебната власть би били непоколебими и силни характери, но сѫдиитѣ и тѣ сѫ само хора, — а не герои, както сполучливо бѣлѣжи единъ юристъ. Ето защо въ реда на нравственитѣ

и умственитѣ качества и достоинства на магистратитѣ, на които Демократическата партия най-много държи като на условия, които бихѫ били обезпечили самостоятелностьта и независимостьта на сѫдиитѣ, тя придава голѣма важность и на института на несмѣняемостьта за сѫдиитѣ, защото твърдо е убѣдена, че този институтъ би намалилъ до minimum, ако не съвършенно парализиралъ, развращающето вмѣшателство на администрацията и силитѣ на деня въ дѣятелностьта на нашата магистратура.

2. Материялното подобрение на сѫдиитѣ.

Отъ друга страна Демократическата партия счита, че сѫществено значение за самостоятелностьта на сѫдиитѣ ще има и материялното имъ обезпечение. Движението по служба по сѫдебното вѣдомство отъ день на день става все по-бавно; не изключение, а правило сѫ вече случаитѣ, когато магистратътъ многочисленни и дълги години заема едно и сѫщо мѣсто; нуждитѣ растатъ, животътъ поскѫпява, а материялнитѣ срѣдства не само не се увеличаватъ, но намаляватъ. Едно само повърхностно прѣлистване на бюджета отъ десетина години насамъ за обдържание персонала по сѫдебното вѣдомство ще покаже истинностьта на нашето твърдение и ще обнаружи бѣлѣжития фактъ, че сѫдиитѣ ни сѫ започвали своята служебна сѫдебна кариера, бидейки относително много по-добрѣ материялно обезпечени, отколкото сега, когато тѣ сѫ на върхътъ на сѫщата кариера. Демократическата партия по принципъ е за най-скрупу, лозитѣ економии въ разходния държавенъ бюджетъ-но тя е противъ тѣхъ тамъ и тогава, дѣто и когато тѣ би били дори прѣстѫпни. Демократическата партия

желае да задържи по-добритѣ и по-способнитѣ свои сѫдейски сили на мѣстото си; тя, въ интереса на дѣлото, на което служатъ сѫдиитѣ, би желала да имъ създаде едно по-завидно обществено положение, отговаряюще на важностьта на дѣлото, което сѫ натоварени отъ закона да вършатъ: да бѫдатъ служители на правдата и изпълнители на закона.

При материялно не обезпечена магистратура, обществото много ще има да съжалява, че сѫдията му повече ще мисли за насѫщния хлѣбъ, отколкото за сложенитѣ на сѫдейската маса негови първостепенни и жизнени интереси. Економии въ сѫдейскитѣ заплати не ще даде другъ резултатъ освѣнъ некадърна магистратура.

Като подчертвава това свое гледище върху материялното обезпечение на магисратурата, Демократическата партия не изпуща и въ този случай изъ прѣдъ видъ, че то ще трѣбва да почива върху бюджетнитѣ срѣдства и върху едно най-справедливо съотношение спрямо материялното обезпечение на другитѣ държавни служители; останалото е въпросъ на подробности.

3. — Повишавание на сѫдиитѣ става само по рѣшението на сѫда отъ по-горна инстанция.

Ако при назначавание на служба по сѫдебното вѣдомство сѫ отъ изключителна важность нравственнитѣ и умственнитѣ условия на кандидата, юридическото образование на сѫщия, то не малко важно условие, въ реда на изброенитѣ вече, при повишаванието на магистратитѣ по служба, ще има професионалната имъ опитность, добита чрѣзъ заемание въ продължение на повече или по-малко врѣме на

сждебна длъжность. Отъ това гледище Демократическата партия, като придава важность на служебния цензъ и свързаната съ него практическа опитность, счита, че послѣдната, а не нѣкакви други съображения, които нищо общо нѣматъ съ мисията на сждията и съ задачитѣ на Правосждието, ще обусловяватъ служебната кариера на сждиитѣ ни.

Фактически сжществующата и по настоящемъ система въ повишаването на магистратитѣ, система на благоволение на министра на Правосждието, ни дава и ще дава отрицателни резултати: ще напрѣдватъ по служба не онѣзи, отъ магистратитѣ, личнитѣ достоинства, знанията и опитътъ на които би повдигнали кредита на правосждието, а тъкмо тѣзи, услугитѣ на които за правосждието би били найзлотворни; силни прѣдъ Правителството, слаби по знания, и натрапени на другаритѣ си, тѣ ще намалятъ количествено сждейската дѣятелность и ще понизятъ обективно нравствената ѝ стойность. Избраниятъ, а не натрапениятъ другарь е добъръ съратникъ и работникъ; ето защо, въ случай на ваканция въ по-горната инстанция на послѣдната ще трѣбва да принадлежи исключително правото да си избере кандидатъ изъ помежду магистратитѣ въ по-долната инстанция. Сполучливия изборъ ще направи този, който найдобрѣ познава знанията и достоинствата на кандидата, който по-отблизо е запознатъ съ дѣятелностьта му. За случая, който ни занимава, ясно е, този познавачъ сж сждиитѣ, а не министрътъ.

4. — Опростотворяване производството въ сждебнитѣ учреждения.

Загрижена да стабилизира служебното положение на нашата магистратура и да ѝ създаде едно завидно и обществено положение, да я обезпечи материялно,—Демократическата партия ще иска отъ нея въ замѣна една плодотворна и упорядочена дѣятелность. Ако има отъ нѣщо да се оплаква населението всѣкой пжть, когато му станатъ нуждни услугитѣ на Правосждието, то е отъ пословичната *бавность* на дѣлопроизводството. За съжалѣние, въ архивитѣ на сждилищата ни има дѣла, започнати съ освобождението на България; послѣдната празднува 25 годишния юбилей на освобождението си, а дѣлата още не сж свършени, сирѣчъ окончателно разгледани и рѣшени. Причинитѣ на този непрѣпоржчителенъ и скърбенъ за правосждието фактъ се криятъ главно въ извънредно сложното дѣлопроизводство. Да се впущаме тукъ въ подробно описание на опростотвореното производство, разумѣва се, не можемъ. Задачата ни не е да прѣдложимъ нови проекто-устави за углавното, гражданското, изпълнителното и другитѣ производста, а да констатираме само злото и въ общи черти и начала да отбѣлѣжимъ посоката на нуждното ни опростотворено производство. На първо мѣсто, разумѣва се, че колкото Демократическата партия и да желае опростотворяване на производството въ сждилищата, за да се изкорени сжществующата *бавность* въ разглеждането на дѣлата, тя, не ще и дума, не може да бжде поклонница на оная пакъ *бързина* въ разглеждането на дѣлата, която би била въ ущърбъ на основнитѣ начала на модерния процесъ: гласностьта, устностьта, състезателностьта и непосрѣдственостьта. Не, напротивъ, въ името на тия начала, тя ще ра-

тува дори за по-широкото имъ прилагание въ военнитѣ и духовнитѣ сѫдилища, дѣто нѣкои отъ тия начала търпятъ доста широки ограничения, оправдавани обикновенно съ нѣкакви си съображения на специалния характеръ на разгледванитѣ отъ тѣхъ дѣла. Нàй-голѣмата и свободната състезателность въ военнитѣ и духовнитѣ сѫдилища, съ допущанието на гражданска защита, не ще въ нищо накърни военната дисциплина, нито да оскърби религиозното чувство на хората. Колкото по-свободни бѫдатъ защитата и състезанията на странитѣ, — толкова повече сѫдътъ, духовенъ или воененъ, ще има възможность, правилно, законно и справедливо да разрѣши сложения на масата му процесъ.

И тъй Демократическата Партия е за опростотворяванието на производството въ сѫдилищата, но при условия на строгото запазване основнитѣ начала на модерния процесъ. Изхождайки отъ това начало, тя мисли, че бавностьта въ производството би могла да се намали чрѣзъ узаконяване на:

1) Съкратени фаталнитѣ срокове за прѣдставляване на доказателствата;

2) Правото на сѫда въ извънредно сложни дѣла да задължава странитѣ писменно да изложатъ съображенията и доводитѣ си. Това не изключава устната пледоария;

3) Съкратяване сроковетѣ за подаване на апелативни и касационни жалби;

4) Правото на сѫда да поправя очевиднитѣ грѣшки въ резолюциитѣ и рѣшенията си;

5) Правото на сѫда да не излага въ рѣшенията си обстоятелствата на пѣлото и да издава рѣ-

шения и по сѫщество на дѣлата въ форма на протоколни опрѣдѣления;

6) Разширочавание единоличнитѣ права на прѣдсѣдателитѣ и членоветѣ на сѫдилищата по разрѣшавание разни искания на странитѣ, като издавание на удостовѣрения, възвръщание на документи, разпитъ на свидѣтели и прочее;

7) Задължителния арбитражъ за нѣкои търговски дѣла;

8) Уголѣмената компетентность на Мировитѣ Сѫдии по граждански и углавни дѣла. Това ще съдѣйствува не само за прѣмахвание на бавностьта въ разглеждание на дѣлото, но и ще приближи сѫдъть къмъ населението:

9) Изобщо опростотворявание формитѣ и обрядитѣ на сѫдопроизводството по разпитъ на свидѣтели, по извършванието на дознание, огледи, провѣрки на документитѣ, по установяване подлинностьта на актоветѣ (подлогъ и съмнѣние). Всичко това, което не е изчерпателно, разумѣва се, но достатъчно ясно показва, въ каква посока би трѣбвало да се опростотвори дѣло-и сѫдопроизводството въ сѫдилищата, — ще съдѣйствува въ значителна степень за изкореняванието бавностьта въ разглеждание-то на дѣлата.

5. — Увеличавание на сѫдебния персоналъ и специалпо на мировитѣ сѫдии.

За постиганието на сѫщия резултатъ въ нашитѣ сѫдилища ще трѣбва да се увеличи и сѫдебния персоналъ. На първо мѣсто, това е необходимо по тази проста причина вече, че не стотини, а хиляди дѣла стоятъ висящи въ окрѫжнитѣ, апелат. сѫдилища, и,

най-послѣ, въ върховния касационенъ сѫдъ. Привършването на тия дѣла съ наличния персоналъ за сега е дѣло физически невъзможно, колкото и да бѫде усилена дѣятелностьта на сѫдиитѣ. Тази усилена дѣятелность, при сегашното сложно сѫдо-и дѣлопроизводство едва е достатъчно да надвие надъ текущитѣ дѣла. Прочее, на първо врѣме увеличениятъ персоналъ ще има специалната задача да разчисти сѫдилищата отъ старитѣ дѣла, и само впослѣдствие усиленият персоналъ ще може благотворно да се отзове и върху качеството на сѫдейската работа.

Касателно персонала ще трѣбва да отбѣлѣжимъ сѫщото, което отбѣлѣжихме, когато говорихме и за материялното обезпечение на сѫдиитѣ. Въ зависимость отъ нарастването на дѣлата, би трѣбвало да расте и персоналъть по сѫдебното вѣдомство; между това той, ако се не намалява, то и почти не се уголѣмява при все, че се появиха и специални причини, които настоятелно изискватъ това увеличение. По причини, всѣкиму добрѣ познати, на сѫдиитѣ се повѣри отъ нѣколко години насамъ прѣдсѣдателствуването и ръководенето на законодатекнитѣ избори, дори и провѣрката на редъ други такива. Тази работа не е само доста трудна и отговорна, но сѫщеврѣменно и такава, която отвлича сѫдиитѣ отъ непосрѣдственитѣ имъ прѣки и служебни обязанности. Присъединете, най послѣ, къмъ това фактътъ, за който не можемъ да не държимъ смѣтка, че изборитѣ ставатъ у насъ по начесто, отъ колкото това го изисква редътъ на нѣщата и законътъ, и ще се види, че колкото повече нараства работата на сѫдиитѣ, толкова по-малъкъ става персоналътъ имъ. Порастнаха нуждитѣ на сѫ-

дитѣ; намалиха материялнитѣ срѣдства за удовлетворението имъ; нарастна работата имъ, — намалиха силитѣ имъ. Всичка тази неразбранщина не малко съдѣйствуваше, вулгарно казано, за забатачвание дѣлата на хората и създаването, както и по-рано казахме, на пословичната бавность въ сждилищата. Прочее, по начало Демократическата партия счита, че едно увеличение на персонала по сждебното вѣдомство за сега е абсолютно наложително, толкова повече, че такова едно увеличение би било твърдѣ нечувствително за разходния бюджетъ, едно, и друго, специалнитѣ данъци (беритѣ и митата), които плащатъ сждящитѣ се и които почти покриватъ разходитѣ на държавата по сждебното вѣдомство, дава право на населението да не чувствува недостатъкъ отъ сждии.

6. — Унищожението на всички мита и берии по дѣла, подсждни на мировитѣ сждии. Прогресивность въ митата за дѣла, подсждни на общитѣ сждилища и унищожение на касационенъ депозитъ по углавнитѣ дѣла.

Бързото правосждие, само защото е бързо, вече е евтино за населението, но и другото, по специалното му поевтинявание за извѣстна поне часть отъ населението у насъ е наложително.

Единъ отъ добритѣ признаци на правилната сждебна организация е *близостьта*, въ смисълъ на достжпность, на сжда къмъ населението; колкото е по-евтино сждебното производство, толкова то ще бжде по-достжпно за населението. Демократическата партия ще се стреми да направи сждътъ, колкото е възможно по-близъкъ и достжпенъ за всички и най-

вече за онѣзи, които икономически сѫ по-слабитѣ. Спорнитѣ дѣла на послѣднитѣ сѫ по-многочислени, но по-незначителни изобщо по своята юридическа и фактическа сложность, тѣ сѫ и по-незначителни по паричната си стойность; повечето отъ тѣзи дѣла сѫ отъ компетенцията на мировитѣ сѫдии. Имайки това прѣдъ видъ, Демократическата партия намира, че унищожението на митата и беритѣ по дѣла, подсѫдни на мировитѣ сѫдии, ще даде възможность на икономически слабата часть отъ населението да приближи къмъ себе си сѫдътъ, отъ услугитѣ на който всѣкога имало и има голѣма нужда.

Нека заедно съ това отбѣлѣжимъ, че сме и противъ касационнитѣ депозити и по всички углавни дѣла, които, колкото тѣ и да сѫ назначителни, сѫ отъ публиченъ интересъ; послѣдния не съвсѣмъ второстепенната роль играе дори и тогава, когато дѣла се водятъ въ порядъкъ на частно обвинение. Щомъ това е така, не ще бѫде въ интереса на общественния редъ да се създаватъ прѣчки за правосѫдието.

Имайки отъ друга страна прѣдъ видъ непрѣстанното и прогресивното нараствание на разходитѣ по всичкитѣ клонове отъ държавното управление, Демократическата партия е принудена да спре своето вниимание и върху финансиалната страна на сѫдебнитѣ мита и да дири и въ тѣхъ слабъ, но все ресурсъ за посрѣщание на държавнитѣ разходи. Сѫдебното мито по своята сѫщность не е друго, освѣнъ специаленъ налогъ върху онѣзи, които прибѣгватъ и къмъ специалнитѣ услуги на правителственитѣ учрѣждения (сѫдилищата). Това така ли е, то справедливо е, щото тѣзи лица, които *лично* ще се възползуватъ отъ услугитѣ

на въпросните държавни учрѣждения, да теглятъ и *лично* часть отъ неизбѣжнитѣ разходи за облъ́ржанието на сѫщитѣ. Отъ това гледище сѫдебнитѣ мита въ общитѣ сѫдилища не само че ще трѣбва да се запазятъ, но и уголѣмятъ и то въ прогресивно намаляюща пропорция, като сегашниятъ maximum остане minimum въ отбѣлѣжената пропорция. Тѣзи мита, понеже ще се взематъ само отъ дѣла подсѫдни на общитѣ сѫдилища, ще легнатъ въ повечето случаи и върху по-заможната часть отъ населението, тъй като тя е, която има работа съ общитѣ ни сѫдилища

7. — Въвеждание института на сѫдебнитѣ засѣдатели въ углавния процесъ. Всичкитѣ политически прѣстѫпления се сѫдятъ отъ този сѫдъ.

Участието на народния елементъ въ раздаването на правосѫдие е санкционирано и отъ сега дѣйствующето у насъ Углавно Сѫдопроизводство. Формата на това участие е формата на германскитѣ шефели: сѫдиитѣ отъ народа (сѫдебнитѣ засѣдатели) заедно съ короннитѣ сѫдии образуватъ една колегия и съвмѣстно разрѣшаватъ въпроса за виновностьта на подсѫдимия. Демократическата партия, като отдава на участието на народния елементъ въ раздаване на правосѫдието голѣмо социално значение, понеже това участие повдига въ масата на населението съзнанието на лично достоинство, развива чувството на законность и, най-послѣ, полезотворно се отразява върху сближението на народното правосъзнание съ положителната норма на закона, — ще ратува за замѣняването на сѫществующата форма на участието на народа въ раздаването на право-

сждието съ друга, която ще даде възможность на сжщия народъ да вземе по-прѣко и по-ефикасно участие въ раздаванието на правосждието. Това би могло да се постигне съ въвеждание института на журитѣ. Тази система различава отъ оная на шефе-литѣ въ това, че журитѣ съставляватъ отдѣлна колегия, която по вжтрѣшното си убѣждение, независимо отъ това на колегията на короннитѣ сждии, разрѣшава въпроса за виновностьта на подсждимия; на коронната колегия ще остане само, слѣдъ вердикта на журитѣ, да подведе констатиранитѣ отъ тѣхъ дѣяния на подсждимия подъ съотвѣтствующата норма отъ Наказателния Законъ.

Що се отнася до юрисдикцията на журитѣ, то Демократическата партия е на мнѣние, че тя ще трѣбва да се разширочи, като се направятъ подсждни на сжда на журитѣ, освѣнъ прѣстжпленията, които се разглеждатъ и що настоящемъ съ участието на сждебнитѣ засѣдатели, всичкитѣ безъ изключение политически прѣстжпления.

8. — Военнослужащитѣ за прѣстжпления отъ общъ характеръ се сждятъ отъ граждан-скитѣ сждилища.

Отъ идеално гледище принципътъ на равенството прѣдъ закона и този на единството на сждебната власть сжществено се накърняватъ съ учреждава-нието на изключителни и особенни сждилища, съ създаванието за тѣхъ на специална юридикция; отъ практическо гледище, обаче, поради особенната, така да кажемъ класовата природа на извѣстни прѣстжп-ления, едно; друго, поради социалното положение на субектитѣ на сжщитѣ прѣстжпления, особеннитѣ сж-

лилища, като военнитѣ, намиратъ извѣстно, макаръ и слабо, оправдание за своето съществувание. Стремленията на партията ще бъде, ако не въ унищожаването на тия съдилища, то въ ограничаването на тѣхната юрисдикция. На първо мѣсто, Демократическата партия, ще настоява за отемвание отъ компетенцията на военнитѣ съдилища прѣстъпленията отъ общъ характеръ на военнослужащитѣ, защото не съглежда абсолютно никакъвъ raison d'être, за да бъде съденъ единъ убийца или крадецъ отъ военния съдъ, когато той носи офицерски или войнишки погони, и то само затова, защото носи такива.

9. — Въвеждание института на защитата при прѣдварителното дирение (слѣдствие).

За съжалѣние, относително пълната равноправность на странитѣ въ углавния процесъ, която съществува въ стадиума на съдебното дирение, не съществува у насъ въ стадиума на прѣдварителното дирение. Считайки, че принципътъ на равенството на обвинителната власть и защитата въ углавния процесъ ще бъде илюзия до тогава, до като на прѣдварителното дирение обвиняемиятъ ще бъде лишенъ отъ възможность да се ползува отъ услугитѣ на защитата, Демократическата партия ще настоява за въвеждание института на защитата и на прѣдварителното дирение. Опитътъ учи, че често пъти защитата е безсилна да помогне на правосъдието и на обвиняемия, само за това, че тя е била лишена отъ възможность да интервенира съ своята енергия, знания и способность тогава, когато се е градило обвинението, когато се е произвеждало прѣдварителното дирение. Най-послѣ, когата същото обвинение е бивало прѣдметъ на дебатирание въ

сждебно засѣдание, усилията на защитата, за да се обнаружи истината прѣдъ сжда, сж бивали безплодни, защото е било късно да се доставятъ ония доказателства, които сж сжществували при прѣдварителното дирение, които по разни причини не сж могли да бждатъ запазени и на ново възпроизведени прѣдъ сжда. Независимо отъ това, въвеждането институтътъ на защитата на прѣдварителното дирение би съдѣйствувалъ и за намаляване числото на безосновнитѣ и повърхностнитѣ обвинения, които макаръ и дискредитирани впослѣдствие въ очитѣ на сждитѣ, все сж туряли хората на позорната скамейка на подсждимитѣ.

Прочее, по-наведенитѣ съображения институтътъ на защитата при прѣдварителното дирение ще обезопаси и хората отъ безосновни обвинения и ще повдигне престижътъ на правосждието.

10. — Учреждавание на сждебна полиция, подчинена на прокурорския надзоръ.

Споредъ углавното сждопроизводство, па и споредъ закона за Окр. управители, законътъ за полицията, органитѣ на *административната* полиция, сж и органи и на сждебната власть, специално на прокурорския надзоръ, когато послѣдния издирва и прѣслѣдва прѣстжпницитѣ. Не всѣкога прокуратурата може съ успѣхъ да използува за нуждитѣ на правосждието административнава полиция, едно, защото, тя е прѣтоварена съ много други работи, друго, че у насъ сжщата, за голѣмо съжалѣние, е *партизанска*, трето, и, ако щете, най-важното, поради слабата, ако не илюзорната ѝ подчиненость спрямо прокуратурата. Създаването на особна сждебна полиция,

която прѣко и изключително да зависи само отъ прокуратурата, би спомогнало за прѣмахването на онова зло, което всинца съзнаваме, че редъ прѣстъпления у насъ отъ голѣма важность оставаха и оставатъ ненакавани. Не ще и дума, че въвеждането института на съдебната полиция не означава и отемване отъ вѣдомството на административната полиция ония функции, които, споредъ дѣйствующето въ страната законодателство, ѝ принадлежатъ въ качеството си на органъ на съдебната власть; съдебната и административна полиция ще се попълнятъ, а не парализиратъ.

Финанси.

1. — Демократическата партия признава, че само Народното Събрание има право да разрѣшава потрѣбнитѣ кредити за удовлетворение държавнитѣ нужди и че само то може да опрѣдѣля разнитѣ видове данъци и налози, които трѣбва да се събиратъ отъ българскитѣ граждани за посрѣщане опрѣдѣленитѣ разходи.

Също безъ надлежното съгласие на Народното Събрание, никой и по никакъвъ начинъ не може да прѣвиши разрѣшенитѣ разходи, или да налага нови данъци, или да ги събира въ по-голѣмъ размѣръ отъ опрѣдѣления въ законитѣ.

Демократическитѣ принципи на управление сами мотивиратъ постановлението на тоя членъ. Най-важ-

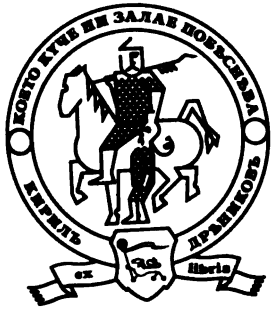

HOOVER
STANFORD LIBRARIES
INSTITUTION

Demokraticheska

ПРОГРАМНИ РѢШЕНИЯ

НА

III-й СЪБОРЪ

НА

ДЕМОКРАТИЧЕСКАТА ПАРТИЯ

ВЪ

БЪЛГАРИЯ.

СОФИЯ
Печатница «Св. Сим»
1904.

ната разлика, която характеризира една парламентарна държава отъ непарламентарна е тая, че първата има право да контролира дѣлата на правителството си чрѣзъ свои народни прѣдставители. И това право на народа: да опрѣдѣля количеството на даждията, начинътъ на събиранието имъ и всичко по извършвание на разходитѣ, е една отъ най-старитѣ и най-сѫществениитѣ юзди за монархическата власть. Въ сѫщность, това право на народа, въ постепенното си развитие, е образувало парламентаризма, който потиква живота на народитѣ напрѣдъ въ негово всеобщо развитие и усъвършенствуване. Като цѣни толкова високо придобититѣ отъ народа права, Демократическата партия ще работи за затвърдяванието и усъвършенствуванието на тия права. Ето защо, партията ще иска, щото всичкитѣ разходи на държавата да отиватъ за точно опрѣдѣлена цѣль, като прѣдварително се добие съгласието на народа по установения отъ конституционното управление редъ. Сѫщото трѣбва да става относителното източницитѣ, отъ които държавата ще черпи срѣдства за покриване държавнитѣ разходи.

Досегашната финансова практика на нашата държава ни е дала доста доказателства, че разрѣшенитѣ отъ Народното Събрание кредити сѫ били често прѣвишавани и по тоя начинъ е била погазвана волята на народа. Демократическата партия, подъ каквито извинителни съображения и да се прави, не може да допусне това, защото то е едно отклонение отъ правилния редъ и защото всѣко такъво отклонение, особно въ подобни случаи, е твърдѣ гибелно за финанситѣ на държавата и за правдинитѣ на народа.

2. — Свръхсмѣтни разходи по принципъ да не се допускатъ; но ако това стане неизбѣжно, тогава да става съ прѣдварителното съгласие на Народното Събрание и то само ако има свръхсмѣтни източници за тѣхното посрѣщание, съ изключение на кредита по чл. 126 отъ конституцията, посрѣщанието на който трѣбва да става отъ общитѣ срѣдства на държавата.

Независимо отъ това, свърхсмѣтнитѣ разходи да се удовлетворяватъ само въ размѣръ на дѣйствителнитѣ постжпления отъ тия свърхсмѣтни източници.

Свърхсмѣтнитѣ разходи сж аномалия въ нашата бюджетна практика, която достатъчно е изяснена отъ трибуната на Народното Събрание и отъ печата. Самата наша конституция не познава освѣнъ единъ годишенъ бюджетъ за приходитѣ и разходитѣ, а сжщо единъ кредитъ 1,000.000 лева за разходи, непрѣдвидѣни въ бюджета. Тоя принципъ, обаче, не е напълно запазенъ въ закона за отчетностьта по бюджета отъ 1885 год. и то благодарение на това, че ние до тогава нѣмахме своя бюджетна история, та въ заемането отъ другитѣ сме отишли по-далечъ, отъ колкото е трѣбвало. Тоя законъ допуска да се прѣдвиждатъ въ бюджета особни параграфи за непрѣдвидѣни разноски, за запасенъ фондъ, кредитъ по чл. 126 отъ конституцията, разходъ отъ сключени бюджети, отъ просрочени упражнения, допълнителни и извънредни кредити — цѣлъ редъ кредити. Пър-

витѣ два не развалятъ равновѣсието на бюджета защото въ бюджета се вписватъ всички параграфи сѫщо се има прѣдъ видъ при съставянието на бюджета и кредитътъ по чл. 126 отъ Конституцията. Но по останалитѣ четири вида разходи, никакви суми не се вписватъ прѣдварително въ бюджета и понеже по тѣхъ сѫ ставали разходи на голѣми суми, тѣ сѫ влияли чувствително на бюджета, развалялн сѫ неговото равновѣсие и сѫ причинявали гражданн дефицити. По тия съображения прѣзъ 1901 год. разходитѣ отъ сключени бюджети, отъ просрочени упражнения и отъ допълнителни свръхсмѣтни кредити се суспендираха съ чл. 3 отъ закона за бюджета за 1901 год., което, обаче, не побърка на послѣдующитѣ правителства да искатъ отъ Народното Събрание допълнителни кредити и да ги отнасятъ къмъ бюджети, които не можеха да понесатъ това.

Вземанитѣ до сега свръхсмѣтни кредити не сѫ имали свръхсмѣтни източници за тѣхното покриване, по тие причини тѣ сѫ били отнасяни въ тяжестьта на бюджетитѣ и послѣднитѣ сѫ се сключвали съ гражданни дефицити. Свръхсмѣтнитѣ кредити сѫ единствената причина за развалянне равновѣсието на бюджетитѣ, тѣ компрометираха нашитѣ държавни финанси. Ето защо не трѣбва да бѣгаме отъ разумния принципъ, положенъ въ нашата конституция, споредъ който разходитѣ се опрѣдѣлятъ въ бюджета и чл. 126 отъ Конституцията. Тоя принципъ е правиленъ, и държи винаги едно желателно и необходимо равновѣсие въ държавнитѣ финанси. Не запазимъ ли тоя принципъ, не може да става въпросъ за бюджетъ и за народенъ суверенитетъ, когато най-сѫщественото си право Народното Събрание упражнява така злѣ,

като позволява вънъ отъ бюджета и вънъ отъ всѣкакви дѣйствителни източници да се харчатъ милиони подъ благовидни прѣдлози и съ всевъзможни патриотически или други мисии, на каквито нарушителитѣ на тоя принципъ (правителствата) сѫ майстори. Истина е, че на друго мѣсто има подобни кредити, но тамъ тѣ имать свое историческо право на сѫществуване, а най-важно е това, че бюджетитѣ въ тия страни се внасять много рано въ камаритѣ, та допълването на бюджетнитѣ кредити става неминуемо по самото естество на работата; пакъ при това въ тия страни се намирать и допълнителни приходи. У насъ бюджетътъ се гласува въ края на годината, та правителството има възможность да прѣдвиди въ бюджета всичкитѣ необходими суми за разходъ прѣзъ течение на годината и нѣма нужда отъ такива кредити.

Демократическата партия счита, че съ прѣмахването на свърхсмѣтнитѣ кредити ще се запазятъ: а) правото на Народното Събрание, само то и прѣдварително, да опрѣдѣля въ единъ бюджетъ всичкитѣ разходи на държавата прѣзъ течението на една година; б) ще се гарантира равновѣсието на бюджета, защото още при гласуването му ще се търсятъ и намѣрятъ нуждитѣ срѣдства за посрѣщание на всичкитѣ прѣдвидени въ бюджета разходи; в) ще се запази единството на бюджета, което сѫщо има за цѣль да отстрани дефицитътъ и да даде възможность на българскитѣ граждани да виждатъ ясно цѣлия бюджетенъ товаръ на страната; и г) държавнитѣ финанси нѣма да се компрометиратъ и престижътъ на държавата ще се запази.

3. — Демократическата партия ще поддържа, че откриването на нови учреждения трѣбва

да става съ законъ, а не само съ вписванието имъ въ бюджета. Сѫщото трѣбва да става и за по-голѣмитѣ прѣдприятия, покупки и постройки.

Независимо отъ това, при съставяние законопроекти, съ които би се ангажирала държавата въ разходи, послѣднитѣ да се допускатъ въ законопроектитѣ само слѣдъ прѣдварително съгласие на министра на финанситѣ. Сѫщото въ специални закони относително вписванието на постановления, които могатъ въ послѣдствие да намалятъ приходитѣ на държавата.

Извѣстно е отъ нашата бюджетна практика, че нови учреждения и служби сѫ се откривали нѣкакъ контрабанда, като сѫ се вписвали въ бюджета нуждитѣ за тѣхъ разходи. Това вписвание на разходитѣ е било до сега достатъчно за да се създадатъ и самитѣ учреждения, когато общъ принципъ е, че всички приходи и разходи трѣбва да се впишатъ въ бюджета вслѣдствие на прѣдварително гласувани отъ Народното Събрание закони. Тоя принципъ е твърдѣ полезенъ зарадъ насъ, защото избавя бюджетътъ отъ разходи, които се създаватъ чрѣзъ отваряние нови учреждения и служби често по капризъ на нѣкой неотговоренъ чиновникъ, безъ видима нужда отъ тия учреждения и служби.

Сѫщото става и съ законитѣ, изработвани отъ разни чиновници съ недържавнически погледи, чрѣзъ които закони се прокарватъ разширения, ненуждни

за тѣхния ресоръ и врѣдителни за правилния и лесноподвиженъ ходъ на държавната машина. Отъ голѣмо значение е, значи, за бюджета и за държавнитѣ финанси да става всичко това съ прѣдварителното съгласие на Народното Събрание, като негово право, и министра на финансиитѣ, като негова длъжность.

4. — За доставки и държавни прѣдприятия Демократическата партия ще поддържа единъ такъвъ законъ за публичнитѣ търгове и доставки, който ще почива върху принципа на наддаването или намалението съ запечатани оферти и при свободна конкуренция.

Когато частни лица искатъ да купятъ или да си доставятъ нѣкои нуждни тѣмъ прѣдмети, тѣхнитѣ лични интереси може да имъ заповѣдватъ да извършатъ това колкото е възможно по-секретно и безъ запазване на каквито и да било форми или правила. За частнитѣ интереси може да е нуждно да не се знае отъ другиго, какво единъ търговецъ купува, и понеже той е и самия господарь, нѣма нужда да си прѣдписва контролни форми, които му сж съвършено излишни, защото той ще дѣйствува най-добрѣ въ полза на своитѣ интереси и безъ тие форми, и никому никакво подозрѣние нѣма да падне. За публичната власть секретътъ и несъблюдението на общитѣ и прѣдварително установени форми трѣбва да бждатъ твърдѣ голѣмо изключение, т. е. само когато нѣкои особни извънредни държавни интереси го налагатъ. Публичната власть трѣбва да купува и доставя по откритъ пжть, защото само тоя пжть отстранява съмнѣнието и подозрѣнието върху лицата, натоварени

съ тие покупки. Разбира се, че не е доста само за форма да се произвеждатъ търгове, а нуждно е, щото тие търгове да ставатъ така, щото дѣйствително да отстраняватъ подозрѣнието, да запазятъ най-добрѣ интересите на фиска и да даватъ пълнъ просторъ на свободната конкуренция; въ противенъ случай всѣко подозрѣние ще бѫде основателно. Чиститѣ дѣла не се страхуватъ отъ публичность и свѣтлина. Доставки безъ търгъ и безъ свободна конкуренция сѫ винаги опорочени, даже и когато това става по сериозна необходимость; но когато това се иска като система, тогава то е осѫдително отъ всѣка страна, защото не гарантира добрѣ интересите на съкровището и служи като примамка за една осѫдителна бюрократическа деморализация, пакъ и обществото ще прѣстане да гледа съ добро око на подобни доставки и покупки, защото се изплѣсватъ отъ по-обширенъ контролъ. По тия съображения за всички доставки и покупки трѣбва да сѫществува едно правило, което да дава възможность да се извършва всичко не само безъ сѣнка на подозрѣние, но и да става дѣйствително най-добрѣ за интересите на държавата. А тоя начинъ е, щото доставкитѣ и покупкитѣ да ставатъ съ публични търгове, съ запечатани оферти и при свободна конкуренция. Тоя принципъ не само е по-вече демократически, но избавя отъ всѣко подозрѣние и надлежнитѣ чиновници, които цѣнятъ честьта и доброто си име, каквито претендираме да бѫдатъ всички чиновници. Значи, не само фискалниятъ, но и чиновническиятъ, пакъ и общественниятъ интересъ диктува, щото прѣдметнитѣ доставки и покупки да ставатъ по изложения отъ насъ принципъ, който

Демократическата партия ще се грижи по възможность практически да приложи на всѣкждѣ.

5. — Съобразно съ парламентарното устройство на Княжеството, трѣбва да се запази за всички приходи и разходи тройния контролъ: административенъ, сждебно-финансовъ и парламентаренъ.

Независимо отъ това Демократическата партия ще настоява за анкета върху всички прикрити отъ държавния контроль изразходвани суми, за да се констатира величината имъ и да се опрѣдѣлятъ отговорноститѣ.

Че контролъ трѣбва да има — върху това не може да сжществува никакъвъ споръ. За да се обезпечи правилното изпълнение на законитѣ трѣбва да се контролира това изпълнение. Това е потрѣбно за всички народби въ страната, а особено въ наредбитѣ по паричната и домакинска часть. Не е доста само Народното Събрание да опрѣдѣли размѣрътъ на разходитѣ, които трѣбва да се произведатъ за удовлетворение опрѣдѣленитѣ държавни потрѣбности, а е нуждно и да се контролира тѣхното изпълнение, защото опрѣдѣлението размѣрътъ на разходитѣ отъ страна на Събранието е нуждно да се гарантира чрѣзъ контролъ съ правилното изпълнение волята на Събранието, иначе тя може да се забиколи, да се не зачете и по тоя начинъ това право на Събранието да се прѣвърне въ нула, въ нищо незначущъ суверенитетъ. Изобщо нуждата отъ контролъ е излишно да се доказва.

Понеже споредъ нашето държавно устройство властитѣ сж раздѣлени на власть парламентарна, сждебна и изпълнителна (административна), то отъ това слѣдва, че и контролътъ трѣбва да бжде троенъ: парламентаренъ, сждебенъ (на Върховната Сѣтна Палата) и административенъ. Това е необходимо за правилния вървежъ на държавнитѣ работи. Въ една монархическа държава, гдѣто всичкитѣ власти сж съсрѣдоточени въ едни ржцѣ, въ най-висшия прѣдставитель на тие власти, тамъ такъвъ троенъ контролъ не може да има, а сжществува само единъ въ разнитѣ му форми. У насъ, обаче, съобразно съ нашето държавно устройство трѣбва да сжществува такъвъ троенъ контролъ, който най-добрѣ гарантира интереситѣ на съкровището. Демократическата партия ще се стреми бюджетното управление да започва съ 1 Юлий и да се сключва на 30 идущи Юний. Съ това ще се даде възможность докладътъ на Сн. Палата да се отнася до скоро истеклъ бюджетъ, защото по сключения на 30 Юний бюджетъ докладътъ на Сн. Палата ще може да се внесе въ Н. Събрание прѣзъ Октомврий сжщата година. Докато пъкъ по сегашния редъ докладътъ не може да се внесе въ Н. Събрание по-рано отъ втората година слѣдъ бюджета. Така, докладътъ на В. Сн. Палата по бюджета за 1903 не може да се яви по-рано отъ есенната сесия на Н. Събрание прѣзъ 1905. Не ще съмнѣние, че съ това закъснение, контролътъ, особно парламентарниятъ, се омаловажава.

6. — Данъкътъ върху занятията трѣбва да прѣтърпи коренно измѣнение: грубата класификация даноплатцитѣ на категории да се

отстрани и да се изработи едно пропорционално облагание прихода и капитала.

Съ постепенното усъвършенствувание данъкътъ върху занятията въ това направление да се прилагатъ основнитѣ принципи на данъка върху прихода безъ пертурбации въ държавнитѣ доходи.

Облаганието по категории е несправедливо, защото е невъзможно да се причислятъ всички подлежащи на тоя данъкъ къмъ съотвѣтствующата категория и защото, главно, самото облагание по категории не издържа критика като справедливъ начинъ на облагание. По тоя начинъ съ тоя данъкъ сѫ обложени най-малко оние, които най-много трѣбва да платятъ, а се криятъ изъ ограничителнитѣ ѫгли на категоритѣ, които обикновенно отиватъ до нѣкждѣ само. Значи, болшинството отъ облагаемитѣ съ тоя данъкъ попада неминуемо въ една категория, колкото да е слабо и неданъкоспособно, и то носи главния товаръ на тоя данъкъ, когато състоятелното меншество се фаворизира отъ тие категории съвършено неоснователно. За да се прѣмахне тая несправедливость, тоя данъкъ трѣбва да се прѣработи по началата на пропорционалното облагание и това ще поддържа Демократическата партия.

7. — Демократическата партия ще иска прѣмахванието на пѫтната повинность въ сегашната ѝ форма, като данъкъ на глава, и ще се старае да се въведе една пропорционалность споредъ имотното състояние на даноплатцитѣ.

Необходимостьта отъ пропорционалното облагани съ данъкъ върху занятията, напълно може да се приспособи и въ случая за пжтната повинность Нѣма по-несправедливъ данъкъ отъ данъка на глава за каквито цѣли той и да се събира.

8. — Демократическата партия ще поддържа, че върху наслѣдството трѣбва да се взима прогресивенъ данъкъ. — Прямитѣ наслѣдници-земледѣлци по мжжска линия партията изключва отъ всѣкакъвъ специаленъ данъкъ върху наслѣдството, до като пакъ за останалитѣ наслѣдници данъкътъ трѣбва да започва отъ единъ минимумъ и прогресивно да се увеличава, както по отдалечавание на родството, така и по величината на стойностьта.

Относително това искане доста е да се каже, че се касае до имоти, които безвъзмездно ще прѣминатъ отъ едни ржцѣ въ други. Тоя данъкъ не ще се понася съ досада, защото ще се отнася до имоти, които единъ е придобилъ безъ да е направилъ за тѣхъ нѣкаква жертва отъ своя страна. По отношение къмъ тоя данъкъ правителството може да опрѣдѣли по-голѣмъ облогъ за своитѣ държавни нужди, защото това ще бжде справедливо, като се пази правилото — наслѣдството отъ по-далечно родство да се обложи съ по-голѣмъ данъкъ. По економически съображения и за да не се разстройватъ домакинствата, както и за да останатъ недвижимитѣ имоти въ ржцѣтѣ на лицата, които ги обработватъ. Демократическата партия прѣпоржчва, щото прямитѣ

наслѣдници-земледѣлци, по мжжска линия, да се освобождаватъ отъ данъкъ върху наслѣдството. Намира за добрѣ имотитѣ безъ наслѣдници да оставатъ за общинитѣ, а сжщо и малокѣрнитѣ държавни имоти, което ще избави съкровището отъ разноски за тѣхното запазвание и управление.

9. — Демократическата партия ще се стреми, щото часть отъ поземелния данъкъ — отъ данъкъ въ полза на държавата — да се прѣвърне въ данъкъ въ полза на общинитѣ, щомъ държавнитѣ финанси допуснатъ реформи въ това отношение.

Отъ люде, малко запознати съ данъчното дѣло и още по-малко — съ финанситѣ на Княжеството, се е подигалъ въпросъ за замѣняванието на днешния поземеленъ данъкъ, както и на другитѣ прѣки данъци, съ единъ общъ прогресивенъ данъкъ върху прихода. Ако се приемеше тѣхното положение; то, при оскждностьта на икономическитѣ ни сили отъ една страна и при тежкитѣ и неизбѣжни, даже при икономично стопанисване, държавни нужди отъ друга, — брѣмето на поземелния данъкъ пакъ щѣше да легне върху нашитѣ земледѣлци, само че подъ форма на данъкъ върху прихода и при условия много потежки, както за напрѣдъка на земледѣлието, така и за начина на облагането. Единъ умѣренъ поземеленъ данъкъ отъ 50 ст. на декаръ изобщо за Княжеството, както е днешниятъ, Демократическата партия счита прѣдпочтителенъ прѣдъ всѣки другъ начинъ, по който този държавенъ приходъ пакъ би се събралъ отъ земледѣлческого население. Освобожда-

ването земята отъ тоя умѣренъ данъкъ, безъ да могатъ земледѣлцитѣ да се освободятъ отъ него, би означавало изкуственно повдигание цѣната на земята, отъ което биха видѣли полза не ония, които я обработватъ, а тъкмо ония, които я държатъ за продань или пъкъ които я отдаватъ подъ наемъ, въ натура (исполица) или въ пари. Земята на земледѣлеца е срѣдство, орждие, за оползотворяване трудътъ си, та, слѣдователно, въ интереса на работника, въ случая на земледѣлеца, е щото орждието, земята да бжде по-евтина, а тя непрѣменно ще бжде по-скжпа, ако се освободѣше отъ всѣкакъвъ данъкъ, което би увеличило нейната рента и, разбира се, нейната цѣна. Земя съ висока рента винаги е съблазнъ за ония градски слоеве, които не могатъ или не желаятъ съ умѣнието или съ труда си да оползотворатъ своитѣ икономии, поради което бързатъ да ги вложатъ въ земя, та въ нейния чистъ приходъ, въ натура или въ пари, да намѣрятъ своята издържка. А отъ това нѣма да спечелятъ нито земледѣлцитѣ, нито общото производство на страната, значи нито народътъ. Колкото се отнася до несправедливоститѣ при облаганието, то тѣ сж тежки и мжчно поправими при опрѣдѣляване облогътъ прѣимущественно на административнитѣ единици (околии и общини) а не при разпѣтанието между самитѣ данъкоплатци. Макаръ по отношение облогътъ на административнитѣ единици да има много нѣщо да се поправи, но въ естеството на самия поземеленъ данъкъ е за да не може дори да се мечтае нѣкаква пълна справедливость спрямо облога на административнитѣ единици, даже при кадастрирание на поземелнитѣ имоти. Поради това, Демократическата партия, вмѣсто

да иска замѣняването поземелния данъкъ съ другъ данъкъ върху земледѣлцитѣ, ще се стреми поземелнятъ данъкъ, щомъ държавнитѣ финанси това допускатъ, постепенно, ако не се може на веднажъ, да стане общински данъкъ, съ който да се прѣмахнатъ върхнинитѣ и нашето общинско самоуправление да се уякчи. — Данъкътъ върху овцитѣ и козитѣ, бегликътъ, Демократическата партия счита единъ допълнителенъ поземеленъ данъкъ, къмъ който напълно отговаря казаното за самия поземеленъ данъкъ.

10. — Земи, които не се обработватъ отъ притежателитѣ, а се даватъ за спекула или на исполица, или подъ наемъ се облагатъ съ допълнителенъ поземеленъ данъкъ.

Демократическата партия, като запазва поземелния данъкъ, вижда въ него единъ гърмоотводъ противъ спекулирането съ земята, което може да причини обезземляване и да прѣвърне земледѣлцитѣ отъ землевладѣлци въ наемни ратаи. Поради това, Демократическата партия поддържа по-високо облагание работната земя, когато тя не се владѣе отъ самитѣ земледѣлци. Съ това Демократическата партия гони да прѣмахне лошото стопанисване на земята подъ наемъ, въ натура (исполица) или пари, което напълно се поддържа отъ интереситѣ на народа за увеличаване на общото производство.

11. — Демократическата партия иска уреждането счетоводството и събирането на прѣкитѣ данъци по начинъ, който да гарантира най-добрѣ интереситѣ на данъкоплатцитѣ и да

отстрани справедливитѣ до сега тѣхни оплаквания.

Въ счетоводството на прѣкитѣ данъци у насъ владѣе голѣмо безредие. Обстоятелството, че едни и сѫщи органи на финансовата власть облагатъ и самитѣ тѣ събиратъ обложеното, дава възможность за неедакво прилагание законитѣ и за злоупотрѣбления спрямо данъкоплатцитѣ. Тоя въпросъ, макаръ да е чисто технически по гражданостьта на своитѣ практически послѣдствия, има голѣмо значение за прѣмахване нѣкои злоупотрѣбления. За това отъ голѣма полза за данъкоплатцитѣ, както за самото държавно съкровище, е — щото службата по облаганието съвършенно да се отдѣли отъ оная по събиранието. За разширяване на така започнатия контролъ да се въведе на практика, щото въ началото на всѣка година данъкоплатцитѣ да бѫдатъ прѣдизвѣстени съ специални данъчни листове за недоизплатенитѣ стари данъци, както и за текущитѣ такива къмъ държавата. — Освѣнъ това, събирането на данъцитѣ днесь върви доста вяло и това е еднакво пакостно за държавното съкровище, както и за изправнитѣ данъкоплатци. Споредъ сѫществующия редъ, който не внесе въ уречения срокъ данъкътъ си, той се глобява веднажъ за винаги. Глобенитѣ се поощряватъ да не бързатъ съ изплащане своя закъснѣлъ данъкъ, който, отсрочванъ поради недостатъченъ контролъ отъ централната власть спрямо бирницитѣ и поради партизански претенции, може поради лихвитѣ, що донася за данъкоплатеца не само да обезвреди глобата, ами дори да намали самата главница на данъка. Така, ако нѣкой има да плаща двѣстѣ лева прѣкъ данъкъ,

то той, като го не плати въ сроковетѣ ще понесе глоба 6 л. или всичко трѣбва да плати 206. Обаче, ако той не заплати до края на годината данъка си, а туря своитѣ пари за данъка въ края на сроковетѣ въ спестовната касса при 4% лихва, то за истеклитѣ 9 мѣсеца ще получи лихви 3.66 лв. Ако рече, да се изплати въ края на идущата година, то той слѣдъ като плати главницата и глобата ще може да обезвреди не само глобата, ами да намали дори своя данъкъ съ 5 л. Ако ли пъкъ това той продължава нѣколко години, както днесь се практикува отъ мнозина *ачикгъози*, то главницата може да се намали съ 10, 20, 50 %, дори съвсѣмъ да се погаси съ лихвитѣ, което не е невѣроятно за нашитѣ условия, когато има недобори отъ освобождението насамъ. За прѣмахвание на това зло необходимо е товарването съ една лихва на день всѣки левъ на закъснѣлия данъкъ. Само тъй ще се затвори вратата на *ачикгъозитѣ*, а това ще бѫде отъ полза за държавного съкровище и, слѣдователно, за изправнитѣ данъкоплатци. — При това желателно е да се уреди въпросътъ за бавностьта на недоборитѣ споредъ категорията на данъка и прѣдимството при издължаването. Това ще рече, съ законъ да се нареди, кой данъкъ каква давность може да има и по кой данъкъ най-напрѣдъ данъкоплатецътъ трѣбва да се издължава отъ бирника.

12. — Относително косвенитѣ данъци Демократическата партия ще иска прокарването законъ за тарифа съ специфични мита, който наедно съ интереситѣ на фиска ще пази и оние на народното производство, на народното

здравие и на цѣлесъобразностьта въ потрѣблението.

Косвенитѣ данъци (митнишки такси, акцизи и право за фабрикуване тютюнъ или бандеролъ) съставляватъ третя часъ отъ държавнитѣ приходи. Тѣмъ прѣдстои да се развиватъ споредъ увеличаването потрѣбителнитѣ сили на народа и единъ день да замѣстятъ въ приходния бюджетъ нѣкои отъ днешнитѣ прѣки данъци, които, както казахме за поземелния данъкъ, ще могатъ да се прѣхвърлятъ отъ държавата въ полза на общинитѣ, а други пъкъ да се унищожатъ, както е училищниятъ налогъ по извѣстенъ процентъ, за сега 10 %, върху прѣкитѣ данъци. Независимо отъ естественото нараствание на днешнитѣ приходи отъ митницитѣ, нарастване зависяще само отъ увеличаването на нашия вносъ, Демократическата партия поддържа една промѣна въ днешнитѣ мита, а именно: първо, тя ще се старае при първъ случай да се отмѣни митото върху износнитѣ стоки отъ 1 % по стойность и отъ това гледище осѫжда послѣдното распореждание да се взема по 10 ст. на килограмъ износно мито отъ тютюня, който до сега не плащаше. Това отмѣнение се налага прѣдъ фактътъ, като въ повечето случаи незначителната такса отъ 1 % тъй много обрѣменява търговията, че производителитѣ плащатъ петорно. Това отмѣнение се налага по принципъ спрямо всички износни стоки, но, ако се окажатъ единични случаи, гдѣто облагането съ износна такса да бѫде икономически оправдано и бюджетно полезно, то нуждно е, изключенията да се основаватъ на мотиви за всѣки специаленъ случай. Тъй, напри-

мѣръ, ако ромжнитѣ имать нужда отъ пръстьта, която тѣ изнасятъ изъ Плѣвенско или Русенско и която, вмѣсто тѣ. ние бихме могли да прѣвърнемъ въ керемически издѣлия, като чинии и пр., то, щомъ се дадатъ мотивитѣ и се оцѣни полвата, нѣма защо да не се облага съ мито изнасяната пръсть.

Второ, относително митата върху вносимтѣ стоки, Демократическата партия поддържа изработването на тарифи съ специфични мита, тъй че по възможность всѣка стока да отбива мито споредъ своитѣ външни и явни признаци, като тегло, брой, повърхность или обемъ, а не по неедакво прилагаемата система по стойность. Разбира се, митата ще гонятъ прѣди всичко фискална цѣль т. е. приходи за държавното съкровище, но тѣ, като специфични, ще могатъ да отговорятъ и на други изисквания, които при днешната система по стойность не могатъ се удовлетвори. Напримѣръ, стоки отъ единъ и сжщъ родъ, но отъ разни качества като ще плащатъ едно и сжщо мито, то, взето изцѣло, получава се едно поощрение на добритѣ качества. Ако имаше въ България специфични мита, едва ли биха могли да дохождатъ калпавитѣ ония чиришлии платове, на които колата отъ картофи е по-тежка отъ тъканьта, а щѣха да дохождатъ по-здрави стоки, както това ясно се отбѣлѣзва въ Ромжния.

Трето, при облаганието съ мито вносимтѣ стоки Демократическата партия ще поддържа защита на ония мѣстни производства, за които дадени сж нуждитѣ условия да се развиватъ и да напрѣдватъ въ страната ни, но които само на първо врѣме срѣщатъ прѣпятствия поради своята новость въ страната. Обаче, Демократическата партия винаги ще помни

че всѣка индустриална защита става за сѣтка на нѣкого, и у насъ, разбира се, за земледѣлческото производство, което по прѣкъ или по косвенъ начинъ тегли разноскитѣ.

Четвърто, има стоки, които се запрѣщаватъ да влизатъ дори въ търговията поради тѣхната вредителность, но важни и много сж ония, които не сж тъй отровни за да се запрѣтятъ и които при все това сж вредителни за здравето. Спрямо тѣхъ Демократическата партия ще иска по-високи мита. Такива сж, напримѣръ, соленитѣ риби и особно, хайвера, нареченъ *тарама* и др. (Въпросътъ за акциза на ракитѣ не бѣше се появилъ при приемането на настоящитѣ искания отъ партийния съборъ).

13. — Демократическата партия ще избѣгва, до колкото това е възможно, държавнитѣ заеми и ще се старае да отстранява причинитѣ за създаване подобни.

За своитѣ обикновени нужди държавата има и нуждитѣ срѣдства, които гарантиратъ нейното сжществуване въ формитѣ, които тя си е избрала. Тия обикновени нужди, които има държавата при своя нормаленъ вървежъ, не бива да се покриватъ съ заеми, а наопаки нуждни сж постоянни източници, данъци, налагани върху образующитѣ тая държава граждани, като заплата срѣщу благата, които имъ дава тая организирана власть — държавата. Явно е, прочее, че отъ никакви заеми нѣма и не би трѣбвало да има нужда за поддържание нормалния ходъ на държавата, и Демократическата партия ясно разумѣва и поддържа това. Истина е, че понѣкога въз-

никватъ по-значителни потрѣбности, за удовлетворението на които се искатъ и по-голѣми срѣдства. Нѣкои поддържатъ, че тие потрѣбности трѣбва да се удовлетворяватъ чрѣзъ заеми, които, като се разпрѣдѣлятъ за изплащание на много години, ще се понесатъ отъ едно-двѣ и по-вече поколѣния. Прѣди всичко потрѣбноститѣ възникватъ споредъ както ръководителитѣ на управлението ги разбиратъ и често само едно лице натъква нѣщо за голѣма потрѣбность, за неизбѣжна, неотлагаема и такава, която е необходимо да се удовлетвори още днесь. То е въпросъ на оцѣнка. Отъ друга страна, държавата има толкова много и разнообразни потрѣбности, които чакатъ своя редъ, особно въ ново врѣме, щото, ако рече тя да ги удовлетвори чрѣзъ заеми, ще трѣбва цѣли столѣтия все заеми да прави. Ясно е слѣдователно, че потрѣбноститѣ сѫ много и най-мѫчното въ тая работа е — да се опрѣдѣли, коя потрѣбность би трѣбвало най-рано да се удовлетвори. Въ различие отъ другитѣ партии, Демократическата партия счита, че всички тия разнообразни потрѣбности, които чакатъ своя редъ, сѫ потрѣбности отъ обикновенъ характеръ, защото тѣ подобряватъ положението на държавата, приспособяватъ я къмъ новитѣ нужди и условия и че тия потрѣбности заедно съ нормалното развитие на държавата, се развиватъ и видоизмѣнятъ, така щото би трѣбвало да се посрѣщатъ отъ обикновенитѣ, редовнитѣ, нормалнитѣ срѣдства на държавата. И удовлетворението на тия потрѣбности трѣбвало би, значи, да става постепенно, споредъ общото финансово и икономическо развитие на страната, а не изведнажъ и безъ да се държи сѣтка за наличнитѣ срѣдства, нужни за тие по-

трѣбности. Никой не би възстаналъ, обаче, противъ едно малко прибързвание, ако срѣдствата сѫ на лице. Най-правилното разрѣшение на тоя въпросъ е, ако дѣйствително е настѫпила една належаща нужда, да се удовлетвори по слѣдующия начинъ: да се усилятъ обикновенитѣ срѣдства и съ излишъка да се удовлетвори належащата нужда и то пакъ споредъ голѣмината на тоя излишъкъ. Така постепенно ще се удовлетвори въ по-дълго врѣме, наистина, но нѣма да ставатъ рѣзки промѣни въ стопанскитѣ условия на населението, което е твърдѣ важно. Мотивътъ, че, ако се удовлетворятъ всички нужди изведнажъ и чрѣзъ заеми, платими въ дълги срокове, това плащание ще понесе не само настоящето, но и бѫдущитѣ поколѣния е мотивъ на кредитори, които желаятъ да пласиратъ капиталитѣ си на добри мѣста, защото тая цѣль се постига и съ постепенното удовлетворение на тие нужди, което ще се простира редъ години и непрѣстанно и нѣма да донесе никакви пертурбации въ съкровището и въ отношенията, търговията и въобще поминъка на населението. И споредъ нашето разбирание, важно е да се знае, това, че освѣнъ война, епидемия и други стихийни бѣдствия отъ голѣмъ размѣръ, всички други нужди въ държавата сѫ обикновени, нормални потрѣбности, които всѣкога трѣбва да приковаватъ вниманието на правителствата и да се удовлетворяватъ съ обикновени срѣдства постепенно и по редъ, споредъ важностьта и неизбѣжностьта имъ.

Специално за заемитѣ има да забѣлѣжимъ още, че тѣ се насърдчаватъ на Балканския Полуостровъ и по много други съображения: кредиторитѣ почти винаги иматъ намѣрение чрѣзъ заемитѣ не само да

направятъ една обикновена финансова операция, а по край това да завзематъ, да завладѣятъ, да придобиятъ и нѣкой клонъ отъ нашия поминъкъ, който имъ се вижда най-надеженъ и способенъ да служи за поминъкъ на други, вънкашни тѣхни хора, които търсятъ такъвъ. По тоя начинъ заемитѣ се обръщатъ въ една опасность за държавата, защото ще бѫде заставена да служи на чужди хора и на чужди интереси. Нека нашиятъ прогресъ върви по бавно, но нормално, непрѣкѫснато, стабилно, безъ опасность, осигурявайки общитѣ интереси на държавата.

Народенъ поминъкъ.

I. Земледѣлие.

1. — Да се отмѣни правото на лица отъ женски полъ да получаватъ наслѣдство отъ недвижими земледѣлчески имоти.

Съ закона за наслѣдството отъ 1889 гоъ. се въведоха у насъ, покрай другото, и слѣднитѣ двѣ наредби: еднакъвъ дѣлъ отъ наслѣдството на възходящитѣ безъ разлика на полъ и дѣлежъ въ натура (чл. чл. 21, 237 и 240). Ако положението на мѫжетѣ и женитѣ въ селското земледѣлческо семейство бѣ еднакво, и ако крайното раздробление на земята е износна за членоветѣ на това семейство и за земледѣлието на страната, тогава противъ тия двѣ наоачала нищо не би могло да се каже, но работата е

въ това, че у насъ женитѣ, като се омѫжатъ, отиватъ на „чужда кѫща“, до като мѫжетѣ, или най-младия синъ, оставатъ у дома, работатъ съ своитѣ семейства бащината земя, увеличаватъ нейната стойность съ нови подобрения, печелятъ отъ изработеното и накупуватъ дори нови парчета земя или пъкъ набавятъ нови орѫдия и добитъкъ. И на много мѣста всичко „припечелено“ съ тѣхния трудъ стои на името на бащата, на домовладиката сирѣчъ. Да дойде слѣдъ това омѫжената дъщеря и да иска равенъ дѣлъ съ братята си отъ онова, което е останало слѣдъ смъртьта на домовладиката, това е крайно несправедливо. Защото въ сѫщность, това наслѣдство не е само имотъ на бащата, но имотъ въ извѣстна часть „припеченъ“ съ труда на синоветѣ, именно тогава, когато дъщерята е „припечелвала“ за новото свое семейство въ чужда кѫща. Но и да се извади припеченото на страна, както трѣбва да се разбира и прилага закона, за да се дѣли само онова, което е бащино или купено съ бащини средства, въ това пакъ има голѣми неудобства. Движимитѣ имоти отъ селския инвентаръ лесно могатъ да се подѣлятъ, безъ да изгубятъ отъ своята стойность и значение. Ала недвижимитѣ, сгради и земи, и безъ това въ ограничено количество, и пръснати още по-вече чрѣзъ дѣлбата въ натура, а съ това заедно ще загубатъ отъ своята стойность и по-удобно обработване, въ вреда на всички наслѣдници, и особенно на онія, най-малкия синъ обикновенно, които оставатъ въ бащинската кѫща или въ сѫщото село. Ето защо, Демократическата партия мисли, че по добрѣ ще бѫде, ако лицата отъ женски полъ се лишатъ отъ правото да искатъ дѣлъ отъ недвижимитѣ имоти.

2. — Да се узаконатъ наредби споредъ които, по възможность, да се ограничи екзекутивната продажба на недвижимитѣ имоти на земледѣлческитѣ стопанства изобщо.

По своето положение, да взима пари веднажъ, дважъ, или редко по-вече отъ три-четири пѫти въ годината, а да дава почти винаги или поне наймалко всѣки пазаренъ день, — земледѣлецътъ, спрямо другитѣ съсловия, най-много е изложенъ да задължява. Това прѣдрасположение у земледѣлецътъ къмъ задължняване се усилва още отъ двѣ други причини. Първо, въ пълна зависимость отъ измѣнчивитѣ климатически условия, земледѣлческиятъ трудъ е изложенъ на стихийни поврѣди както редко другъ. Тѣзи поврѣди, било поради своята обширность, било поради своята неопрѣдѣленность, мѫчно или никакъ не се поддаватъ на намаляване тежестьта на ударътъ чрѣзъ разхвърлянето му на по-дълги срокове т. е. чрѣзъ застраховане. Гладната година е такъва за по-вечето и нейната тежесть може само да се смегчи, по-скоро помощи, отъ колкото да се обезвреди съ възвръщане макаръ на малка часть отъ изгубеното. Второ, пословичната лакомия у земледѣлецътъ да влага въ земя послѣднята спестена стотинка, дори когато доходностьта на движимия капиталъ надминава на нѣколко пѫти онази на недвижимия, не оставя у земледѣлецътъ друго срѣдство за посрѣщание гладнитѣ години освѣнъ кредитътъ. — На срѣща това свое фатално задължняване, земледѣлецътъ има три начина на издължаване: първо, урожайна година при съвпадание съ не низки цѣни за произведенията му; второ, чрѣзъ личенъ трудъ, било вѫтрѣ.

било вънъ отъ Княжеството, набавяне парични срѣдства; и трето, екзекутивна продажба на недвижимитѣ му имоти, която обикновенно се състои въ завземане на послѣднитѣ отъ кредитора. Това послѣдно обстоятелство е особно важно, както по своята причина тъй и по своето послѣдствие. Земледѣлческитѣ недвижими имоти при екзекутивна продажба обикновенно оставатъ въ ржцѣтѣ на кредитори, понеже тѣхното масово распродаване обикновенно става само въ гладни години, когато земледѣлцитѣ не сж въ положение да купуватъ и когато, слѣдователно, земята се продава за безцѣнъкъ. При тази причина незгодата за земледѣлеца се влошава прѣдъ видъ послѣдствието, че когато настане добра година земята отъ всички се търси, защото земледѣлцитѣ сж добрѣ. И тъй, земледѣлецътъ е изложенъ на двѣ крайности: обиквовенно да продава земята си при съвсѣмъ ниска цѣна и да я купува при твърдѣ висока. Превантивнитѣ, прѣдупрѣдителнитѣ мѣроприятия на добрѣ уреденъ земледѣлчески кредитъ, макаръ отъ голѣма полза, сами по себе не сж въ положение да спржтъ злото, заради това, независимо отъ редъ побочни мѣроприятия съ които Демократическата партия се стреми да ограничи изобщо спекулата съ земледѣлческитѣ имоти, въ случая за ограничаване разнебитването земледѣлческитѣ стопанства съ екзекутивни продажби въ гладни години, тя ще се мжчи да тури прѣдѣлъ дори на послѣднитѣ. Материята е твърдѣ субтилна и практиката до днесь ще е успѣла да даде рецепта за изцѣряване на злото. Прѣдложенията за неотчуждаемость на извѣстно количество недвижими имоти или институцията на челяднитѣ имоти, ограничаване форсираната продажба

съ единъ минимумъ въ тържната цѣна, замѣстяване екзекутивната продажба съ секвестирване чистиятъ доходъ или рентата на недвижимитѣ земледѣлчески имоти, това сж мѣропрнятия обоюдоострн и главно твърдѣ лѣчно приложими. Поради това, ако по тоя капиталенъ въпросъ Демократическата партия не може да изгѣве съ едно *конкретно* искание, то тя вмѣсто да го прѣмълчи и да мине мимо него, спира се върху му, посочва невъзможностьта всичко да се постигне само съ добри закони, като смѣта съ полагането му да истъкне какъ тя ще дѣйствува при всички конкретни случаи, когато може да се нареди нѣщо за ограничаване на поменатото зло — продаване земледѣлческитѣ имоти за дългове. Онова, което като минимумъ още отъ сега може да се каже, то е че Демократическата партия ще се бори противъ заведената у насъ практика по сждебенъ редъ да се продаватъ земледѣлчески недвижими имоти на цѣна по-ниска отъ самата ипотека на отдѣлния имотъ.

3. — Освѣнъ прѣдвиденитѣ въ закона за бирницитѣ ограничения за екзекутивна продажба на земледѣлчеснитѣ имоти срѣщу държавни тегоби, Демократическата партия ще ратува противъ всѣка продажба на земледѣлчески недвижими имоти за всевъзможнитѣ видове глоби.

Споредъ закона за бирницитѣ, по който се урежда доброволното и принудителното събиране на държавнитѣ прѣки данъци, прѣдвижда се единъ минимумъ до който трѣбва да се спрѣ продажбата. Обаче, има случаи, когато по невнимание на властьта, и по неу-

мѣние на данакоплатцитѣ да защитатъ правата си се прѣстжпва дори тоя минимумъ Запазването на казания минимумъ, ако е положително, едва ли ще бжде благоразумно неговото разширяване, защото резултатитѣ могатъ да бждатъ тъкмо обратни: да се обчагодѣтелствуватъ неисправнитѣ данъкоплатци за смѣтка на исправнитѣ, които практически ще понасятъ и тегобитѣ на първитѣ. За това пъкъ, що се отнася до глобитѣ, които иматъ за прѣка цѣль наказанието, а не увеличаването приходитѣ на държавата, то за тѣхъ да не могатъ се продава недвижими земледѣлчески имоти, а щомъ не могатъ се събра доброволно или принудително отъ движими имоти, да се замѣнявать съ затворъ. Отъ практикувания до сега начинъ, да се продаватъ недвижими земледѣлчески имоти за глоби, държавното съкровище не е извлѣкло нѣкаква полза, защото, обикновенно, такивато продажби оставать върху държавата, която по тоя начинъ се лишава дори отъ прѣкитѣ данъци върху тѣзи имоти.

4. — **Поземелнитѣ имоти (мери, гори, пасища и пущинаци) които сж обществена собственность (държавна, общинска или селска) да не се прѣхвърлятъ въ частна собственность.**

Значението, наистина, на тия имоти отъ гледище и на частното, и на общественното стопанство, е голѣмо; запазването имъ като обществени имоти засѣга интереситѣ не само на сегашното поколение, но и на бждащото. — Горитѣ, прѣди всичко. Интересътъ на сегашния и частния притежатель е да извади отъ тѣхъ колкото се може по-вече доходъ, и то по възможность съ най-малко разноски и въ най-

скоро време. Интересътъ, обаче, на обществото и на бѫдѫщото поколение е обратенъ: за тѣхъ горитѣ не сѫ прѣдметъ само на непосрѣдственъ доходъ, а регулатори на климата за цѣли области, естественни и сигурни отпори при истичанието на водитѣ, които, инакъ, незадържани отъ буйната растителность, изливатъ почвата при наклонитѣ, раскопаватъ я, правятъ я недостатъчна и негодна за обработване, а по-долу, въ долинитѣ и полето, засипватъ цѣли области и т. н. Съ други думи, ако безразсѫдството и тѣсниятъ частенъ интересъ на стопанитѣ отъ сегашното поколение води къмъ уничтожение на горитѣ, интересътъ на обществото и бѫдѫщитѣ поколения, интересътъ на жителитѣ при съсѣдство съ горитѣ и на онія, които сѫ въ полето, е за тѣхното запазване и планомѣрно, съобразно съ интереситѣ на всички използуване. Това е държавата, която прѣдставлява общитѣ интереси и онія на бѫдѫщитѣ поколения, и по силата на това, тя не само че не трѣбва да се лишава отъ горитѣ съ зависящитѣ отъ тѣхъ води, които сега владѣе, но и да наложи своя контролъ дори и върху частнитѣ гори. — Пущинацитѣ, на второ мѣсто, принадлежащи на държавата, сѫ потрѣбни за тревосѣяние и залѣсяване, и могатъ най-много да бѫдатъ отстѫпени за тая цѣль на прилежащитѣ общини. — Държавнитѣ земи, по-нататъкъ, като пасища, совати и други годни за обработване земи, сѫ нуждни за вѫтрѣшната колонизация на страната. Ние вънъ колонии нѣмаме, и населението, което слиза отъ Балкана, ще трѣбва да се настани и да се ползотвори неговиятъ трудъ вѫтрѣ въ страната, а не да го принуждаваме на изселване вънъ

отъ прѣдѣлитѣ на неговото отечество. Сѫщето важи и за лишното население на ония области въ полето дѣто земята стане недостатъчна или иного скѫпа.— Общинскитѣ имоти и меритѣ, най-послѣ. Нима е нуждно, за да се используватъ по-добрѣ, отколкото сега, да се оставятъ на разграбване или да се прѣвърнатъ въ частна собственность, т. е. да се подарятъ или очуждатъ на частни лица? Ония, които мислятъ така, никакъ не съобразяватъ, че съ очуждаването на меритѣ се конфискуватъ придобититѣ права на ползуване отъ страна на общинаритѣ и, главното, че дребнитѣ и задлъжнелитѣ до уши земледѣлци, веднажъ лишени отъ безплатното ползуване отъ меритѣ, се обричатъ да станатъ по-скоро ратаи на по-силнитѣ свои съсѣди. Забѣлежете, че нашето селско население, за сега поне, нѣма възможность да намѣри приложение на своя трудъ въ индустрията на градоветѣ, защото и тѣхъ ги не бива. — Като настоява меритѣ да си останатъ *общински* имоти, съ това обаче Демократическата партия никакъ не твърди, че съ развитието на техниката въ земледѣлието, съ навикнуването на селенитѣ да се ползуватъ отъ кърменитѣ треви и да отглеждатъ добитъка си на ясла, — че при такива условия меритѣ трѣбва да си останатъ сѐ такива. Напротивъ, нищо не прѣчи, дѣто условията за това сѫ на лице, да се использува часть отъ мерата, като се даде на дългосроченъ и увѣренъ наемъ на нуждающитѣ се членове въ общината или на ония, които би въвели нови култури и подобрения. Това Демократическата партия искренно го желае, но подъ условие общинитѣ да останатъ собственици на своитѣ имоти, защото като такива само тѣ ще могатъ вѣчно да си

обезпечатъ единъ доходъ отъ наема, съ задлѣжение да го капитализиратъ и да го употрѣбятъ за общеполезни цѣли: за прѣсушавание, напр. на едно блато, за напояване на нѣкоя суха и безплодна по тая причина общинска мѣстность, за училищни фондове, и т. н.

5. — Поземелнитѣ имоти на запасни войници, българи, които биха се засѣлили въ Тузлука, Герлово и Делиормана, да се освобождаватъ за първитѣ три години отъ данъкъ.

Убѣдена въ чудната колонизаторска способность на българина, Демократическата партия ще бѫде противъ всички ония мѣроприятия, които биха имали за цѣль принудително да спиратъ естественното емиграране на турското население. Напротивъ, тя ще прѣпоржчва мѣрки, съ които да се попрѣчи на това турско население да изорява меритѣ, за да ги продава като свой частенъ имотъ, както и обичаятъ му да унищожава общинскитѣ гори прѣди да напустне страната. При това, Демократическата партия ще се стреми още по възможность да се ограничи спекулата съ турскитѣ имоти отъ прѣкупцитѣ и по възможность да се улеснятъ прѣселенцитѣ земледѣлци, спрямо които се прави приведеното улеснение, което трѣбва да стане по законодателенъ редъ, както и други подобни улеснения, които едно внимателно управление винаги би трѣбвало да има прѣдъ видъ. Демократическата партия ще се стреми още за проучване и други мѣрки, чрѣзъ които вѫтрѣшната колонизация би могла да стане по-рационална, особно за ония части отъ планинското население гдѣто животътъ е много оскѫденъ.

6. — Да се приведатъ въ извѣстности т. е. да се кадастрирятъ: 1) землищата з всѣко село по-отдѣлно; 2) държавнитѣ и об щински имоти въ всѣко землище по-отдѣлно 3) участъцитѣ на които ще се подраздѣл всѣко едно землище споредъ топографическит условия на мѣстностьта. — Разходътъ н това кадастриране да се посрѣщне отъ Земл Каси, като се работи споредъ годишния чист приходъ на сѫщитѣ.

Извѣстни сѫ крамолитѣ за междуселскитѣ граници. Вѣковетѣ ще минаватъ и тоя въпросъ не ще може да бѫде нареденъ, до като веднажъ за винаги не се кадастрирятъ землищата, т. е., до като послѣднитѣ не се измѣрятъ и не се нанесатъ на харта. Опрѣдѣляването по отдѣлно въ всѣко землище държавнитѣ и общински имоти се налага отъ самия фактъ, че тѣ имятъ най голѣма нужда да се разграничатъ и точно опрѣдѣлятъ, защото ако това не стори организираното общество, държавата, за тѣхъ не ще остане кой да се грижи и кой да ги пази отъ частнитѣ присвоявания. Разграничаването селскитѣ землища на участъци се диктува: първо, отъ нуждата да се планиратъ по-рационално селскитѣ пѫтища; и второ, да се улесни кадастрирането на частнитѣ имоти. Понеже отъ извършването на изброенитѣ работи всички ще се ползуватъ, но никой прѣко нѣма да бѫде облаголѣтелствуванъ; то посрѣщането на разходитѣ разумно е ако се взематъ отъ общи при ходи. Такива сѫ оние на Земледѣлческитѣ каси, които годишно достигатъ до 2 милиона лева. Въ единъ

периодъ отъ 5—6 години съ помощьта на тѣзи приходи ще може да се извърши кадастрирането въ опрѣдѣления смисъль, което ще даде основа за разумно използуване на всички държавни и общински поземелни имоти и за правилно разрѣшаване въпросътъ за поземелната собственость. — Относително кадастрирането на градоветѣ, то е работа на надлежнитѣ градски съвѣти.

7. — Слѣдъ като се кадастрира земята на единъ окржгъ и като се опрѣдѣлятъ участацитѣ въ всѣко землище, на всѣко владало или крѣпостенъ актъ да бжде нанисанъ чрѣзъ чертежъ самиятъ имотъ, както това изисква системата на Торенса. Това послѣдно планиране или кадастриране на частнитѣ имоти да става за смѣтка на притежателитѣ: факултативно за всички, но задължително за продаванитѣ или купуванитѣ имоти, за наслѣдванитѣ или прѣхвърлянитѣ и за залаганитѣ срѣщу заеми на държавнитѣ кредитни учреждения—Н. Банка и Земледѣлческитѣ Каси.

Едва ли ще се намѣри нѣкой който да не може да оцѣни грамадното значение за земледѣлческото стопанство, ако се уреди въпросътъ на поземелната собственость. Начинътъ по който Демократическата партия прѣдлага да се уреди тоя въпросъ е разуменъ, което всѣки ще може самъ да отбѣлѣжи, и най-пригоденъ за новитѣ форми къмъ които ще върви земледѣлческото стопанство: нанисането върху всѣки крѣпостенъ актъ, макаръ само чрѣзъ чертежъ, са-

нятъ поземеленъ имотъ, прави отъ владалото или отъ крѣпостния актъ една облигация, която прѣдставлява самия имотъ и която може да се залага, купува и продава, както всѣка подвижна цѣнность. Съ въвеждането на владала, каквито нарежда поменатата система на Торенса, земята се приближава до кредитора, а не както е сега кредиторътъ да се приближава до земята. А всѣки ще се съгласи че вслѣдствие тази промѣна кредитътъ за земледѣлцитѣ ще бѫде по-достѫпенъ и главно, като основанъ на здрава и реална гаранция, той ще бѫде много поевтинъ. Разбира се, както всѣко усъвършенствуване тъй и въ случая орѫдието има двѣ острила: ще се улесни и уевтини кредитътъ, но може сѫщеврѣменно да се улесни и задължаването на земята, па дори и нейното изплъзване изъ рѫцѣтѣ на днешния земледѣлецъ, който обикновенно е и землевладѣлецъ, за да остане само земледѣлецъ. За избѣгване на тази опасность въ програмата на Демократическата партия има редъ други мѣроприятия, които читателятъ ще намѣри въ разнитѣ отдѣли; но въ случаятъ трѣбва да приемемъ полезното, като ограничимъ врѣдното, защото и барутътъ е пакостенъ до като не се уреди неговото употрѣбление.

8. — Управлението на Земледѣлческитѣ Каси да се състои отъ едно контролно тѣло, прѣдназначено исключително да упѫтва каситѣ къмъ полезотворна дѣятелность, като създава наредби и прѣпорѫчва мѣроприятия, да слѣди цѣлесъобразното имъ дѣйствуване, да надзирява прилагането на наредбитѣ и да провѣ-

рява редовностьта на операциитѣ чрѣзъ свои специални органи. Обаче, по никой начинъ контролното тѣло да не взима участие въ прилагането на общитѣ наредби въ отдѣлнитѣ случаи, т. е., да не рѣшава въпроси за отпускане на заемъ, да не се намѣсва въ мѣропринятията на касовото управление противъ неизправни длъжници и пр. — Практическото прилагане на общитѣ наредби да се прѣдостави исключително на управлението на всѣка каса отдѣлно.

Позната е историята на Земледѣлческитѣ каси. Още въ турско врѣме, прѣди четиридесеть години, испъвоначъ се е наредило да се събира храна въ общински хамбари съ която да се посрѣщатъ нуждитѣ на съселянитѣ въ години на гладъ. Наскоро се е оказало непрактично държението на храна, та е послѣдвало разпродаване на тъй съхраняваната храна. Получеитѣ отъ това суми сж били ядка, която се е уголѣмявала като общъ за всѣко село капиталъ отъ ежегоднитѣ вноски прѣко въ пари или обикновенно чрѣзъ продаване на събираната храна. При голѣми мжчнотии слѣдъ освобождението се приведоха въ извѣстность заетитѣ пари отъ тѣзи каси и при Министерството на финанситѣ се нареди специално тѣло за контролъ. Слѣдствието се взима за причина и прѣзъ 1894 г. управлението на каситѣ се отне отъ рждцѣтѣ на ония които бѣха създали капиталътъ: персоналътъ на каситѣ отъ изборенъ, какъвто бѣше, стана правителственъ, т. е. назначаванъ отъ правителството. Ново-

въведението се поддържаше отъ мотивъ, да се отстрани партизанството отъ Каситѣ. Обаче, злото не се спрѣ: отпрѣди правителствата вършѣха насилия надъ избирателитѣ за да се избере „нашъ". А сега, министритѣ при всѣко дохождане прѣкатурватъ управлението съ краката на горѣ: испъждатъ, понижаватъ и малтретиратъ добросъвѣстнитѣ и независимитѣ служители, а настаняватъ и облагодѣтелствуватъ „нашитѣ". Ако печалбата отъ това нововъведение не може да се докаже, то за пакостьта отъ боравението на централното управление въ самитѣ операции на Каситѣ има поразителни доказателства. Достатъчно е да се спомене, че приходитѣ на Земледѣлческитѣ каси сѫ били источникъ отъ гдѣто правителствата сѫ черпили съвсѣмъ безконтролно суми за покриване на разходи за които не сѫ имали куражъ да поискатъ открито кредитъ отъ Н. Събрание. За запазване приходътъ на Каситѣ отъ подобно хищничество нѣма по-добъръ цѣръ отъ едно строго разграничаване правата на контролното централно тѣло и онія на управителния персоналъ за всѣка каса отдѣлно, което е полезно и за запазване на самия капиталъ отъ разграбване. Защото, както е сега, неотговорнитѣ голѣмци отъ София да отпускатъ кредити на разни гешефтари и фалити, — ще плащатъ едни сравнително не низки лихви, за да прахосватъ други. (Вотираниятъ напослѣдъкъ законъ за Българската Земледѣлческа Банка, въ това отношение е много по-пакостенъ). Паралелно съ това, Демократическата партия ще се стреми, Каситѣ да бѫдатъ близки до притежателитѣ на капиталътъ имъ на които сѫ повикани да услужватъ, а не да се прѣвръщатъ въ учреждение, което ще бѫде далече отъ нуждитѣ

на които сѫ повикани да служатъ: обектенъ земледѣлчески кредитъ и амелиоративенъ поземеленъ кредитъ, т. е. личенъ кредитъ при доказана производителность на прѣдстоящитѣ за удовлетворяване нужди и реаленъ кредитъ срѣщу недвижими имоти съ цѣль за подобрѣние на сѫщитѣ.

9. — Главата за сдружаванията да се извади отъ търговския законъ и да се състави специяленъ законъ за сдружаванията изобщо, гдѣто да бѫдѫтъ прокарани насърдчителни наредби, изходящи отъ началата на кооперацията и взаимностьта.

Началата на кооперацията и взаимностьта тукъ се схващатъ като основи, върху които ина да се гради една нова и по справедлива — организация на стопанскитѣ прѣдприятия. Тъй че понятията кооперация и взаимность означаватъ нѣщо повече отъ сдружаване за общо дѣйствие и достигание на общи стопански цѣли. Търговскитѣ дружества, биле тѣ събирателни, командитни или анонимни, сѫщо тъй сѫ сдружавания за достигане на общи стопански цѣли, но по своя характеръ тѣ прѣдставляватъ обединение на капиталитѣ, които се оползотворяватъ чрѣзъ наемния трудъ. Прѣдставителитѣ на труда, като неучаствующи въ подписката на капитала, сѫ изключени отъ управлението на прѣдприятието, отъ рисковетѣ и отговорноститѣ, свързани съ него, и, безъ да взематъ участие въ разпрѣдѣление на добититѣ печалби, получаватъ само една надница, като цѣна на тѣхната работна сила. И понеже печалбта за съдружницитѣ въ общия капиталъ е толкова по-

голѣма, колкото наемния трудъ се плаща по-ефтино то и въ „търговскитѣ“ съдружествени прѣдприятия както и въ едноличнитѣ, вжтрѣшнитѣ противорѣчия и борби между интереситѣ на капитала и онзи на труда не се наличаватъ. Кооперацията и взаимностьта сж сдружавания, които идатъ да се противопоставятъ именно на тия основни чърти и противорѣчия на чисто капиталистическитѣ прѣдприятия. Кооперацията обединява чрѣзъ свободенъ договоръ прѣдставителитѣ на труда или производителитѣ, които чрѣзъ свои вноски образуватъ общия капиталъ, участвуватъ въ управлението и контрола на прѣдприятието, въ изпълнителния трудъ, който оползотворява капитала, въ рисковетѣ и отговорноститѣ, общи за всички, както и въ доходитѣ: наемничеството на труда се изключава, а надницата се прѣвръща въ извѣстенъ дѣлъ отъ печалбитѣ, по добрѣ казано отъ доходитѣ. Съдружие възъ основа на свободенъ договоръ, капиталъ на производителитѣ или съучастницитѣ въ прѣдприятието, участие въ рисковетѣ и въ доходитѣ или печалбитѣ — ето общитѣ основи на кооперацията. А резултатитѣ сж тѣзи: умственно и нравственно повдигание на всички съучастници, солидарность въ интереситѣ и едно по-справедливо разпрѣдѣление на доходитѣ.

Нашиятъ търговски законъ, обаче, създава за кооперативнитѣ и взаимноспомагателнитѣ сдружавания единъ легаленъ режимъ, който ги туря въ много отношения на една дъска съ търговскитѣ дружества, (чл. 68). Отъ друга страна, той прави такива тѣсни кадри за сдружаванията, че взема подъ своята защита само шесть вида сдружавания, (чл. 239). Ала най-характерното е това, че сдружаванията, къмъ

вито прибѣгватъ дребнитѣ и слабитѣ стопански сили на страната, сѫ поставени подъ сѫщитѣ прѣдварителни гаранции въ капитала, както и всѣко анонимно дружество съ чисто капиталистически характеръ. Нѣщо повече: до като закона за насърдчение на мѣстната индустрия дава на срѣднитѣ и едритѣ прѣдприятия масса изгоди и привилегии, за кооперативнитѣ и взаимноспомагателнитѣ слаби сдружавания нѣма прѣдвидени поне най-обикновеннитѣ и дребни насърдчителни мѣроприятия.

Дѣйствующа въ една страна, населена отъ дребни земледѣлци и занаятчии, Демократическата партия си полага за цѣль да се създаде единъ легаленъ режимъ за кооперативнитѣ и взаимноспомагателнитѣ сдружавания, който би имъ далъ по-широка свобода за развитие и който би имъ разчистилъ пѫтьтъ за това съ съотвѣтни насърчителни мѣрки. Именно: на първо мѣсто, като се отмѣни главата за сдружаванията въ търговския законъ, да се създаде специяленъ такъвъ, който съ едно общо, а не ограничително разпореждание, да обхваща всички видове на кооперацията и взаимностьта, като нови и отъ особенъ типъ дружества.

Колко сѫ богати, наистина, съ разнообразие и всевъзможни комбинации кооперативнитѣ форми, това може да се види отъ обстоятелството, че вънъ отъ изброенитѣ въ сегашния законъ сдружавания за производство, кредитъ и потрѣбление, би могли да се явятъ: взаимноспомагателни дружби за помощи въ случай на безработица, болесть, старость, недъгавость, злополука; такива въ случай на градобитиина, мразъ, моръ по добитъка; сдружавания подъ кооперативна форма дори и въ областьта на умственото

и нравственното развитие — професионални курсове и училища, конференции, библиотеки; кооперативни федерации и съюзи между консомативни, кредитни и производителни сдружавания, чрѣзъ които вече се прави грамадна стѫпка къмъ идеала на кооперативната школа, да се замѣстятъ послѣдователно едноличнитѣ и дружественнитѣ прѣдприятия отъ капиталистически характеръ съ федерации върху демократическа почва на сдружени производители и потрѣбители. На второ мѣсто, понеже кооперациитѣ сѫ дѣло за слаби по отдѣлно стопански сили; понеже тѣ не могатъ още да се ползуватъ отъ изгодитѣ на голѣмитѣ прѣдприятия, но затова пъкъ повдигатъ моралътъ и материялното положение на широкитѣ производителни слоеве, като развиватъ въ тѣхъ съзнание на солидарность и лично достойнство, — то образуванието на кооперативни сдружавания трѣбва да се насърчи чрѣзъ освобождаванието имъ отъ гербовъ сборъ по тѣхнитѣ книжя, чрѣзъ помощи отъ общинитѣ или държавата, отпущание на помѣщения и т. н. Най-послѣ, защо тая централизация, сложность и скѫпотия на процедурата при окр. сѫдилища, касателно до удобрението и региструванието на сдружаванията, до публикациитѣ, до частнитѣ производства, по възникнали дружественни прѣпирни. За една кооперация съ 100 члена работници и 50 ст. мѣсеченъ вносъ, прѣдназначенъ да образува единъ малъкъ фондъ за помощи въ случай на болѣсть, и безработица напримѣръ, такава една взаимноспомагателна кооперация, при сегашния търг. законъ, ако поиска да придобие юридическа личность, ще трѣбва да потроши значителна часть отъ фонда си и да я удаи само въ гербови марки, призовки, наемъ на помѣ-

дение и пр. Единъ новъ легаленъ режимъ по сдружаванията би трѣбвало да отстрани тия материялни пѣчки поне спрямо взаимноспомагателнитѣ кооперации.

10. — Съ специални разпореждания въ закона по сдружаванията (вижъ § 9) или дори съ особенъ законъ да се уреди юридическото положение на кооперациитѣ въ земледѣлието или юридическото положение на тъй наречениитѣ земледѣлчески синдикати.

При раздробенитѣ и разкъсанитѣ сили въ нашето земледѣлие, кооперацията ще принесе грамадни ползи. Положението на земледѣлцитѣ — производители въ розовитѣ, тютюневитѣ, овощарскитѣ, лозарскитѣ и пр. райони е лоше, благодарение, покрай другото, на тѣхната пръснатость въ отдѣлни малки стопанства, работящи по традиция за себе си, безъ съзнателни връски съ външния свѣтъ и при това въ слѣпо скъперничество по между си. Въ нужда за пари, но не внушающи довѣрие като отдѣлни единици поради слабия си инвентаръ, тѣ се оставятъ въ произвола на лихваря, готовъ да имъ заеме и да навакса своя рискъ съ огромни лихви или въ замѣна на бъдащи произведения, условени за безцѣница. Затворени въ себе си, погълнати отъ ежедневния трудъ и отдалечени отъ търговскитѣ и културни центрове, тия стопанства не сж въ положение да слѣдятъ изискванията на пазаря и движението на цѣнитѣ, та да се приспособятъ по скоро къмъ първия и да продаватъ изгодно, нито пъкъ могатъ да изводятъ отъ своята среда членове, които да бдятъ за подобренията въ

техниката на земледѣлието и да ги прилагатъ съ вѣщина въ своето стопанство. При това, и най-дребнитѣ покупки на покѫщнина, сѣчива и пр. тѣ сѫ принудени да правятъ отъ кръчмаря или бакалина въ село или пъкъ отъ най-близкия малъкъ търговецъ въ града, и то на цѣни извънредно голѣми. Това сѫ кредитнитѣ сдружавания на земледѣлцитѣ, които ще ги избавятъ отъ услугитѣ на лихварството, за да придобиятъ по ефтинъ кредитъ; това сѫ сдружаванията за обща продажба на произведенията имъ, които ще направятъ излишни дребнитѣ посредници и ще имъ спестятъ онова, което послѣднитѣ прибиратъ за себе си; пакъ сдружаванията за покупки на едро било на добри и здрави семена и торове, било на подобренъ добитъкъ за дамазлъкъ и т. н. сѫ оная сила, която ще имъ даде възможность да се снабдятъ и съ доброкачественни продукти или издѣлия за селското стопанство съ една отстѫпка, която съ тройна печалба на това отгорѣ отива въ джеба на мѣстния дюкенджия. Независимо отъ туй, производителнитѣ сдружавания: млѣкарници, овощарници и т. н., могатъ да бѫдѫтъ едноврѣменно и сдружавания за складиране и за обща продажба на произведенията си, както и такива за общи покупки, а една часть отъ реализиранитѣ печалби по тия сдѣлки може да се отдѣля като фондъ за просвѣтителни и технически цѣли. Най-послѣ кооперативнитѣ сдружавания отъ даденъ клонъ на земледѣлческото производство, културата на розитѣ, напримѣръ, би могли понататъкъ да образуватъ единъ съюзъ по между си, който би обхванаалъ цѣлия районъ на тая култура, а кооперативния трудъ би могълъ да се специялизира и разпрѣдѣли тъй, че единъ отъ ор-

галитѣ на съюза да слѣди за движението на пазаря и цѣнитѣ по тоя артикулъ, другъ за подобрѣнията въ неговото производство.

Практически, разбира се, кооперативното дѣло прѣдполага въ производителитѣ съзнание на неговитѣ изгоди и подходящи интелектуални и технически сили, които да го подемать и ржководятъ. И по тая причина, то почва съ това, че къмъ него се привличатъ именно по-интелегентнитѣ елементи въ село: учители, свещеници, събудени селени, които турятъ основа на съотвѣтнята за мѣстото кооперация и насочватъ първитѣ си усилия къмъ подготвение и възпитание на кооператорите чрѣзъ курсове, сказки и т. н.

Прочее, Демократическата партия на първо мѣсто има да настои да се прокаратъ насърдчителни мѣроприятия по земледѣлическитѣ сдружавания въ общия законъ на сдружаванията или въ отдѣленъ такъвъ като се признаятъ за юридически лица, както отдѣлнитѣ сдружавания, тъй и тѣхнитѣ съюзи. Въ легалния режимъ на тия сдружавания началото за свободно постжпване и излизане отъ сдружаването мѣма защо да се накърнява, щомъ на управителния органъ се даде право да подбира членоветѣ на сдружаването и да прѣдставя на изключване ония, които не изпълняватъ задлъженията си. Капиталътъ или спестенитѣ суми и фондове ще се гарантира като общъ имотъ, не подлежащъ на запоръ или прихващание за частни дългове, но затова пъкъ отговорностьта прѣдъ трети лица за сдѣлкитѣ на сдружаването изисква едно ограничение на членоветѣ да не изтеглятъ за извѣстно врѣме дѣловетѣ си заедно съ своето излизание. Обществения контролъ, дѣй-

ствующъ отъ името на общественнитѣ интереси и негова спжтникъ, изразенъ въ публичното разглася вание за сжществуването и сдѣлкитѣ на кооперацията, би трѣбвало да се запази, като полезенъ и за самото сдружаване: това повдига и дѣятелностьта, и кредита на послѣдното. Ала тукъ процедурата на тоя контролъ прѣдстои да се опростотвори, като се прѣдостави той заедно съ водението на надлежнитѣ публични регистри, не на отдалечнитѣ окржжни сждилища, а на по-близкитѣ органи на властьта — на мирови сждии, напримѣръ. Освобождаването отъ фискални тяжести, отпущанието на помощи и помѣщение на първо врѣме отъ общинитѣ за курсове и пр. би трѣбвало сжщо така изрично да се прѣдвиди и узакони.

11. — Сжществующитѣ сега земледѣлчески училища, както и ония които биха се открили въ бждще, да иматъ за задача не само тѣхническитѣ познания, но сами да бждатъ доказателство на добро стопанство, като се наредатъ така, щото учащитѣ се да не отвикватъ отъ трудния животъ на земледѣлеца въ селото.

Всички почти професионални училища, включително и земледѣлческитѣ, които сж се откривали у насъ, по-скоро имали сж изгледъ да удовлетворатъ външнитѣ признаци на една културна държава, която въ днешно врѣме не може да мине безъ такивато учреждения, отъ колкото да удовлетворятъ дѣйствителнитѣ нужди на нашата страна. За товз твърдѣ бърже тѣ сж се прѣвръщали отъ училища чисто практически на академии съ енциклопедически про-

грани. При отсжтствие на едно опрѣдѣлено схващане задачата имъ въ нашето стопанство, такивато *модни* училища развивали сж се подъ единственниятъ стимулъ у ржководителитѣ имъ, които сж се стремили колкото се може по-високо да издигатъ теоритическата часть на програмитѣ, та съ това наедно да се оправдае и тѣхното, професорско издигане. Послѣдствията отъ това на всички ни сж извѣстни: вмѣсто да се прокара свѣтлина въ селския мракъ, отнимать се по-събуденитѣ сили отъ селото за да се хвърлятъ на гладующиятъ чиновнически пролетариятъ. Разбира се, не е само една причината за тѣзи нежелателни послѣдствия, но не може да се откаже, че много нѣщо се дължи и на програмитѣ, гдѣто ученицитѣ-землепѣлци чакать служби отъ държавата, вмѣсто да чакатъ прѣпитание и успѣхъ отъ своитѣ познания съ трудътъ си, вложенъ въ обработвание на земята, въ скотовъдството и пр. Демократическата партия не иска да каже, че трѣбва непрѣменно пъкъ да се отиде въ другата крайность и отъ земледѣлческитѣ училища да се иска, щото тѣ да бждатъ въ положение сами да покриятъ своитѣ разноски; но съ искането „да се дадатъ доказателства на добро стопанство“ гони се цѣльта, щото учащитѣ се, по познанията които ще добиватъ и по животътъ който ще водатъ, да бждатъ близко до нашето земледѣлческо стопанство и до селската кжща. Иначе, тѣ принасятъ врѣда като отнимать синоветѣ на найдобритѣ земледѣлци за да ги привикватъ на животъ съвсѣмъ несъобразенъ съ оня на бащиното огнище и за да ги разхайтватъ.

12. — Изпитателни земледѣлчески станции; разсадници на всѣкакви видове приходоносни разтения и дървета; заводи за набавяне разплодители на мѣстнитѣ (конски, говежди, биволски, овчи и магарешки) раси; — всичко това сж срѣдства за едно сжщинско подобрѣние нашето земледѣлие и скотовъдство и като такива тѣ заслужватъ по-голѣмо внимание отъ стореното до сега.

Основа съ което би трѣбвало да се започне у насъ е най-много занемарено. Нашитѣ земледѣлци нито знаятъ за какъвъ видъ произведения е най-сгодна тѣхната почва, нито пъкъ, ако знаятъ, иматъ потрѣбнитѣ семена. Нашитѣ зърнени храни, особно пшеницата, въ нищо тъй много не страдятъ, колкото въ липса на добро семе и нищо още се не прѣдприема за подобряването му. Тъй е съ всички други земледѣлчески разтения. Стореното съ овощнитѣ разсадници и започнатото съ черничевитѣ и лозарски такива, макаръ похвално, е твърдѣ слабо за дѣйствителнитѣ нужди. Но най-печално е положението на нашето скотовъдство; то е на прага да се лиши отъ разплодители. Започнатото напослѣдъкъ стремление да се доставятъ прѣди всичко отбрани разплодители за мѣстнитѣ раси заслужва най голѣмо поощрение. Поразителното въ нашето скотовъдство изобщо е въ слабото разплодяване и въ свърска съ това въ израждането на своето. Особно това е чувствително за едрия рогатъ добитъкъ на който се осланя нашето земледѣлие, а селата сж лишени отъ бикове! Започнатото подобрѣние на конската раса съ луксозни породи е

грѣшка съ гибелни послѣдствия и то не само отъ чисто идологическо гледище, ами дори отъ стопанско въ най широкъ смисълъ: бѫдѫщето е не на луксозитѣ скѫпи коне, а на работнитѣ евтини. Карнобатската овча порода се заплашва да остане безъ прѣдставили съ бѣло руно, и то поради липса на разплодители. При нашитѣ условия ние не можемъ игнорира нито магарето, особно като разплодитель на мулета, нито биволътъ, който за дълго врѣме ще има оправдание да вирѣе у насъ: поне до като вирѣятъ блатиститѣ кисели трѣви.

II. Индустрия.

1. — Законътъ за насърдчение мѣстната индустрия да се измѣни въ смисълъ, щото общитѣ наредби да се отнасятъ до самитѣ прѣдмети, а не да се прѣдоставя право на министерството на Търговията и Земледѣлието да дарява съ привилегии едни индустриялни прѣдприятия въ ущръбъ на други.

Макаръ народното ни стопанство да почива върху земледѣлието и скотовъдството, обаче ще бѫде голѣма погрѣшка, ако своевръменно не се направи възможното, щото нашето занаятчийско и индустриялно производство да могатъ се разви поне до колкото естественитѣ условия на вѫтрѣшната консумация, на евтини сурови произведения и на евтинъ работнически трудъ помагатъ. Наредбитѣ съ които ще се подпомага развитието на занаятчийското и индустриално производство да имать общъ характеръ

т. е. да засѣгатъ прѣдмети, а не лица или прѣдприятия. Споредъ сѫществующиятъ законъ за насърчение на мѣстната индустрия, всички ония които въ периода 1895—1905 г. открилятъ фабрики за нѣкое отъ прѣдвиденитѣ въ закона производства и споредъ указанитѣ въ сѫщия условия (да има вложенъ капиталъ най-малко 25,000 лева, да има усъвършенствувани машини, да има работа най-малко за 20 работника и пр.), — се ползуватъ отъ извѣстни облегчения [1]) като често пѫти се подпомага на спекулата, вмѣсто да се помогне на индустрията. Тъй, напримѣръ, съ синилото. То е еднакво нуждно за фабрикантътъ, който боядисва на едро, както за бѣдната вдовица. И въ двата случая, то е нуждно за индустрията: въ първия случай за домашната, а въ втория за фабричната. Ползата отъ него и въ двата случая е еднаква, а между това фабрикантътъ не плаща нито за своето синило, до като вдовицата не редко е заставена да купи отъ синилото на фабриканта, по който начинъ митото вмѣсто да постѫпи въ държавното съкровище, отива въ кесията на недобросъвѣстния фабрикантъ. Отъ тоя примѣръ не се различаватъ по-вечето случаи, които поражда прилагането на тоя законъ Безсмисленъ въ прилагането

---

[1]) Прѣзъ 15 години отъ деньтъ на откриването имъ нѣма да плащатъ данъкъ нито върху сградитѣ, нито върху занятието или прихода; нѣма да се обложватъ съ гербовъ сборъ тѣхнитѣ документи; нѣма да плащатъ мито тѣхнитѣ машини, нито суровитѣ произведения, па често и фабрикувани артикули, които служатъ като помагачи въ даденото производство и които не се фабрикуватъ въ страната; при транспортиране на всички нуждни за фабриката или произведенитѣ отъ сѫщата стоки държавнитѣ желѣзници правятъ 35 % отстѫпка отъ обикновеннитѣ си тарифи.

си, тоя законъ не е логиченъ въ своето начало. Напримѣръ, кои могатъ да бждатъ основанията, гдѣто законътъ иска капиталътъ да бжде най-малко 25,000 лева, а не, да речемъ, 20 хиляди; защо работилница съ 20 работника да се счита фабрика и да се ползува съ облегчения, а такава съ 18 работника се лишава отъ правото на облегчения? Тукъ има дори нѣщо опасно, а именно: законътъ заставлява прѣдприятията да се сгрупирватъ, за да могатъ постигна условията за правоползуване отъ облегченията, дори тогасъ когато раздробяването имъ се диктува отъ самата техника. Тоя нещастенъ законъ е слѣпо подражение на маджарскитѣ и романски усилия за създаване на индустрии. Добрѣ уредениитѣ държави подобенъ законъ за раздаване на привилегии нѣматъ, па и всичко говори противъ него, — освѣнъ, може би, интереситѣ само на ония малцина фабриканти, къмъ които министритѣ могатъ да бждатъ отстжпчиви. Въ отдѣла за финанситѣ посочихме принципитѣ съ които трѣбва да се съобразява нашата митнишка политика, въ настоящитѣ конкретизирани искания сж посочени случаи, които отъ разни страни конкретно засѣгатъ занимающата ни въ тоя параграфъ материя.

2. — Индустриялни прѣдприятия, отъ които народното стопанство има да извлече голѣми прѣки или косвени облаги, но за които, по една или друга причина, частната инициатива не намира достатъчно поощрение въ общитѣ облегчения на занаятчийското и индустриално производство, — могатъ да добиватъ специални облегчения само съ специални закони.

На първъ погледъ туй послѣдно искане като че ли е опровержение на по-горнето, съ което се иска отмѣняването на закона за насърчение на мѣстната индустрия. Обаче, сѫщностьта е друга. Икономическитѣ въпроси сѫ твърдѣ сложни. Въ тѣхното разбирателство отъ особна полза е распрѣдѣлението. Съ по-горнето, първо, искане поставя се основното начало за улесняване на всички ония индустрии, които биха могли да вирѣятъ на общо основание. Съ настоящето, второ, искане визиратъ се тъкмо онѫя индустриални прѣдприятия, които, поне на първо врѣме, не могатъ да се задоволятъ съ общитѣ облегчения на индустрията, но които трѣбва да се създадатъ у насъ. Въ такива извънредни случаи, които, ако се постѫпва разумно, ще бѫдатъ твърдѣ малко, въпросътъ трѣбва конкретно да се разрѣши отъ самиятъ законъ, като се изчислятъ всички възможни печалби и се сравнятъ съ всички загуби поради особнитѣ облегчения съ които ще се облагодѣтелствува даденото прѣдприятие. Това оцѣнение на печалби и загуби непрѣменно трѣбва да става конкретно, защато всѣко облагодѣтелствуване на едного непрѣменно е за смѣтка на другиго.

3. — Сдружаванията въ дребната индустрия и занаятитѣ, имеющи за цѣль набавянието на кредитъ, продажба на изработени стоки, произвеждание на такива, покупка на нуждитѣ за производството материяли или взаимноспомаганието, — да се ползуватъ съ облегченията на общия законъ за сдружаванията (§ 9 отъ Земл.).

Законътъ за организацията на занаятитѣ и еснафскитѣ сдружавания отъ миналата година, въ чл. 45, прѣдвижда уреждането на потрѣбителни, кредитни, производителни и взаимноспомагателни сдружавания, но инициативата на подобни сдружавания се туря въ зависимость отъ усмотрѣнието на еснафското настоятелство. Тоя законъ, обаче, възпроизведе главнитѣ положения на Германско Австрийската система за принудителното сдружаване на господари, майстори и калфи въ единъ синдикатъ отъ типа на тъй нареченитѣ интегрални или смѣсени синдикати. Настоятелството на тия синдикати или еснафски сдружавания ще се състои, прочее, прѣдимственно отъ господари или майстори, поради тѣхното положение и влияние. Може ли да се избѣгнатъ тогава сблъсканията на интереситѣ между господари и майстори или такива и калфи, да не говоримъ вече за чирацитѣ? Нѣма ли подобно настоятелство да прѣчи на свободното развитие на сдружаванията между майстори и калфи по типа на кооперацинтѣ?

Клерикалнитѣ католически партии въ Германия и Австрия въздѣйствуваха на законодателството въ тия страни за въздиганието на корпорацинтѣ, гдѣто, вѣрватъ тѣ, противорѣчията между капитала и труда би могли да се изгладятъ, ако еснафътъ се грижи за развиване между господари, майстори и калфи на занаятчийска честь, единодушие, послушность, зачитание и пазение интереситѣ на занаята и занаятчиитѣ, а господаря отъ своя страна вземе мѣрки не само за професионалното, но и за нравственното и религиозното възпитание на чирака, като бди, щото той да изпълнява своитѣ религиозни и нравствени обязаности споредъ понятията, разбира се, на възпита-

теля. Всички почти наредби и на нашия законъ истичатъ отъ това схващание, противно на онова въ Франция и Англия, напримѣръ, гдѣто професионалнитѣ синдикати не сж принудителни и отъ корпоративенъ типъ, а законътъ, като дава юридическа личность на свободни синдикати, прѣдоставя право и на работници (несамостоятелни майстори, калфи и дори пълновръстни чираци) и на господари да избератъ било смѣсения синдикатъ, било нѣкоя друга форма отъ кооперативнитѣ и взаимноспомагателни сдружавания.

Демократическата партия мисли, че фактически, колкото на това и да се прѣчи, самостоятелнитѣ сдружавания на работния елементъ въ занаятитѣ нѣма да закъснѣятъ да се явятъ, тъй като смѣсенитѣ синдикати въ дребната индустрия не могатъ за дълго врѣме да потушватъ противорѣчията между труда и капитала. Полезни за сега у насъ, гдѣто тия противорѣчия не сж тъй развити, а раздробенитѣ и западналитѣ сили търсятъ обединение и подновление, интегралнитѣ синдикати не би трѣбвало на това основание да се издигатъ до степень на единственно дозволена и задлъжителна форма на сдружавание, нито пъкъ развитието на кооперацията да се туря въ зависимость отъ корпоративния и монополния духъ на еснафа.

4. — Изработване законодателни наредби за фабрикитѣ: прѣдпазване здравето на работницитѣ; гарантирване положението на работника и семейството му при случаи на осакатяване и изгубване на животъ; обезпечване възнаграждението на работницитѣ.

При всички недъзи на дребното занаятчийско производство и ония на домашната индустрия, фабричното производство, макаръ въ много отношения да е поставено при несравнено по-добри хигиенични условия относително работницитѣ, обаче то иска по-голѣмо внимание относително ранното използуване трудътъ на още неукрѣпнали и крѣхки организми, дѣца и жени, и особно относително нещастнитѣ случаи на разболяване, нараняване, осакатяване и изгубване на животъ. Държавната намѣса тукъ се налага съ цѣль да се запази обществото отъ крайноститѣ на частниятъ интересъ, който подъ силниятъ стимулъ на човѣшката ненаситность често пѫти се поставя въ противорѣчие съ справедливостьта и съ моралътъ и даже заплашва здравето и напрѣдъкътъ на народътъ. Учреждаването при министерството на Търговията и Земледѣлието една инспекция за изпълнението на имѣющитѣ се прѣдъ видъ наредби дори сега е наврѣменна.

5. — Техническото образование, независимъ отъ специалнитѣ училища, да се разспространява чрѣзъ пѫтующи учители-майстори и чрѣзъ възнаграждаване ония отъ майсторитѣ-занаятчии, които покажатъ умѣние не само въ приготовляване на образцови издѣлия, ами които съумѣятъ най-добрѣ да прѣдадатъ своето умѣние на практикующитѣ при тѣхъ работници.

Опититѣ съ разнитѣ желѣзарски, грънчарски и пр. технически училища сѫ отъ печалнитѣ у насъ. Почти нищо свѣстно отъ тѣхъ не е излѣзло, но резултатитѣ отъ нѣкои и други пѫтующи учители-майстори сѫ

доста похвални. Исканието на Демократическата партия се свежда на слѣдното: ония технически училища, които ще се поддържатъ ще трѣбва да бждатъ снабдени съ всички принадлежности и слѣдователно да не живѣятъ само за поддържане на персоналъ, ами за распространяване здрави технически познания; пжтующитѣ учители-майстори да се увеличатъ; да се поощряватъ добритѣ майстори-занаятчии особно когато тѣ се явяватъ като учители. По-тоя начинъ може много по-вече да се постигне за подобрѣние нашитѣ занаяти въ техническо отношение отъ колкото съ стѣснителнитѣ и назадничави мѣроприятия на еснафството — това отживѣло врѣмето си учреждение.

III. Търговия.

1. — Унищожение на домашнитѣ актове.

И до день днешенъ се поддържа една двойственность и неразбранщина въ уредбата на поземелната собственность у насъ, въ реда особенно на кредита. Отъ една страна, правата върху недвижимитѣ имоти се придобиватъ и прѣхвърлятъ чрѣзъ нотариални актове, ужъ за по-голѣма сигурность, а отъ друга сжщитѣ права могатъ да се облѣкатъ въ нѣкои случаи и въ частни домашни актове, за да се извършатъ чрѣзъ това най-възмутителни измами и изнемади на кредиторитѣ. За успокоение на обществото, измѣниха по-лани законътъ за нотариуситѣ, като направиха достжпна за третитѣ лица тайнствената лабаратория на нотарията, безъ практическа полза, понеже справкитѣ сж бавни и невъзможни дори, а и безъ значение, доклѣ сжществува прѣдположението, че дадено право може да се губи нѣйдѣ въ нѣкой

домашенъ актъ да е изчезнало „по давность“ или по други причини. Прѣди два мѣсеца нѣщо, допълни се чл. 140 отъ закона за задълженията и договоритѣ, като се сложи тежкото подозрение на сдѣлкитѣ между съпрузи и близки роднини, че се считатъ недѣйствителни и направени въ щета на кредиторитѣ — нѣщо, което исѫжда, наистина, изнамата отъ единъ тѣсенъ кржгъ роднини, но не ѝ затваря вратата за по-широкъ кржгъ. При всичко това старата основа пакъ си остава на лице, а всичко направено се свежда на единъ законодателенъ върпежъ, защото идеята да се замѣнятъ домашнитѣ актове съ крѣпостни при днешната уредба на нотарията продължава да бѫде крайния идеалъ, който впрочемъ постоянно се отсрочва. Въ това се търси единство въ системата и сигурность въ сдѣлкитѣ.

Демократическата партия, обаче, схваща тоя въпросъ въ неговата цѣлость и напълно отрича както системата на частнитѣ актове, тъй и оная на крѣпостнитѣ, която се гласи като тѣхна замѣстница. И доклѣ не се изработи единъ опрѣдѣленъ планъ на дѣйствие, като нѣщо пълно и завършено, всѣко отдѣлно уреждане на нѣкои страни отъ недвижимата собствтиность ще носи характеръ на кърпежъ и случайность, а не на послѣдователно приближаване къмъ една цѣлесъобразна система. Да се обяснимъ.

Обектитѣ на поземелната собственность, т. е., всички покрити и непокрити стежания прѣди всичко сѫ срѣдства за производство или капиталъ. Сетнѣ, тѣ сѫ прѣдмѣтъ на размѣна или търговия, подобно на стокитѣ; третьо, тѣ служатъ като срѣдство за кредитъ, или пъкъ, най-подиръ, оставатъ като прѣдмѣтъ на потрѣбление, на лично ползуване отъ сто-

панина. Когато стопанинътъ непосредственно упраж
нява своитѣ права на ползуване и владение, съдъ
жащи се въ правото на собственность, той не върш
друго освѣнъ да употрѣби имота си като срѣдств
на производство (работна земя, гора, гьолъ) или кат
прѣдмѣтъ на потрѣбление (кжща за собственно жи
вение, дворна градина, паркъ). Когато пъкъ соб
ственникътъ упражнява правото си на распореждан
или очуждаване (продажба, наемъ и пр.), той отив
съ това да използува имота си като прѣдмѣтъ н
размѣната или търговията. А когато това право с
изрази въ единъ договоръ за ипотека или каква да
друга кредитна сдѣлка, имотътъ испълнява службат
на едно срѣдство за кредитъ. Въпросътъ е, значи
да се организуватъ правата върху недвижимата соб
ственность и тѣхното прѣминаване отъ едно лице
на друго по начинъ такъвъ, който би далъ мѣсто
да се обезпечатъ и развиятъ всички помѣнати по-
горѣ стопански служби на недвижимата собственность
съ най-малка загуба на сили и срѣдства за граждани-
тѣ и най голѣма полза за обществото. Между това,
неприведенитѣ въ извѣстность граници на имотитѣ
чрѣзъ кадастра, постоянно раждатъ скжпи и бавни
процеси съ дознания и огледи въ вреда на странитѣ
и въ тяжесть на правосѫдието; крѣпостнитѣ актове
не прѣмахватъ тия спорове и не даватъ по-голѣма
сигурность на правата отъ оная, която прѣдшествен-
никътъ е ималъ и която не може да се знае прѣдва-
рително, поради сжществуването на домашнитѣ тайни
актове и редица други обстоятелства, които разру-
шаватъ и уничтожаватъ правата и не личатъ въ акта и
въ книгитѣ на нотариуса. Договорътъ за ипотеката,
най-послѣ, вънъ отъ несигурностьта въ правото на

кредитора върху заложения имотъ, се товари съ 2% крѣпостно нито и редъ други берии и марки, които за среднитѣ и малкитѣ производители и търговци правятъ заема съ ипотека толкова обременителенъ, като че ли тѣ сж заеми не отъ банката или касата, а отъ нѣкой отчаенъ лихварь. Съ малко думи, сегашната система не гарантира достатъчно нито сигурностьта въ владението на недвижимия имотъ, като срѣдства на производство или като прѣдмѣтъ на потрѣбление, нито сигурностьта въ прѣминаването на недвижимоститѣ отъ ржцѣ на ржцѣ, като прѣдмѣтъ на размѣната, нито пъкъ тя е въ състояние да улесни тѣхната служба, като срѣдство за кредитъ.

Ние говорихме по-горѣ (вижъ § 6, Землед.) за кадастрирането на имотитѣ и за системата на поземелнитѣ публични регистри, главно за оная на Торенса, която ще трѣбва да замѣсти домашнитѣ и крѣпостнитѣ актове у насъ. Тукъ сме длъжни да отбѣлѣжимъ само, че именно системата на публичнитѣ поземелни регистри, основани на кадастра, а не транскрипцията по френски или италянски образецъ, урежда най-сполучливо правата върху независимитѣ имоти въ зависимость отъ стопанскитѣ служби на послѣднитѣ. Тъй че съ унищожението на домашнитѣ актове ще върви въвеждането на поземелнитѣ публични регистри първомъ въ градоветѣ, вече планирани и кадастрирани, а сетнѣ въ селата послѣдователно съ измѣрване на земитѣ. Сегашния крѣпостенъ актъ ще се замѣсти съ едно свидѣтелство за собственность или владало съ копие отъ едната страна на кадастралния планъ и съ графическо изложение на юридическо положение на имота отъ друга страна, съгласно регистритѣ.

2. — При ликвидации и несъстоятелность да се исплаща платата на служащитѣ и изобще на работницитѣ по привилегия веднага слѣдъ държавнитѣ данъци и освидѣтелствуването. Тази привилегия да се разшири още съ исплащане заплата отъ три мѣсеца слѣдъ фалита за постояннитѣ служащи и една седмица за непостояннитѣ.

Касае се що едно мѣроприятие, което се налага отъ справедливостьта и особенното положение на работницитѣ и служащитѣ въ търговскитѣ прѣдприятия. — Споредъ търговския законъ (чл. 732 al. 2) взиманията на работницитѣ и служащитѣ при търговскитѣ прѣдприятия сѫ привилегировани, и то за първитѣ само за единъ мѣсецъ, а за вторитѣ за шесть мѣсеца, които сѫ прѣдшествували обявяването на несъстоятелностьта. Тая привилегия покрай другото намира своето оправдание въ обстоятелството, че работницитѣ и служащитѣ участвуватъ въ прѣдприятието като наемници на своя трудъ, отъ надницата на който живѣятъ, а всички рискове, както и всички печалби оставатъ за смѣтка на стопанина. И явно е, че когато при добрия ходъ на прѣдприятието тѣ не взиматъ нищо отъ печалбата, тъй сѫщо и при неговата несполука тѣмъ не трѣбва да се стоварватъ и загубитѣ. Но главното е, че като очакватъ прѣпитанието си само отъ своята заплата, тѣ, лишени и отъ нея поради несъстоятелностьта, би се наложили съ семействата си въ мизерия, не по тѣхна собственна вина или отговорность. При всичко това, законътъ не опрѣдѣля точно редътъ на тая привилегия,

когато по естеството си тя трѣбва да дойде слѣдъ сѫдебнитѣ разноски и данъцитѣ, тъкмо при помощитѣ за прѣхрана на семейството на несъстоятелния. И понеже закъснявание въ исплащането тия взимания не търпятъ, тѣ сѫ нуждни, сирѣчъ, за издържанието на тоя родъ кредитори и семействата имъ, не би трѣбвало да се отлага то съ мѣсеци, а веднага прѣдстои да стане, щомъ се провѣрятъ вземанията.

Друго. По закона договорътъ на работника и служащия, съ обявяване на несъстоятелностьта, се прѣкратява: тѣ нѣматъ право на никакво обезщетение, поне за врѣмето, доклѣ изново и другадѣ се настанятъ. Демократическата партия и тука иска да внесе едно изключение, като прѣдвижда да се даде заплата на работницитѣ за седмица врѣме, а на подългосрочнитѣ служащи за три мѣсеца, считани отъ датата на фалита. Това се налага по казанитѣ вече хуманитарни съображения.

3. — Потрѣбителнитѣ сдружавания трѣбва да носятъ даначнитѣ тегоби, както това става съ всички търговски прѣдприятия. Пѫтующитѣ чуждестранни агенти, които не плащатъ данакъ върху занятието си, да не взиматъ поржчки на-долѣ отъ 1000 лева.

Стремлението на Демократическата партия е народътъ да се храни колкото се може по-добрѣ срѣщу колкото се може по-малъкъ трудъ. Поради това, ще бѫдатъ поддържани всички прѣдприятия които биха могли да съкратятъ числото на посрѣдницитѣ и които биха могли да икономисатъ за други цѣли трудътъ

на българскитѣ граждани. Но, това не ще каже, че трѣбва пъкъ да се търпятъ несправедливости и да ее даватъ привилегии на едни за смѣтка на други. Поради това, всички потрѣбителни сдружавания, включително чиновническитѣ и военнитѣ, трѣбва да носятъ даначнитѣ тегоби, както става съ частнитѣ търговски прѣдприятия. Може би за страни отъ ориента, като нашата, гдѣто дюкенитѣ се приближаватъ до числото на кѫщитѣ, да бѫде отъ обща полза намаляванието на това безсмисленно раздробяване на търговията; но това трѣбва да се постигне съ общи мѣрки, а не чрѣзъ привилегии за потрѣбителнитѣ дружества. Една отъ най-сериознитѣ задачи за нашия народъ е да не усвои ориенталския навикъ у гърци и евреи, да живѣятъ само отъ спекула, ами колкото се може по-вече да вдѫхва уважение и да създава условия за прѣдимството на физическия трудъ: измѣняванне данъкътъ за занятията щото да се обложатъ всички зайкаджии, колджии и пр. пѫтующи мѣстни прѣкупци, които търгуватъ само въ извѣстни сезони или се ограничаватъ само съ извѣстни стоки. — При това, отъ страна на пѫтующитѣ чуждестранни агенти, които, при ограничението че не трѣбва да доставляватъ стоки прѣко на потрѣбителитѣ, за сега не плащатъ никакъвъ данъкъ у насъ, — се вършатъ голѣми злоупотрѣбления. За да се попрѣчи на злоупотрѣбленията желателно е да се опрѣдѣли единъ минимумъ отъ който на-доле такивато агенти да нѣматъ право да взиматъ поржчки. По настоящемъ е цѣлъ скандалъ. Хора които не плащатъ никакви мѣстни данъци тършуватъ низъ цѣлата страна, приематъ поржчки по на 20 лева за доставки отъ Пешта или Виена и то на кредитъ отъ

два и три мѣсеца! (Относително специфичнитѣ мита между отдѣла по финансить).

4. — Застраховането държавнитѣ и общински, (черковни или училищни) имоти отъ пожаръ да става отъ самата държава чрѣзъ специаленъ фондъ при Б. Н. Банка.

Държавата е започнала да застрахова свои имоти отъ пожаръ при застрахователнитѣ дружества отъ 1883 год. насамъ. Отъ него врѣме до днесъ тя е платила премии на сума 1,550,585 л. като не се смѣтатъ лихвитѣ. Срѣщу това тя е получила за обезщетение на загуби отъ пожаръ сумата отъ 292,817 л. Ако държавата внасяше тѣзи премии въ свой фондъ; то тя, слѣдъ като употрѣбеше за възобновяване постройкитѣ една сума равна на получената отъ застрахователнитѣ дружества; то фондътъ при Банката наедно съ 6 % лихви щѣше да възлиза на 2,110,285 лева. Това само по отношение на държавата. — За прилагането на това искание, спрямо държавнитѣ както и спрямо общинскитѣ имоти, по заповѣдь на покойния Каравеловъ има готовъ проектъ въ М-то на Финансить, но който той не успѣ да внесе въ Н. Събрание и който по пряма или косвена заинтересованость неговитѣ наслѣдници не сж го узаконили, защото интереситѣ на застрахователнитѣ дружества изглежда да имъ сж по-присърдце отъ ония на държавата и общинитѣ.

Войната.

1. — Изработване законъ за устройството на въоръженитѣ сили, който да дава гаранции за стабилность.

Законътъ за устройството на въоръженитѣ ни сили е законъ органически, който не трѣбва да бѫде излаганъ на чести промѣни. А между това у насъ не е ставало министерско промѣнение безъ да не е билъ измѣняванъ тоя законъ. И, което е най-осждителното, всички тия промѣнения не сѫ били продиктувани отъ нуждитѣ за народната ни отбрана, а сѫ били срѣдство за създаване на излишни длъжности, за облагодѣтелствуване на лица протежирани. Другъ недостатъкъ на тоя законъ е, че при съставянието му не е държано сѫтка за платежнитѣ сили на народа, та той прѣвишава оная разумна норма, която не компрометира икономическото състояние на страната. Поради това, трѣбва, съобразно съ тия условия, да се изработи единъ новъ законъ, който да може само да се допълва паралелно съ увеличението на населението и платежнитѣ сили на страната. При закона да се приложи и щатъ за длъжноститѣ въ българската армия съ указание на съотвѣтствующия чинъ който ги заема, понеже у насъ има вече генерали които командуватъ 200—300 души. За основа на тоя щатъ да се вземе практиката въ другитѣ армии.

2. — Обучающитѣ се български граждани трѣбва да бѫдатъ добрѣ хранени и добрѣ обличани.

При нашата система на обща военна повинность, при характерътъ на нашата войска, да служи на народнитѣ интереси, добрата храна и доброто облѣкло интересува всѣки данакоплатецъ не по-малко отъ начелствующитѣ военни лица. При скромнитѣ материални срѣдства на държавата, при нуждата отъ военно обучение за всички способни българи за оржжие, ние за сега не ще можемъ да претендираме на ония удобства въ казарната, съ които се отличаватъ армиитѣ на напрѣдналитѣ европейски народи. Обаче, едно постоянно подобрение трѣбва да бжде нашата цѣль и особно отъ веднажъ постигнатото да не се повръщаме на назадъ. Като се приемать за сега опрѣдѣлянитѣ парични срѣдства за прѣхрана на войника достатъчни, желателно е отпуснатото за храна на войника да отива за него.

Споредъ единъ законъ отъ 1886 година, паритѣ опрѣдѣлени за войнишкото прѣхранване трѣбва да се харчать само за храна и за нищо повече; случайно останалитѣ икономии не трѣбваше да се връщать обратно въ хазната, а трѣбваше да служать за подобрѣние на храната. За жалость, тоя законъ не можа да се приспособи напълно и стана източникъ на различни злоупотрѣбления. По едно врѣме Военното Министерство централизира тия икономии въ Народната Банка, отъ гдѣто ги прахоса по единъ най-безобразенъ начинъ: отъ тѣхъ даваха балове, строиха военни клубове и пр. Днесъ вече тия суми не се централизирать, но войсковитѣ началници си служать съ тѣхъ за да ги обръщать въ негласни суми, отъ които си купувать файтони, кжщи, или просто ги турять въ джеба си. На това беззаконие трѣбва да се тури край, като се възстанови въ

пълна сила законътъ отъ 1886 година и като се бди върху изпълнението му.

Една отъ сѫществениитѣ причини за лошото хранение на войника така сѫщо е централизирането на контролътъ върху продуктитѣ. Днесъ тоя контролъ става по гарнизонно, и понеже тукъ играятъ голѣми суми, то създаватъ се и условия за по-голѣми злоупотрѣбления отъ страна на командниятъ персоналъ. Необходимо е да се възстанови контролътъ на ротнитѣ, ескадронни и батарейни командири, подъ наблюдението на медицинския персоналъ въ частьта и подъ тѣхна лична отговорность.

Относително облѣклото трѣбва да се прѣмахне излишниятъ луксъ, въ замѣна на който да се подобри качеството на материяла. Освѣнъ това, трѣбва да се опрѣдѣли такъвъ срокъ за носяние на прѣдметитѣ на облѣклото и обущата, който да дава възможность на войницитѣ да ходятъ прилично облѣчени и обути, а не опарцалени.

3. — Образуването на специаленъ запасенъ воененъ фондъ.

Не е достатъчно войската да бѫде добрѣ обучена, добрѣ въоржжена и добрѣ облѣчена, ами нуждно е още, щото тя при мобилизация да бѫде улеснена съ парични срѣдства поне за удовлетворение на найнеобходимитѣ нужди, които една мобилизация винаги открива, макаръ всичко по-прѣди да се е прѣдвиждало. Една война въ днешно врѣме струва тъй скѫпо, че е немислимо да се държатъ на готово всички нуждни парични срѣдства. Но, една сума отъ 20—25 милиона лева, пазена винаги на готово, би била отъ грамадно значение за нашитѣ дипломатически и во-

ешни успѣхи. Такъва една сума би товарила съ още единъ милионъ годишнитѣ разходи по войската, обаче, тя би повърнала многократно изразходваното; защото, щомъ се разходватъ 25 милиона годишно за войска ще бѫде безсмислица тази войска да не може да се ползотвори тъкмо тогова, когато ни дотрѣбва. При това запазенитѣ 20—25 милиона въ злато би били отъ грамадно значение за спазване стабилностьта на финансовия пазарь у насъ — за прѣмахване на ажиото, което по-вечето пѫти се появява поради липса на единъ силенъ регуляторъ. Разбира се, всичко това е орѫдие съ двѣ острила; но единъ народъ трѣбва да знае да употрѣбява острилото въ полза на своитѣ интереси.

4. — Снабдяването войсковитѣ нужди съ боеви и всѣкакви други материали да става отъ специално колегиално учреждение, а изразходването на прѣдназначенитѣ за тази цѣль суми да става съ прѣко участие и отговорность на Министерството на Финанситѣ.

Съврѣменната войска изисква въ грамадни размѣри разходи за материали. Опрѣдѣлението на тѣзи материали и оцѣняването нуждата отъ тѣхъ не е работа, която може успѣшно да се извърши само отъ едно лице. Тамъ има въпроси чисто технически по разни отдѣли, за които сѫ нуждни специално подготвени хора. При това не е важно само да се открий-ятъ нѣкои нужди, ами трѣбва да се знае до колко удовлетворяването на тѣхъ нѣма да побърка за оставание открити други по-неотложими нужди. Въ днешно врѣме нѣма и не може да има благоустроена дър-

жава, гдѣто снабдяванието войската съ материали да се счита въпросъ отъ личното усмотрѣние на нѣкого. Напослѣдъкъ се вотираха у насъ кредити отъ 40—50 милиона за въоржжавание и пр. на войската; но кой е оня който по съвѣсть може каза че съ това сж се удовлетворили дѣйствителнитѣ нужди и че милиони не сж се прахосали отъ липса на планъ, независимо отъ прѣслѣдването на користни цѣли. Нашата войска трѣбва да бжде силна и добрѣ снабдена. Никой добъръ българинъ при настоящитѣ условия не може да се скжпи, но всичко това трѣбва да става цѣлесъобразно и добросъвѣстно, а за това е потрѣбно едно компетентно учреждение, безъ мотивиранъ протоколъ на което да не се прѣдприематъ никакви покупки или поржчки. Прѣкото участие на Финансовото Министерство въ крупнитѣ доставки, които ще бждатъ прѣдоставени на специално колегиално учреждение, е нуждно не само като надзоръ, ами като опрѣдѣлявание финансовата политика, която винаги трѣбва прѣдварително да подготовлява нуждитѣ срѣдства.

5. — Запаситѣ на армията трѣбва да бждатъ попълнени и да се държатъ въ постояненъ комплектъ.

Сжществуванието на армията намира оправдание въ постоянната ѝ бойна готовность, а това зависи отъ състоянието на запаситѣ ѝ. Ето защо трѣбва тие запаси да се доведатъ веднага до пъленъ комплектъ, а послѣ да се поддържатъ съ срѣдствата на обикновенния бюджетъ, а не периодически да се искатъ извънредни за това кредити. Досегашната практика на военнитѣ министри въ това отношение е била

твърдѣ осждителна, понеже тѣ сж правили исканитѣ отъ тѣхъ икономии за смѣтка на бойната готовность на армията Само чрѣзъ уреждането на тоя въпросъ ще се знае дѣйствителния, а не фиктивенъ, бюджетъ на нашето военно вѣдомство.

6. — Армията ни трѣбва да бжде срѣдство за народна отбрана, а не цѣль за създаване на съсловия. Тя трѣбва да отговаря на демократическия духъ на нашитѣ основни законоположения, а нейната иерархия да бжде вънъ отъ всѣкаква фаворизация и еднакво достояние за всички граждани.

Че въ армията ни има излишенъ луксъ, това надали има нужда да се доказва. За жалость, намѣсто да намалява, той се увеличава. Стига да се посочи, напр., на лейбъ-гвардейския полкъ, на музиката въ Военното училище, на военното живописство и пр. и пр., за да се види до колко пари се прахосватъ безполезно за военнитѣ нужди. Отъ принципътъ на българскиятъ демократизмъ и на конституционната равноправность, кадетския корпусъ, гдѣто се фаворизиратъ дѣцата на военитѣ, трѣбва да се унищожи, а Военното училище да се реорганизира въ смисъль, щото въ него да постжпватъ всички младежи съ срѣдвѣ и висше образование, отъ които най-способнитѣ по конкурсъ да се задържатъ на дѣйствителна служба, а останалитѣ да попълнятъ запаса. По татакъвъ начинъ ще се постигне тъй много желаината хомогенность на офицерския корпусъ. Положението за офицерското производство трѣбва да се прѣработи въ смисъль, щото фаворизацията, която деморализира

офицерския корпусъ, да нѣма мѣсто въ българската армия. Освѣнъ това, производството въ генерални чинъ да се обстави съ по-голѣми гаранции въ отношение способноститѣ да се водятъ войскитѣ въ бой.

7. — Дунавската флотилия да се изтрие отъ списъцитѣ на българската армия.

За нашитѣ политически домогвания флотилията нѣма никакво особно значение. Вънъ отъ това, съществующия материялъ е тъй остарѣлъ и тъй разваленъ, щото е прѣдметъ на нескончаеми поправки. Въ случай на нужда той не е въ състояние да ни принесе и най-малката полза; а между това стопанството ну е станало пословично по своитѣ прахосничества. Поради това, всичкитѣ харчени за тая цѣль пари сѫ хвърлени на вѣтъра и ще се направи голѣма услуга на страната съ изтриването на тоя параграфъ отъ бюджета.

8. — Да се прѣкрати всѣко злоупотрѣбление съ труда на войника вънъ отъ войнишката служба.

У насъ, при сравнително малкия контингентъ войници, трудътъ имъ се отвлича отъ цѣли неимѣющи никакво значение за боевата подготовка на армията. Поради това, отъ първостепенно значение е да се нанали, както нестроевия елементъ въ войската, вѣстови, файтонджии, градинари, свинари и проч., така и ония отвличания отъ обучението, като караули и командировки, които бъркатъ на цѣльта, за която се свикватъ войницитѣ подъ знамена.

9. — Постоянния контингентъ на войската да не надминава 1 % отъ населението, което изпълнява воинска повинность.

Това е необходимо за да се съобразяватъ военнитѣ разходи съ платежната способность на страната. Освѣнъ това тъй установения % ще даде основи за опрѣдѣляние на разумното число войскови части, а слѣдователно, и на една трайна военна организация.

Относително срока на военната служба, макаръ Демократическата партия и да има прѣдъ видъ намалението му, но тя ще пристжпи къмъ реализирането му само тогава, когато политическитѣ обстоятелства нѣма да прѣдставятъ днешната обтегнатость.

УСТАВЪ

НА

ДЕМОКРАТИЧЕСКАТА ПАРТИЯ.

Чл. 1. Демократическата партия се състои отъ всички оние български граждани, които изповѣдватъ основнитѣ начала, изказани въ декларацията на III партиенъ съборъ.

Чл. 2. Всѣки желающъ да стане членъ на партията се записва въ нѣкоя *общинска* демократическа група. Когато нѣкой партиенъ членъ напустне общината си и отиде да живѣе за повече отъ шесть мѣсеца въ друга община, той се отписва отъ групата на общината, въ която се е числилъ, и се записва въ групата на общината, дѣто се е заселилъ.

Чл. 3. Всѣки партиенъ членъ трѣбва да има членска карта. Тие карти се мѣняватъ прѣзъ м. Януарий всѣка година или при заселвание въ друга община. Тѣ се изготвятъ отъ околийскитѣ партийни бюра.

Чл. 4. Управителнитѣ тѣла на партията сж: Партийниятъ съборъ, Централниятъ партиенъ съвѣтъ, Околийскитѣ партийни съвѣти и Общинскитѣ партийни съвѣти. Всѣки съвѣтъ избира годишно изпомежду си свое бюро, което състои отъ прѣдсѣдатель и двама подпрѣдсѣдатели, секретарь и касиеръ.

Чл. 5. Съборътъ се свиква редовно въ годината единъ пѫть, а извънредно, когато намѣри това за нужно Централниятъ партиенъ съвѣтъ или поне една третя отъ околийскигѣ партийни съвѣти.

Чл. 6. За събора всѣки околийски партиенъ съвѣтъ въ съгласие съ общинскитѣ партийни съвѣти изпращатъ пратеници не повече отъ двойното число на народнитѣ прѣдставители въ околията. Пѫтнитѣ разноски на всички делегати се плащатъ отъ околийската партийна каса. Въ съборитѣ могатъ да участвуватъ и членове не делегати, но тѣ отиватъ на свои разноски и иматъ въ засѣданията на събора само съвѣщателенъ гласъ.

Чл. 7. Съборътъ избира Централенъ партиенъ съвѣтъ, а този послѣдний изпомежду членоветѣ си избира централно бюро на партията. Когато се намали съставътъ на централното бюро поради оттегляние, умирание и по каква да било друга причина, той се попълва по свой изборъ измежду членоветѣ на Централниятъ партиенъ съвѣтъ.

Чл. 8. Отъ колко члена да състои Централниятъ партиенъ съвѣтъ рѣшава съборътъ, за околийскитѣ съвѣти рѣшаватъ общинскитѣ (партийни) съвѣти, които държатъ общо събрание най-малко веднажъ прѣзъ всѣка година. Общинскитѣ съвѣти състоятъ отъ толкозъ членове, отъ колкото квартали състои градътъ или отъ колкото села състои общината.

Чл 9. Всѣки партиенъ членъ спомага за посрѣщане партийнитѣ разноски годишно най-малко

съ 2 л. и 40 ст, плащани наведнажъ или на части на общинскиятъ (партиенъ) съвѣтъ, винаги срѣщу квитанции, рѣзани отъ кочани снабдени съ околийския партиенъ печатъ. Всѣка общинска група отдѣля по $^1/_3$ отъ членскитѣ си вноски за околийската и по $^1/_3$ за централната партийна каса.

Чл. 10. Всѣка общинска и околийска група може да си изработва отдѣленъ уставъ, но наредбитѣ на който не бива да противорѣчатъ на настоящия.

Чл. 11. Прѣдложения за измѣнение и допълнение на тоя уставъ и на програмнитѣ рѣшения на партията могатъ да се внасятъ за разгледване въ всѣки партиенъ съборъ, стига проектътъ да е направенъ писмено и да е подписанъ поне отъ десеть делегати.

Чл. 12. В. «Прѣпорецъ» е печатенъ органъ на Демократическата партия.

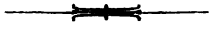

DR87.
D45
1904

Цѣна 40 ст.